

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

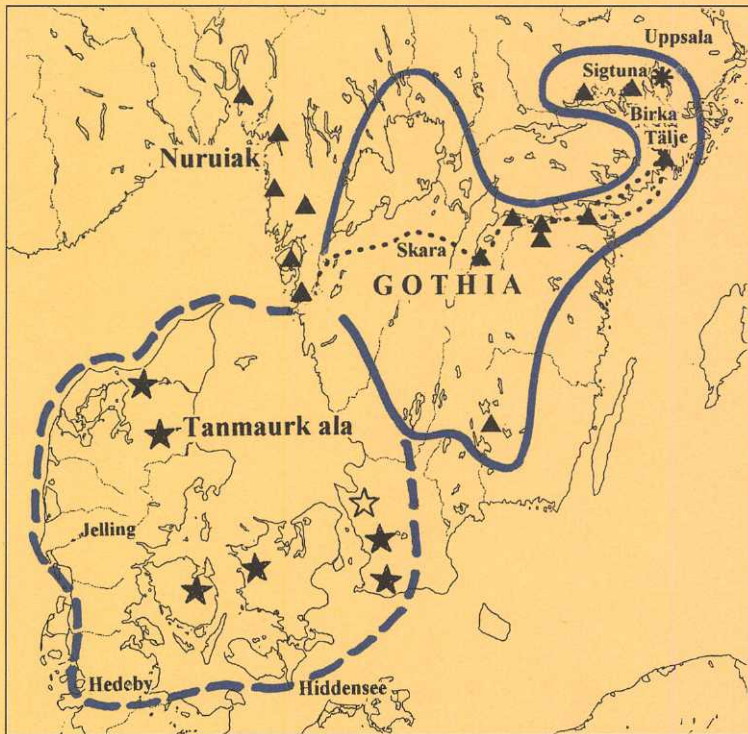

Carl Löfving

GOTHIA

DANSK/ENGELSKT SKATTLAND

Ett exempel på heterarki omkring år 1000

Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet
GOTARC. Series B. Archaeological Thesis No 16

GOTHIA SOM DANSK/ENGELSKT SKATTLAND

Ett exempel på heterarki omkring år 1000

Carl Löfving

Akademisk avhandling som för avläggande av filosofie doktorexamen i arkeologi vid Göteborgs universitet, med tillstånd av Humanistiska fakultetsnämnden, försvaras vid offentlig disputation fredagen den 18 maj 2001, kl 13.00 i sal T 219, Institutionen för arkeologi, Olof Wijksgatan 6.

Respondent: FL Carl Löfving, Göteborgs universitet

Opponent: Førsteamanuensis dr. philos Dagfinn Skre, Oslo Universitet

Betygsnämnd: Professor Åke Hyenstrand, Stockholms universitet
Professor Thomas Lindkvist, Göteborgs universitet
Professor Ulf Näsman, Aarhus universitet

Ordförande: Professor Kristian Kristiansen, Göteborgs universitet

Göteborgs universitet
Institutionen för arkeologi
2001

GOTARC: Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 16

GOTHIA
SOM DANSK/ENGELSKT SKATTLAND
Ett exempel på heterarki omkring år 1000

Carl Löfving

**GÖTEBORGS
UNIVERSITET**

Institutionen för arkeologi 2001

ABSTRACT

Gothia as Danish/English tributary land

An example of heterarchy around the year A.D 1000

By Carl Löfving

The argumentative theme of this book is the fact that around the year A.D 1000, there was a heterarchy with constantly changing distribution of power in Scandinavia. According to the opinion presented in the book, this is to be expected, since a consistent administration and rule is dependent on competent administrative machinery, something that was supplied only by the church. In one way or another, the kings and chieftains of Norway, Götaland and parts of the lake Mälaren district were dependent both on the Danish kings, Harald Bluetooth and Sven Forkbeard, and on the Danish/English king Cnut the Great. In the more distant wilderness, there were instead petty kings. Harald and his successors did all meet claims to the authority from German emperors. This coincides with the claims of the Hamburg/Bremen archdiocese to run the ecclesiastical organisation of Scandinavia and the imperial claims to supremacy over the church.

In this book, the presence of villages called *Tegneby* along the East Coast of the Skagerrak, along the route to the Mälaren district and up to the Gulf of Finland is discussed. These villages are ascribed to Harald Bluetooth as part of his routecontrol stretching from Hedeby to the northwest Mälaren district and the Gulf of Finland. These villages existed at about the same time as the "trelleborgs" (specific ring fortresses), i.e. shortly before A.D 1000. It is proposed that, while king Harald was taking control over Denmark, these fortresses functioned as his beach-heads on the Danish islands and the Scanian Sound coast. Runic stones with the titles *harda godan thegn* and *dræng* in the two Götä provinces and on Jutland, respectively, are ascribed to members of Cnut the Great's thingalid in England. During this period, no sign of a Swedish kingdom is to be seen in any source. There might have been temporary alliances between Swedish and Geatic tribes, but none that lasted. Also the geographic concepts were different, and did not always refer to territorial areas, but could just as well refer to base systems used by a chieftain. Therefore, the name Gothia is in this book defined as the central parts of the two present Götä provinces and the route leading from them to the northwest Mälaren district.

The medieval ideal prince, represented in theory as the *Rex Iustus* striving for justice and peace on Earth, was irreconcilable with the viking theoretical and practical ideal to capture property, defeat opponents in battle and hence provide carrion-eating animals with plenty of food from enemies brought down in combat. In this prehistoric system of external appropriation, there was no naturally consistent right of possession, independent on the prospect of defending ones property. The right to assign ground was limited and that kind of assignment needed the approval of kinsmen.

Not until the ecclesiastical organisation, with its consistency independent of who held an office, was completed 350 years later, could the Scandinavian kings get a more consistent control over their lands by cooperating with the church.

Keywords: Heterarchy, A.D 1000, power, Scandinavia, administration, kings, chieftains, Harald Bluetooth, Cnut the Great, Tegneby, runic stones, thegns, drængs, property, ecclesiastical organisation.

GOTHIA SOM DANSK/ENGELSKT SKATTLAND
Ett exempel på heterarki omkring år 1000

GOTARC: Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 16

Göteborgs Universitet
Institutionen för arkeologi
Box 200, SE 403 30 Göteborg

Tryckt med bidrag från Lennart J Hägglunds stiftelse.

ISSN 0282-6860
ISBN 91-85952-55-9

© Carl Löfving

Layout / grafisk utformning
Magnus Rolöf

Boken är satt med brödtext Sabon 10,5
och rubriker i Frutiger 65 Bold.

Tryckt och bunden av
Elanders Digitaltryck AB, Göteborg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Abstract	iii
Innehållsförteckning	v
Figurförteckning	x
Tabeller	x
Förord	xi
1 UTGÅNGSPUNKTER	1
1.1 Problemställning och argumentationstema	1
1.2 Förutsättningar	4
1.2.1 Personlig bakgrund till framställningen	4
Detaljeringsnivå/helhetssyn	6
1.2.2 Kontakter mellan Skandinavien och andra delar av Europa	6
1.2.3 Geografi i Europa fram till Carta Marina	9
Berättelser	10
Kartor	12
Sammanfattning geografiska föreställningar	14
1.3 Forskningsläge, samhällsförhållanden i Skandinavien omkring år 1000	14
1.3.1 Forskningsutvecklingen	14
1.3.2 Annan aktuell forskning kring riksenandet	19
Utblick	19
Sverige	19
Norge	20
Danmark	21
Götaland/Gothia	21
1.3.3 Bebyggelsearkeologi	22
Särskilt om Västsverige	23
1.4 Principer för behandling av källmaterialet	24
1.4.1 Vetenskapsteori	24
Domstolars arbetsätt	24
Karl Popper	25
Andra uttalanden	26
1.4.2 Begreppet presumtioner	26

1.5	Presumtioner för samhället i södra Skandinavien år 1000	27
1.5.1	Götaland/Gothias utsträckning omkring år 1000	27
1.5.2	Samhällets baskomponenter, inledande kommentarer	30
	Befolkning	30
	Social struktur	32
	Näringsfång och bebyggelsemönster	32
	Informationsmöjligheter	34
	Samhällsideologi	35
1.5.3	Baskomponenter för samhället i Götaland omkring år 1000	37
1.5.4	Samhällstrukturen i södra Skandinavien omkring år 1000	38
2	SAMHÄLLETS ORGANISATIONSFORMER OCH STYRNING	41
2.1	Inledande reflexioner	41
	Gemensamma drag inom olika samhällen	41
	Vikten av en adekvat begreppsapparat	42
	Antalet politiska enheter omkring år 1000	43
	Etniska grupperingar	44
2.2	Statsbegreppet, allmän bakgrund	45
2.2.1	Den moderna staten	45
	Folkrättslig definition	46
2.2.2	Övergången till den moderna staten	46
2.2.3	Nationalismen	47
2.2.4	Medeltida riken	47
2.2.5	Slutsats det historiska statsbegreppet	48
2.3	Förstatliga samhällen, tidiga stater	48
2.3.1	Socialantropologiska utgångspunkter	48
2.3.2	Samhällsevolution	49
	Utvecklingssteg	49
	Historiska begrepp	51
2.3.3	Försök till utvärdering tidiga stater	51
2.3.4	Sociologisk diskussion	55
2.3.5	Peer politics och hierarki/heterarki m.m.	57
	Peer politics	57
	Hierarki/Heterarki	58
2.3.6	Aktuell diskussion om tidiga samhällen	59
2.3.7	Primär och sekundär statsbildning	62
2.3.8	Sammanfattning förstatliga samhällen i Skandinavien	63

2.4	Styrning av förhistoriska och medeltida riken	63
2.4.1	"Politiska" förhållanden i Skandinavien omkring år 1000 ...	63
2.4.2	Indirekt styre	65
2.4.3	Centralorter, administrativa centralbygder och landskap ...	66
	Landskap	68
2.4.4	Ledung, leding och lid.	69
2.5	Hövdingadömenas karaktär	73
2.5.1	Exempel från Centralafrika	74
2.5.2	Europeiska förhållanden	75
2.5.3	Lämningar från södra Skandinavien	75
	Raknehaugen	75
	Krigsbyteofferfynd m.m.	76
2.5.4	Ledarskap	76
2.6	Sammanfattning organisationsformer och styrning	78
3	EXEMPEL PÅ LÄMNINGAR AV RANGBETECKNINGAR I SKANDINAVIEN ...	79
3.1	Utgångspunkter för kapitlet	79
3.2	Thegnar och drängar	80
	3.2.1 Källmaterialet	81
3.3	Thegnar och Tegnebyarna	81
	3.3.1 Datering av Tegnebyarna	83
	3.3.2 Dansk överhöghet / Tegnebyar	84
	3.3.3 Slutsats Tegnebyar	86
3.4	Thegnar och drängar på runstenar och utlandsfärder	86
	3.4.1 Allmänt	86
	3.4.2 Thegnar i Knut den stores England	87
	3.4.3 Utlandsfärder från Mälardistriktet, slaget vid Helgeå m.m. ...	89
	3.4.4 Datering av runstenarna med thegnar och drängar	92
3.5	Gode män och ombud	93
	3.5.1 Harda	94
	3.5.2 God	94
3.6	Gode män	95
	3.6.1 Förhållandet mellan nordbor och engelsmän i England ...	96
	3.6.2 Slutsatser beträffande "harda godan ..."	97
3.7	Sammanfattning och slutsatser thegnar och drängar	98
3.8	Tabell över Tegnebyar och exempel på språkliga formler	102

4	MARKRÄTTIGHETER I FÖRSTATLIGA SAMHÄLLEN	103
4.1	Rättsystemet	103
4.2	Markrättigheter	105
4.2.1	Territorialitet	105
4.2.2	Äganderätt till mark	106
4.3	Uppgifter om markrättigheter utom Europa	108
4.3.1	Afrika	108
	Kenya	108
	Västafrika	111
4.3.2	Maorisamhället, Nya Zeeland	111
4.3.3	Nordamerika	113
4.3.4	Hawaii	114
4.4	Markrättigheter Skandinavien	114
4.4.1	Runstenarnas uppgifter om köp, odal och ägande	115
4.4.2	Markrättigheter i Skandinavien under slutet av vikingatiden ..	116
4.5	Sammanfattning markrättigheter i Skandinavien omkring år 1000	118
5	HETERARKISKA FÖRHÅLLANDEN I SKANDINAVIEN	119
5.1	Tidigare samhällsenheter	119
5.1.1	Rangbeteckningar och lämningar av administrativa funktioner ..	119
	Uppsala öd	119
	Husebyar	120
	Karlebyar och rinkebyar m.fl.	121
	Slutsats administrativa ortnamn	121
5.1.2	Samhällsenheter i Danmark i förhistorisk tid	122
5.2	Regional undersökning, Västergötland	124
5.2.1	Kontakter mellan Västergötland och det danska området under det första årtusendet AD	124
5.2.2	Thegnar och drængar	125
5.3	Lokal undersökning Orust, Bohuslän	128
5.3.1	Tegnebybygden	129
5.3.2	Köpstad vid stranden	131
5.3.3	Huseby och Morlanda	133
5.3.4	Sammanfattning Tegneby Orust som centralort.	134

5.4	Tegnebyar, trelleborgar och andra lämningar från Harald Blåtands tid	136
5.4.1	Tegnebyar	136
5.4.2	Trelleborgar	137
5.4.3	Harald Blåtands inflytande i Mälardalen	138
5.5	Mälardalen efter år 1000	139
5.6	Tidsbilder	141
	År 950 Gorm den gamle, Erik Blodvax m.fl. (Figur 11)	142
	År 980 Harald Blåtands maktområde (Figur 12)	144
	År 1000 Slaget vid Svolder (Figur 13)	146
	År 1005 Efter slaget vid Svolder (Figur 14)	148
	År 1015 Erövringen av England (Figur 15)	150
	År 1020 Efter erövringen av England (Figur 16)	152
	År 1026 Slaget vid Helgeå (Figur 17)	154
	År 1030 Slaget vid Stikladd och därefter (Figur 18)	156
6	DISKUSSION OCH SAMMANFATTNING	159
6.1	Sammandrag tidsbilder m.m.	160
6.2	Diskussion	162
	Maktstrukturer	162
	Ledarnas vistelseorter	162
	Tillsättning av ledare	164
	Inflytande från andra geografiska områden	165
	Ledarnas kunskaper om styrning	166
6.3	Epilog. Kristnandet och den kyrkliga administrationen	167
	Exempel på den kyrkliga organisationens framväxt	169
	Tolkning	179
6.4	Conclusion of the chapters	181
	Starting points (Chapter 1)	181
	Systems of organisation and control in the society (Chapter 2)	182
	Examples of designations of rank remaining in Scandinavia (Chapter 3)	183
	Land rights in pre-state societies (Chapter 4)	184
	Heterarchic systems in Scandinavia (Chapter 5)	185
	Discussion and conclusion (Chapter 6)	186
	Förkortningar	188
7	LITTERATURFÖRTECKNING	189

8 APPENDIX

Var Knut den store kung även över Västergötland? (Från Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1986)	213
---	-----

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1.	Karta över norra Europa enligt Ptolomaios	13
Figur 2.	Karta Gothia	29
Figur 3.	Samhällstyper enligt Flannery	52
Figur 4.	Strukturen i ett hövdingadöme enligt Dodgshon	61
Figur 5.	Tegnebyar och vissa smyckefynd	82
Figur 6.	Runstenar med thegnar och drængar	88
Figur 7.	Mälarområdet	89
Figur 8.	SV Skandinavien och vägar mot öster	123
Figur 9.	Thegnar och drængar i Västergötland	127
Figur 10a.	Detalj-karta kring Hjälmsvik, Orust	132
Figur 10b.	Tegneby på Orust med omgivningar	135
Figur 11.	Tidsbild omkring år 950	143
Figur 12.	Tidsbild ca 980. Schema över Harald Blåtands maktområde ..	145
Figur 13.	Tidsbild år 1000. Slaget vid Svolder	147
Figur 14.	Tidsbild efter slaget vid Svolder	149
Figur 15.	Tidsbild år 1015, erövringen av England	151
Figur 16.	Tidsbild år 1020, efter erövringen av England	153
Figur 17.	Tidsbild år 1026, slaget vid Helgeå	155
Figur 18.	Tidsbild 1030, slaget vid Stiklastad och därefter	157
Figur 19a.	Den kyrkliga organisationens framväxt 829-936	171
Figur 19b.	D:o ca 930-1000	173
Figur 19c.	D:o år 1000-1100	175
Figur 19d.	D:o år 1100-	177

TABELLER

Tabell 1.	Befolkning i Europa enligt olika källor	31
Tabell 2.	Uppskattning av befolkningstal i Skandinavien år 1000	32
Tabell 3.	Uppställning över Tegnebyar och vissa benämningar, formler och namn på runstenar	102

FÖRORD

Denna bok är en utveckling och fördjupning av mina tidigare arbeten. Det är oundvikligt att referenser och resonemang förekommer både i tidigare verk och i denna framställning.

Arbetet med dessa artiklar och uppsatser och några andra arbeten pågick under större delen av 1980-talet, gick på sparlåga under första delen av 1990-talet för att återupptas på allvar sedan Wladyslaw Duczko (1995) och Maja Hagerman (1996) uppmärksammat mina idéer. Det har visat sig ogörligt att inom rimlig tid göra en monografi av mina arbeten varför de framläggs i föreliggande skick. Det är bara att beklaga att det finns många förhållanden som borde ha analyserats djupare och många uppslag som borde ha utvecklats vidare samt att vissa frågor behandlas på flera ställen i framställningen.

Boken handlar om möjligheten till styrning av samhället för 1000 år sedan och en viktig utgångspunkt är min erfarenhet som nutida kommunal förvaltningsjurist och administratör. Den gör att rättsliga frågor får en relativt stor uppmärksamhet i framställningen. Jag tillåter mig i sammanhanget att citera Fritiof Nilsson Piraten som i novellen *Ett liv* i samlingen *Vänner emellan* i sin tur anger ett apokryfiskt citat som lyder:

Mycket har skrivits om döden på slagfältet, dock mera sällan av de vilka personligen hava upplevt densamma.

Vällande av annans död på ärans fält och hav var ett centralt ämne för den dåtida poesin och för den politiska ideologin, men det var andra förhållanden som skapade de medeltida rikena. Mot bakgrund av min yrkeserfarenhet konstaterar jag att inom arkeologin har mycket skrivits om administration, dock mera sällan av de vilka personligen hava utövat sådan.

En viktig erfarenhet från den kommunala verksamheten är insikten att tvingande regler kräver tvingande verkställighet och att en fungerande administration inte är en normal och naturlig företeelse. En väl fungerande förvaltningsapparat är lika onaturlig som en klippt gräsmatta. En sådan förvandlas, som varje trädgårdsodlare har erfarit, till öken alternativt djungel om den lämnas utan tillsyn några sommarveckor. Här vill jag också erinra om de talesätt som går under beteckningen Murphys lag. En variant är: "Everything left for itself goes from bad to worse." Detta gäller i samma omfattning för såväl tuktad natur som administration. Jag har också, som verkställare av politiska beslut, nogsamt fått erfara att medborgarna endast i begränsad omfattning delar de styrandes uppfattning, att dessa bäst förstår att ordna tillvaron för den enskilde undersåten.

I nämnda erfarenhet ingår också sammanslagningen av de tre västsvenska länen vid årsskiftet 1998/99 och att Göteborgs stad då slutade att vara eget landsting. Dess sjukvård m.m. överfördes samtidigt till det nya landstinget – Västra Götalandsregionen. Här finns alldeles uppenbara paralleller till den sammanslagning av s.k. peer politics som bl.a. diskuteras i avsnitt 2.3.5. Exempelvis kan man notera en del förtroendevaldas förvåning över att plötsligt stå vid sidan av informationsflödet, detta till följd av de beslut de själva varit med om att fatta. Sammanslagningen visar också att en stor organisation kan leva utan någon egentlig central styrning, så länge som de mindre delarna har en kompetent ledning och den centrala ledningen inte stör verksamheten. Dessa erfarenheter kommer inte att åberopas explicit i den kommande framställningen, men de ligger som grund för de bedömningar som görs. Det kan möjligen förefalla anakronistiskt att utnyttja nutida erfarenheter av styrning, men de reflexioner och analogier jag företar i framställningen, avser vad jag anser vara allmänmänskliga företeelser, som går genom tid och rum helt vid sidan av alla administrativa system.

När det gäller den vetenskapsteoretiska bakgrunden har läror återuppstått, respektive uppstått, blomstrat, dominerat och fallit under de senaste decennierna. Detta har dock inte rubbat utgångspunkterna för mitt arbete. Min strävan är att från det spridda och spröda källmaterial som finns försöka få fram en uppfattning om valda delar av den verklighet som fanns för tusen år sedan.

Det torde kunna konstateras att förändringarna inom de historiska, socialantropologiska och arkeologiska vetenskaperna under det senaste kvartssekleet har sin grund i nya data huvudsakligen när det gäller arkeologin. I denna vetenskap har en stor mängd nytt källmaterial kommit fram på senare år, främst i samband med exploateringsgrävningar för infrastrukturella projekt som gasledningar, motorvägar och järnvägar. Dessa

grävningar har till största delen skett på landsbygden i en omfattning som saknar tidigare motstycke, i vart fall i Västsverige. Genom att undersökningarna skett längs sträckningarna av de olika projekten har åtskilliga hittills obeaktade områden blivit undersökta. Fyndmaterialets karaktär och noggrannheten i dateringen medger i sig knappast några slutsatser av direkt betydelse för bokens frågeställning. Den kunskap som undersökningarna medfört gör dock att åtskilliga påståenden om bebyggelsens utformning och lokalisering, samt förekomsten av ordnade lokalsamhällen, är betydligt bättre empiriskt underbyggda än vad som skulle ha varit möjligt för ett par decennier sedan.

Inom historia och socialantropologi har det däremot inte kommit fram nya källor för den aktuella perioden i någon nämnvärd omfattning. Här är det främst fråga om nya tolkningar av ett sedan länge känt material. Nämnade förhållanden gör att jag i stor omfattning valt att behålla referenser från mina tidigare arbeten när det gäller dessa ämnen.

Risken att säga något dumt påstås ibland vara mindre än risken att läsa för många böcker. Detta är ett av skälen till att boken läggs fram nu. För det fall att nyhetsvärdet skulle ifrågasättas kan jag endast hänvisa till att arbetet pågått länge. De tankar som framfördes i mina första tryckta uppsatser förefaller, enligt min egen bedömning, att stå sig relativt väl ännu idag. Om de var nya när de framfördes får andra uttala sig om.

Under den tid jag har sysslat med historia och arkeologi har jag haft förmånen att vägledas av en rad framstående lärare.

Den förste som förde mig in i den humanistiska världen var professor Göran Inger som handledde mig i en tillämpningsuppsats i rättshistoria vid Lunds universitet. Några år senare upplät i Göteborg professorerna Erik Lönnroth och Åke Holmberg, med suveränt åsidosättande av universitetsbyråkratins regelverk, plats åt mig vid historiska seminariet vid Göteborgs universitet, där källkritik och historisk metod var huvudämnen. Ännu något senare fick jag del av framlidne professor Carl-Axel Mobergs breda teckning av mänsklighetens utveckling. Det globala betraktelsesätt på arkeologin som han företrädde har satt bestående spår i min syn på ämnet. Hans efterträdare professor Arne B. Johansen lade ner ett stort arbete på att handleda mig och detta möjliggjorde min licentiatuppsats som delvis ligger till grund för denna avhandling. Samtidigt pågick i den s.k. Medeltidskommittén vid Göteborgs universitet under ledning av bland andra professorerna Lars Lönnroth, Birgit och Peter Sawyer och Bo Ralph en rad arrangemang som i högsta grad berörde mitt arbete. Dessa seminarier bidrog också till det intresse som numera finns för den aktuella tidsperioden. Efter några år i stillhet kom jag i kontakt med min slutliga handledare

vid arkeologiska institutionen, professor Kristian Kristiansen, som med klokhed, entusiasm, goda råd och genom livliga tankeutbyten om det förhistoriska samhällets innersta natur hjälpt mig att kunna framlägga detta verk. Kristian har med tålamod tagit del av ett antal förvirrade utkast och därefter lyckats få mig att ta ner dessa till hanterligt format.

Bland numera yrkesverksamma arkeologer vill jag framhålla Gundela Lindman och Marianne Lönn som under några år ingick i "Orustgruppen" där vi med begränsade resurser, men med stor entusiasm, försökte skaffa ökad kunskap om denna ö och de har även därefter lämnat råd och hjälp. Under det senaste året har Eva Englund och Tore Artelius lagt ner mycket arbete med att hjälpa mig med publiceringen av mina tankar i tidskriften *in Situ*. I arbetets sista skälvande stunder uppenbarade sig min forskarkollega Magnus Rolöf som såg till att text och bilder överfördes till tryckbar form. Irene Elmerot ordnade samtidigt den engelska texten.

Från Götene i centrala Västergötland har Verner Lindblom, som var den förste som på senare år lyfte fram begreppet *Götland*, ständigt uppmuntrat mig och försett mig med många artiklar och uppslag som visar nämnda landskaps rätta betydelse.

Bland de personer som inte yrkesmässigt verkar inom de humanistiska vetenskaperna vill jag först nämna min mångåriga arbetskamrat Margareta Bååth. Hon har, under tiden före datorernas intåg men även därefter, med flinka fingrar och säkert språksinne sett till att ett stort antal sidor med allsköns referat, funderingar och slutliga versioner förvandlats från kråkfötter och grymtningar till prydliga utskrifter. Minnet av det jämna knattret av hennes IBM 82 – med kula – hör till mina bestående goda minnen. När det gäller mina anställningar vill jag också nämna mina närmaste chefer: Torsten Eliasson, Jan Landmark, Sten Losman och inte minst min nuvarande principal Kjell-Ove Eskilsson. De har alla utan knot inte blott tolererat, utan även på allt sätt underlättat de, föga inbringande men dock, bisysslor jag ständigt bedrivit.

Jag har också glädjen att ha tillgång till många vänner och kollegor som genomgått utbildningsväsendet medan gymnasiet fortfarande var gymnasium. De har under oräkneliga samtal fört mig vidare bland dunkla uppslag och felaktiga associationer. Den som betytt mest i detta sammanhang är framlidne Göran Wallerius. Hans humor, sagolika bredd på kunskaper och hans formuleringsförmåga har betytt oändligt mycket för mig. Bland de som fortfarande finns att tillgå nämner jag här endast Sigvard Bergström, Stefan Hellgren, Esbjörn Jansson och Sören Svenker. Den förstnämnde har, bland mycket annat, på ett demåniskt sätt framhållit att det gives bara en Sanning, men lögnen erbjuder Dig tallösa alternativ.

Slutligen nämner jag min familj. Björn, vars första vetenskapliga utsaga löd: "Brutanvärdet på en korv är lika med substanskoncentrationen hos koncentratorn", har träget knogat på och han kan sedan någon tid från en etablerad vetenskaplig position ge goda råd åt sin far som ännu kämpar vidare.

Birgitta har, liksom Björn under sin tid därhemma, under alla år fått dras med en disträ husfar. Birgitta har dessutom fått stå ut med en rad udda resmål. Bland många andra: kyliga nattläger vid Heklas fot, via törnbeväxta fornborgar på Orust till dessas nyrekonstruerade motsvarigheter på Nya Zeeland.

Ett varm tack till alla, nämnda och onämnda. Att resultatet av mitt arbete kanske inte når upp till de möjligheter man givit mig får tillskrivas flera konkurrerande åtaganden och uppgifter samt tidens obevekliga flykt.

Göteborg i februari 2001

Carl Löfving

Efter disputationen den 18 maj har jag rättat ett antal fel, skrivit om vissa stycken, gjort ett par tillägg till litteraturlistan samt som ett appendix lagt in en uppsats från 1986: "Var Knut den store kung även över Västergötland?"

Göteborg i juni 2001

Carl Löfving

1 UTGÅNGSPUNKTER

Ingenting sägs som inte är sagt förut.
(Terentius Eunuchos 161 f. Kr.)

Föreliggande bok handlar om samhällsförhållanden i sydvästra Skandinavien omkring år 1000. Den handlar om den dåtida (o)möjligheten till styrning av områden av storleksordning nutida nationer samt påvisar exempel på spår av indirekt styrning med utgångspunkt i det dansk/engelska området. Frågeställningen kommer att behandlas inom ämnet arkeologi, men från sina förutsättningar och från min egen kunskapsprofil, utan avseende på det svenska universitetsväsendets aktuella organisation och ämnesindelning. Jag ansluter mig till den uppfattning som framförs av Anders Andrén (1997:183) att gränserna mellan enskilda specialiteter kan och bör överskridas. Det kan anmärkas att en aktuell avhandling som lagts fram i ämnet rättshistoria har hämtat väsentliga delar av materialet från arkeologin Anette Hoff (1997).

Framställningen består av en sammanfattning av min nuvarande uppfattning om samhällsförhållandena i Skandinavien omkring år 1000. Den fullföljer en ursprunglig avsikt och är till stor del en bearbetning av tidigare publicerade artiklar och uppsatser. Syftet med boken är inte att ge en historisk skildring av vad som kan ha hänt och vilka personer som agerade. Avsikten är endast att, med utgångspunkt från det källmaterial och den litteratur som finns, analysera de organisatoriska möjligheter som fanns att kontrollera de områden som sedermera blev de skandinaviska rikena. Det behöver knappast påpekas att det finns många uppslag som vore värda att arbeta vidare med.

1.1 PROBLEMSTÄLLNING OCH ARGUMENTATIONSTEMA

Den centrala problemställningen för mig är, och har hela tiden varit, tidsfästningen av och innehållet i statsbildningsprocessen i Norden, främst med utgångspunkt från att titeln "thegn" återfinns dels i ortnamnet

Tegneby, dels på runstenar i Jylland, Skåne, övriga Götaland/Gothia samt vid nordvästra Mälaren och dels i engelska dokument från tidigt 1000-tal.

Dessa thegnar stod enligt min uppfattning både i England och i Skandinavien vid denna tid i avhängighetsförhållande till den danske respektive dansk/engelske kungen. Titeln var också en hederstitel.

Med stat avser jag den suveräna nationalstat som uppstod under slutet av medeltiden. Denna stat och det som föregick den kommer att diskuteras i det följande.

I korthet kan resultatet av mitt arbete beskrivas enligt följande: En gradvis ökande insikt dels om hur väsensskilt det vikingatida samhället var från det medeltida – för att inte nämna det nutida – och om den kyrkliga organisationens avgörande betydelse för uppbyggnaden av en organisation (Löfving 1984) dels om omöjligheten av några slags riksenheter motsvarande de medeltida redan år 1000 och om thegnarnas betydelse som ett tecken på denna omöjlighet (Löfving 1986a) och dels om det danska områdets särställning (Löfving 2000). För att ha en utgångspunkt för diskussionerna om samhällsstrukturen har jag dessutom diskuterat fem s.k. baskomponenter i samhället (Löfving 1986b). Dessa arbeten har sammanfattats i (Löfving 1987) och i en engelsk version (Löfving 1991).

En slutsats av detta arbete är att det var mindre kämparnas vållande till andras död, än den fridsamme klerkens utläggningar av Guds ord om frid på jorden och skrivarnas idoga plitande, som möjliggjorde uppbyggnaden av de skandinaviska rikena. De hjältedåd som utövades av kungar, hövdingar och manskap har förvisso prisats i skaldediktningen, men dessa bragder satte få bestående spår i riksbildningen. Tvärtom kunde en sådan inte uppstå förrän våldet inom samhället begränsats. Det var skrivarnas diplom som bevisade hur äganderätten överfördes och det var bl.a. möjligheten till register över egendom samt kompilationen av landskapslagarna som lade grunden till de rikena som framkom under medeltiden. Genomförandet av dessa ting krävde ett våldsmonopol, men normalt räckte det med att de styrande hade tillgång till måttliga maktresurser för att någorlunda ordnade förhållanden skulle uppstå. Man bör beakta att det även i dagens samhälle förekommer betydande inslag av väl kända organisationer vilkas verksamhet står i strid mot såväl skriven lag som vedertagen anständighet, utan att staten förmår hindra detta.

En annan utgångspunkt är också att makthavare i alla tider försökt att utöka sitt inflytande, men att en realistisk *strävan* till styrning av områden av storleksordning nutida nationer i Skandinavien, förekom först mot slutet av vikingatiden, i samverkan mellan världsliga makthavare och kyrkan. En reell bestående styrning blev dock möjlig först senare under medeltiden då den kyrkliga organisationen och länsväsendet börjat få

någon stabilitet. Jag kommer att påvisa att många makthavare måste ha haft erforderliga kunskaper för att styra stora områden, men att de i Skandinavien saknade en administrativ apparat för att genomföra en bestående styrelse. Samhället var i förhistorisk tid fragmenterat både organisatoriskt och geografiskt och det fanns ingen hierarkisk organisation som varaktigt täckte in områden av landskapsstorlek, än mindre för enheter däröver. Som alternativ till det traditionella synsättet med en central hierarki – exempelvis kung, hövdingar, manskap – diskuteras begreppet ”heterarki”, vilket innebär att varje del av samhället hade en intern hierarki som sätter åt sidan en eventuell central hierarki (avsnitt 2.3.5).

Thegnarna i Skandinavien är ett exempel på icke bestående samhällsstrukturer som där inte ingått i ett hierarkiskt system. Jag föreslår att Tegnebyarna har ett samband med Harald Blåtands inflytande i Skandinavien medan uttrycket ”harda godan” thegn respektive dræng på runstenarna betecknar en grupp tillhörighet och att betydelsen även innebär ”betrodd”. Denna formel anses visa en anknytning till de dansk/engelska kungarna Sven Tveskägg och Knut den store.

Synsättet strider mot en ofta framförd uppfattning där det anses att det vid nämnda tidpunkt skulle ha funnits tre regerande kungar i Norden, vilka hade reellt inflytande över sina riken, som bestod av ett antal landskap motsvarande våra nutida, och att dessa leddes av lagmän enligt uråldrig sed. Denna uppfattning må idag ha få företrädare inom forskarvärlden. Ännu vid årsskiftet år 1999/00 kunde man dock i tidsskriften *Från Riksdag och departement* 1999 nr 40:8, som ges ut av riksdagens förvaltningskontor i en upplaga av ca 20 000 ex., under rubriken *Vid förra millennieskiftet styrde folket*, läsa följande.

Varje landskap hade sin lag, som föredrogs för menigheten av lagmannen. Han var tvungen att lära sig alla paragrafer utantill, för i Sverige nedtecknades lagarna inte förrän på 1200-talet.

... Som tur var för lagmannen var paragraferna rytmiska, med allitterationer och rim, just för att de skulle vara lättare att memorera.

Det kan synas vara av begränsad betydelse att den svenska förvaltningsapparaten får läsa en förlegad framställning om de historiska förhållandena. Om historiska framställningar över huvud taget skall ha någon betydelse utöver underhållning, bör en funktion vara att skapa historiska perspektiv på nutida förhållanden. Det är då inte betydelselöst vilket perspektiv som anläggs, särskilt inte för de som har att fatta beslut som påverkar framtiden.

Med hänsyn till källmaterialets natur är avsikten inte att bevisa några teser. Min avsikt är endast att påvisa att den av mig framförda uppfatt-

ningen är väl förenlig med föreliggande fakta och att den är sannolikare än den ovan antydda uppfattningen – regerande kungar med bestående inflytande i de tre nordiska rikena redan omkring år 1000.

I hela framställningen tar jag därför fram skäl för mitt argumentationstema: *Vid tiden omkring år 1000 rådde det heterarki i Skandinavien.*

Det finns slutligen anledning att, utöver det stålblanka romarcitat som inleder kapitlet, citera vad Åke Hyenstrand (1996:7) anför beträffande forskningen kring och framställningar om riksenandet:

Inget som sägs i ämnet kan, eller kunde i varje fall inte tidigare, undgå svidande kritik. Detta gäller inte minst referenserna: utelämnad eller för en författare ej känd nyare vetenskaplig text.

1.2 FÖRUTSÄTTNINGAR

1.2.1 Personlig bakgrund till framställningen

I förordet har jag angivit att grundsynen – och därmed även urvalet av material – för denna framställning till stor del präglas av min erfarenhet som jurist/administratör i kommunal förvaltning. Kommunens storlek är något över 400 000 invånare, dvs. en befolkning som i sin storleksordning motsvarar den som omkring år 1000 anses ha funnits i vart och ett av de områden som så småningom blev de medeltida skandinaviska rikena (se avsnitt 1.5 nedan). Denna yrkeserfarenhet visar entydigt att det fortfarande är svårt att få människor att uppföra sig till de styrandes belåtenhet trots alla raffinerade moderna administrativa kontrollmetoder. Ett exempel på dessa är lag (1995) om lägenhetsregister, där varje av människor bebott utrymme förväntas bli dataregistrerat. Denna statsmaktens baskunskap avses därefter bli kompletterad med ett digitalt adressregister med folkbokföring på lägenhet, varefter samkörning av dessa dataregister avses ske (Förslag: Ny FoB-lag, Ds 2000:17). Nämnade register bör underlätta en strävan att varje sig i riket uppehållande person skall kunna återfinnas för erläggande av skatt och/eller bli föremål för de åtgärder samhället finner erforderliga. Denna strävan har sedan sekler funnits hos samhällets företrädare och det återstår ännu att se om detta digitaliserade steg i utvecklingen verkligen ger det, för de nutida byråkraterna, önskade resultatet.

Det får anses vara uppenbart att de styrande för tusen år sedan inte kan ha haft det enklare att genomföra sina intentioner. Dätidens makthavare fick i stora delar av Skandinavien leta upp tredskande undersåtar i ett skogbevuxet otillgängligt landskap där medelavståndet mellan bosättningarna räknades i kilometer. Ingenting tyder heller på att överblivna

och/eller utmanövrerade makthavare då fann sig bättre tillrätta med att ha förvandlats från aktörer till åskådare. Det måste också påpekas att i den förkristna politiska ideologin, var en aktörs främsta egenskap att förse asätande djur med riklig föda i form av nedlagda fiender. Detta bör i hög grad ha påverkat viljan till bestående förhållanden och även besegrade motståndares möjligheter att iaktta och delta i det kommande förloppet.

För det fall att det skulle anses att jag lägger för stor vikt vid bristande stabilitet och till konflikt i framställningen, kan jag bara säga att jag tror att dessa element dominerade under denna period. Vidare är jag beredd på kritik för att alltför lätt avfärda seklers gedigna diskussion, kring exempelvis vikingatida ledung och kungens försörjning genom Uppsala öd. För dessa och många andra företeelser som diskuteras är dock källäget ytterst svagt. Det är tveksamt om numera ens en stjärnadvokat, pläderingsvis, skulle ta upp förhållanden med motsvarande bevisläge. (Se dock det s.k. skattefjällsmålet om samernas rättigheter, där bl.a. såväl Ottars resa som Egilsagans uppgifter åberopas (NJA 1981:1 s. 27f.). Jag vill också understryka, att jag närmast mig ämnet med insikten om hur svårt det är att få människor att handla mot sin övertygelse och mot sina personliga intressen och att detta är ett skäl till att jag anser att jag har fog för min uppfattning.

En erfarenhet som en yrkesverksam jurist måste leva med är att framförda uppfattningar ständigt ifrågasätts av oförstående motparter. Det är heller inte ovanligt att en domstol också ger en sådan motpart rätt och att högre domstolar ändrar underinstansernas domslut. Lagstiftningen ändras också hela tiden. Detta innebär att jurister inte är vana vid eviga sanningar.

Med hänsyn till källmaterialets natur för denna framställning är det realistiskt att tänka sig att bevisa någonting om förhållanden under den aktuella tidsperioden. Jag använder mig därför av begreppet argumentationstema och detta angavs i föregående avsnitt. Den empiriska information som finns får användas på ett sätt som närmast motsvarar samverkande bevisning (se avsnitt 1.4.1). Andrén (1997:185f) diskuterar fem strategier för den historiska arkeologin. Den tredje av dessa utgår från tillvarons materiella dimensioner. Föreliggande framställning utgår i mycket begränsad utsträckning från analys av enskilda föremål eller strukturer. Däremot analyseras de materiella och de ideologiska förutsättningarna för praktisk styrning av samhället. Denna analys ligger till grund för den följande framställningen. I denna upptas diskussionen inom historia och socialantropologi, i den mån jag anser att den har relevans för min framställning. Vidare ger jag ett antal citat ur källskrifter såsom Snorre Sturlassons *Heimskringla*. Dessa citat avser oftast mera perifera anmärkningar och jag har bedömt att de kan ge en någorlunda tidstrogen bild av hur verkligheten omkring år 1000 kan ha varit beskaffad.

Detaljeringsnivå/helhetssyn

Det måste också påpekas att det valda arbetssättet – att försöka få en helhetssyn på möjligheterna av en samhällelig styrning på riksnivå – med nödvändighet utövas på bekostnad av detaljeringsnivån och den egna insikten i de enskilda delarna. Källor och litteratur redovisas och refereras endast i den utsträckning jag bedömt nödvändig för att kunna diskutera min uppfattning om samhällets styrning på denna tid. Ett skäl till att jag vågar använda denna metod är att motsvarande arbetssätt med bevismaterialet tillämpas av domstolarna när de avgör komplicerade mål (jämför Jørgensen, S. 1987:8). Se vidare avsnitt 1.4.1.

1.2.2 Kontakter mellan Skandinavien och andra delar av Europa

Det är ett välkänt förhållande att det förekom omfattande kontakter mellan Skandinavien och Europa i övrigt, såväl före som efter den aktuella tidsperioden och under tidigare delar av järnåldern (jämför t.ex. Näsman 1997:53, 1998a). Detta är väl belyst när det gäller skildringar av de vikingatida härjningarna och analys av de materiella lämningar som finns bevarade.

När det gäller mentalitet, myter och religiösa förhållanden har dessa fått ökad uppmärksamhet på senare år. Exempelvis:

- Margaret Clunies Ross (1994) *Prolonged Echoes. Old Norse Myths in Medieval Northern Society*;
- Thomas A. DuBois (1999) *Nordic Religions in the Viking Age*;
- Engdahl K. & Kaliff A. (red) (1996) *Religion från stenålder till medeltid*;
- Charlotte Fabech (1999a) *Organising the Landscape: a Matter of Production, Power and Religion*;
- Lotte Hedeager (1997) *Skuggor ur en annan verklighet. Fornnordiska myter*;
- Hans-Emil Lidén (red) (1995) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*;
- Nilsson, Bertil. (red) (1996) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*;
- Theuws, F. and Nelson, J. (eds) 2000. *Rituals of Power. From late Antiquity to the Early Middle Ages*.

Alla dessa verk visar att Skandinavien inte var isolerat utan att utvecklingen alltid skett under inflytande av strömningar i andra delar av Europa.

Den skandinaviska interna samhällsutvecklingen måste alltså ses mot bakgrund av den europeiska utvecklingen i stort. Ett helt annat förhållande är att de kontakter som förekom var av mycket olika intensitet i olika delar av samhället. Jag använder i denna bok begreppen krigarsamhället och

jordbrukarsamhället för dessa delar och hävdar att dessa delvis fungerade oberoende av varandra. Det var hövdingar och krigare, med god information om omvärlden, som deltog i skeendet på andra håll och de återkom med ytterligare information, medan folket i övrigt säkerligen levde tämligen ovetande om vad som tilldrog sig ute i stora världen.

Som jag framhållit i mina tidigare arbeten (Löfving 1986b) anser jag att det var tillgången till information och möjligheten till informationsbehandling för kontroll av tillgängliga maktresurser som var den avgörande maktfaktorn.

Nämnda kulturkontakter mellan Skandinavien och övriga Europa är väl dokumenterade. Utöver ett omfattande arkeologiskt material med importfynd, se exempelvis Ulla Lund Hansen (1987) *Römischer Import im Norden* och Egon Wamers (1997) artikel *Insulære importfunn i vikingtidens Skandinavien*, finns historiska dokument som visar att nordiska hövdingar deltagit i skeendet.

Exempelvis:

- Gad Rausing (1987) anser att åtskilliga fynd från romersk järnålder kommer från nordiska soldater som efter 25 år i romerska arméns tjänst blivit fullvärdiga romare men återvänt hem (jämför Lintott 1993:166);
- Procopius berättelse från 500-talet om hur heruler återvände till Thule för att hämta en ny kung istället för den de nyss dödat (Procopius. *History of the wars* (Book VI xv);
- Dopet av den danske kungen Harald Klak inför Ludvig den helige år 826 (Lund 1995:209; Albrechtsen 1981:24);
- "Svear" tillsammans med sändebud från det Byzantinska riket hos Ludvig den fromme år 839 (Albrechtsen 1981:30);
- Den danska bosättningen i Danelagen i England vid slutet av 800-talet som även ledde till en traktat med Alfred den store år 878 (Page 1995:176f);
- Uppgifter om "ruser" med nordiska namn som år 907 träffade avtal med företrädare för Byzans (Page 1995:98f);
- Den norske kungen Håkon den gode "Adelsteinsfostre" (kung ca 940-960) var uppfostrad hos kung Athetstan av England;
- Olav (Tryggvasson) och Sven (Tveskäggs) försök att erövra London och Olavs konfirmation inför kung Ethelred och åtagande att aldrig återvända till England med våldsgärningar (ASC år 994, EHD 1979:235);
- Knut den store bevistade år 1026 kröningen av kejsar Konrad i Rom (EHD 1979:476ff);

- Olav Digre var landsflyktig hos fursten Jaroslav i Novgorod inför slaget vid Stiklastad år 1030 (Sveaas Andersen 1977:131);
- Olavs bror Harald Hårdråde tjänstgjorde efter detta slag som en hög hövding vid livvakten för kejsaren i Konstantinopel (Page 1995:100-104; De Vries 1999:22-68).

Att det europeiska traditionsmaterialet om den ostrogotiske kungen Theoderik den store (reg. 493-526) var bekant framgår av Rökstenen i Östergötland (SRI Ög136) (800-talet);

Vidare finns bildristningen på Ramsundsberget i Södermanland (SRI Sö101) (1000-talet) med historien om Sigurd Fafnersbane (Danbolt 1989);

De första dokumenterade missionsförsöken skedde i Ribe och Birka på tidigt 800-tal (Fletcher 1997:225f);

I vart fall från slutet av 1200-talet studerade svenska ynglingar juridik och teologi vid europeiska universitet (Sällström 1957);

Kontakter mellan Skandinavien och de Brittiska öarna är belagda från slutet av 400-talet (Hines 1996), beträffande norska insulära fynd se den tidigare nämnde (Wamers 1997).

En stor del av diskussionen i detta verk avser de thegnar som omkring år 1000 fanns samtidigt i Knut den stores England, Danmark och delar av södra Sverige.

Vikingatågen innebar förvisso omfattande kontakter mellan Skandinavien och Europa, men det bör framhållas att plundring av rikare områden ingalunda var en syssla som var förbehållen nordiska rövare. Exempelvis ingick säsongsbundna plundringståg i den normala försörjningscykeln för bönderna i Thuringen och i Northumberland (Duby 1981:83). Se även Lindkvist (1988), Reuter (1985) och Fletcher (1997:369).

När det gäller kristna samhällliga värderingar kan det konstateras att det högmedeltida Europa hade sina ideologiska och rättsliga utgångspunkter i de två eviga och oföränderliga böckerna Bibeln och Corpus juris civilis, den senare den sammanställning av romersk rätt som kejsar Justinianus lät nedskriva år 529 och som åter blev allmänt känd mot slutet av 1000-talet. Av stor betydelse var också kyrkorättsliga bestämmelser som dock inte fick någon auktoritativ sammanställning förrän mot slutet av 1100-talet (Eriksson 1967:1-11).

Det torde knappast vara en överdrift att påstå att ingen skrift av rättslig eller ideologisk/religiös betydelse under högmedeltiden framställdes, utan att en väsentlig utgångspunkt var nämnda verk. Detta hindrade inte att i den högmedeltida vetenskapliga diskussionen ingick all klassisk och senare litteratur men de viktigaste utgångspunkterna var likväl dessa böcker.

Den europeiska statsrättsliga och ideologiska utvecklingen kan delas in i följande skeenden (jämför Canning 1996:vii. f):

I	300 – 750	kristna idéer om herravälde
II	750 – 1050	den karolingiska perioden och dess efterföljare
III	1050 – 1290	relationen mellan världslig och andlig makt och det återupptäckta antika arvet
IV	1290 – 1450	konfrontationen med politiska realiteter i idéer om kyrka och stat och i juridiskt tänkande.

När det gäller skandinaviska förhållanden kan följande förhållanden noteras.

1a). Romersk järnålder är en från arkeologisk synpunkt mycket rik period i Skandinavien. Den romerska arméns omättligen behov av material och manskap har i hög grad påverkat även skandinaviska förhållanden.

1b). Under senare delen av den första perioden uppkom, inom de områden som ingått i Romarriket, riksbildningar vilka så småningom kom att gränsa till södra Skandinavien, dvs. till det danska området.

2). Vikingatiden sammanfaller nästan helt med den andra perioden ovan.

3). Uppkomsten av de skandinaviska rikena skedde under den tredje perioden, inom den ideologiska och administrativa ramen för den katolska kyrkan. Lund blev ärkebiskopssäte för Norden år 1104, år 1154 inrättades ärkebiskop för Norge i Nidaros och år 1164 inrättades i Sverige Uppsala ärkestift. Landskapslagarna tillkom vid slutet av perioden.

4). Statsbildningen i Sverige utvecklades under den fjärde perioden och den första landslagen tillkom omkring år 1350. En heltäckande administration förverkligades först under Gustaf Vasa (reg. 1523-1560) se vidare avsnitt 2.2.2.

Det har alltså förekommit omfattande kontakter mellan det skandinaviska området och övriga delar av Europa under hela det första årtusendet. Detta har i hög grad påverkat utvecklingen i Skandinavien och detta är en viktig utgångspunkt för den fortsatta framställningen.

1.2.3 Geografi i Europa fram till Carta Marina

En förutsättning för att systematiskt styra ett territorium till skillnad från att få uppslutning från underhövdingar och/eller ren terror är att den

styrande har en rimlig geografisk föreställning om detta. Vidare är regelbundna kommunikationer en förutsättning för en fungerande administration, som måste ha tillgång till information rörande territoriet och medel för att distribuera och verkställa beslut.

Ett närliggande exempel är att när Bohuslän blev svenskt år 1658, skickades omedelbart lantmätaren Kettel Claesson Felterus ut för att kartlägga landskapet, vilket synes ha skett på en sommar (Lönborg 1903:50f, 58).

Berättelser

Fram till första århundradet av vår tideräkning var allt land norr om Elbe helt okänt för de antika författarna. När det gäller uppgifter om Skandinavien förekommer dessa bl.a. hos den antike geografen Ptolemaios som verkade under 200-talet, som nämner "goutai" götarna på ön Skandza. Jordanes nämner på 500-talet, bland flera andra stammar, "gautigoth" götarna vid Gaut, förmodligen Götaälv (Weibull, L. 1934:120). Karl den stores biograf Einhard beskriver under 800-talet Norden på följande sätt (Einhard 1969:66f):

From the Western Ocean there stretches eastwards an arm of the sea of unknown length, nowhere exceeding a hundred miles in width, and indeed much narrower in many places. Round this sea live many peoples. The Danes and the Swedes, whom we call the Northmen, occupy its northern shore and all its islands. The Slavs, the Esthonians and various other nations inhabit its eastern shore; and outstanding among these are the Welatabi, against whom the King was now waging war.

Den engelske författaren Orosius återger, på slutet av 800-talet, en beskrivning av norrmannen Ottar där en resa längs Skagerrakkusten skildras enligt följande (Ottar og Wulfstan 1983:24):

Syd for Skiringssal skærer et stort hav sig ind i landet; det er bredere end nogen mand kan se over. Og på den anden side er først Jylland, og siden Sillende. Dette hav går mange hundrede mil in i landet. ---

Da han sejlede [dertil, dvs Hedeby] fra Skiringssal, havde han på bagbords side Danmark, på styrbords side det åbne hav i tre dage.

Eftersom vikingatågen omfattade en stor del av Europa, Grönland och nordöstra Nordamerika måste i vart fall de hövdingar som ledde dessa företag ha haft omfattande geografiska kunskaper. Följande seglingsbeskrivning finns i Landnamabok, manuskript Hauksbok som brukar dateras till ca år 1306. Landnamabok (1972:5) Citerat efter Rafnsson (1997:115, jämför motsvarande text i Landnamabok, version Sturlubok 1972:5, 16). Se även Bill (1997:197f):

Wise men say that from Stad in Norway it is seven days' sailing to Horn in eastern Iceland, but from Snæfellsnes [a peninsula in western Iceland] it is four days' sailing to Hvarf in Greenland. From Hernar in Norway one should keep sailing west to reach Hvarf in Greenland and then you are sailing north of Shetland, so that it can only be seen if the visibility is very good, but south of the Faeroes, so that the sea appears half-way up their mountain slopes, but so far south of Iceland that one is only aware of birds and whales from it. From Reykjanes in southern Iceland it is three days' sailing south to Slyne head in Ireland; but from Langanes in northern Iceland it is four days' sailing north to Svalbarði at the end of the ocean, but a days' sailing to the wastes of Greenland from Kolbeinsey [an island north of Iceland] to the north.

Graham Clark beskriver utvecklingen av mänsklighetens kunskaper om geografi och förändringarna av uppfattningen om tid och rum. Han jämför bl. a. vikingar och polynesier när det gäller navigation över oceaner och ger exempel på hur kunskapen om stjärnorna och navigation förekom i hövdingaslakter i Polynesien (Clark, G. 1994:27-30).

En omstridd uppgift som kommer att diskuteras i det följande är att Adam av Bremen anger att Götarna bebor ett vidsträckt område upp till Birka och att en färd från Skåne till Sigtuna sjövägen tar fem dagar, medan vägen över land via Skara, Tälje och Birka tar en månad. Vägen mellan Skåne och Skara uppges ta sju dagar (Adam, Bok 4 Kapitel 14, 23 och 29).

Danernas ferd till Jerusalem är en anonym berättelse som skildrar det korståg som utgick från Kungahälla år 1191 (Artikel *Profectio Danorum in Hierosolymam* KL. Band XIII, 1968, sp. 475-477. Författare Vegard Skånland). Här beskrivs bl.a. hur man seglade från Hals vid Limfjorden vidare till Læsø där man övernattade. Efter en hård seglats nådde man sedan den norska kusten och fann en lugn hamn vid Ekerø (Öckerö) i gränsområdet. Området kring Kungahälla beskrivs på följande sätt (Danernes ferd til Jerusalem 1969:112):

Når en kommer inn fra havet, møter en en veldig elv, den heter Elf. Der hvor den renner ut i havet, slynger den sig runt en øy som heter Hising. På høyre side gir øya rom for gøter og daner, men på venstre side sies det at det ikke bor annet enn nordmenn; denne elven danner derfor skillet mellom landene. Den fører ferskvann og den skaffer rikelige mengder av fisk til bordet. Tre mil fra elveløpet hvor de hade fortøyd, ligger en liten by kalt Konghelle. ---

De refererade beskrivningarna är sakliga och korrekta och de kan ha använts för att företa nya resor. Det verkar sannolikt att den som hade varit intresserad, och haft tekniska kunskaper nog, skulle ha kunnat upprätta kartor på detta underlag. Uppenbarligen fanns det ännu inget behov av sådana för navigationsändamål.

Kartor

Kartor förekom redan under antiken men några originalmanuskript finns inte bevarade och de kopior som finns får antas vara manipulerade under århundradenas gång. Vår nutida strävan efter exakthet har inte alltid varit allenarådande. Ett exempel på detta är att under antiken kunde vetenskapen geografi och historieberättandets konst sammanfalla (Romm 1994:5).

De kartor som tillskrivs Ptolemaios består till stor del av tolkningar av lägesangivelser och andra skriftliga uppgifter vilka överbringats till vår tid (Dilke 1987). Bland de första kartorna i kopparstick var italienaren Ruscellis version av Ptolemaios karta över norra Europa som utfördes år 1561, se Figur 1 nedan. Trots att det då sedan århundraden funnits kartor som visade den skandinaviska halvön anges på denna karta endast Jylland samt några öar öster därom. Detta visar hur bunden man ännu vid denna tidpunkt var av de antika auktoriteterna.

En väsentlig faktor i sammanhanget är också den förändring av världsbilden som kristendomen medförde. I den förkristna föreställningsvärlden var den egna gården den centrala punkten där man hade tillgång till gudavärlden. I den kristna världsbilden blev istället Jerusalem och Rom de viktigaste punkterna i den reella världen (Fabech 1999b:469 med där anförd litteratur). De tidigmedeltida världskartorna s.k. mappaemundi var inte avsedda att vara hjälpmedel för navigation eller resande, utan de hade ett religiöst innehåll, ofta med Jerusalem i centrum (Woodward 1987:288f). Andrén (1999) påpekar också att alla tidiga kosmologier på ett eller annat sätt var baserade på värderingar.

Skillnaden mellan mappaemundi och s.k. portolankartor för praktiskt bruk har uttryckts på följande sätt (Campbell 1987:372):

The medieval mappaemundi are the cosmographies of thinking landmen. By contrast, the portolan charts preserve the Mediterranean sailor's first-hand experience of their own sea, as well of their expanding knowledge of the Atlantic Ocean.

Under tidig medeltid fanns endast de förstnämnda kartorna och något behov av

--- the practical terrestrial mapping demanded by an administration, or needed for commerce, or useful in building and maintaining empires

tycks inte ha förelegat (Harley & Woodward 1987:507).

Den förste som redovisar nordiska förhållanden med någon utförlighet på en kartbild, om än i våra ögon ovanlig, är den arabiske kartografen al-Idrisi som på en karta och beskrivning daterade till år 1154 bl.a. anses

Figur 1. Karta över norra Europa enligt Ptolomaios. Kopparstick av Ruscelli 1561. Originalets storlek ca 250x190 mm.

Figure 1. Map of northern Europe according to Ptolemaios. Copper plate by Ruscelli 1561. Size of the original ca 250x190 mm.

nämna Danmark, Norge, Kalmar, Sigtuna och Göta älv (Birkeland 1954:73f; Ahmad 1992).

En annan medeltida karta är Angelino Dulcerts som dateras till 1339, där bl.a. Skara anges som namn och där Väneren visas (Nordenskiöld 1973:47, 53; Campbell 1987:452). Så långt jag har kunnat finna är detta den första bevarade kartan där det inre av Sverige visas på ett sätt som har någon anknytning till en modern kartbild.

Skandinaviska halvön redovisades i vart fall inte regelbundet på kartor förrän mot slutet av 1400-talet och först Olaus Magnus Carta Marina från år 1539 (Olaus Magnus 1539) ger en någorlunda korrekt bild av området.

Sammanfattning geografiska föreställningar

Dick Harrison (1996 och 1998) har genomfört en undersökning av hur man under medeltiden uppfattade rumsliga förhållanden. Harrison skiljer på begreppen *mikrorum* och *makrorum*. Mikrorum avser det kända rummet medan makrorum innefattar geografiska kosmologiska begrepp av mental karaktär (Harrison 1996:2). Genom att undersöka hemorten för vittnen på olika dokument konstaterar Harrison att kontaktnäten sträckte sig över långa avstånd och att det geografiska kunnandet var större än man hittills hade antagit. Harrison påvisar också hur medeltidsmänniskans uppfattning av mikrorummet avvek från den nutida genom att man hade andra, i våra ögon irrationella, föreställningar om fristäder, zoner av helighet, osynliga murar och övernaturliga krafter i vardagen (Harrison 1998:217).

Det kan dock konstateras att oavsett vilka metoder man använde för att hitta fram till avlägsna mål, fungerade kommunikationerna så att det skandinaviska området stod i ständig kontakt med det övriga Europa (jämför avsnitt 1.2.2 ovan och Näsman 1998a).

Man får utgå från att man under medeltiden och dessförinnan inte föreställde sig världen rationellt som en kartbild över en yta, utan mera som en rad orter och geografiska punkter längs de olika färdvägarna och med riktningsangivelser mellan dem och därtill ett antal övernaturliga begränsningar. Detta har givetvis betydelse för den framförda åsikten att de vikingatida hövdingarna inte behärskade ytor utan nöjde sig med knutpunkter i ett system av leder (jämför Roslund 1990a:55). Det var kanske även nya uppfattningar om rummet som gjorde att Olaus Magnus Carta Marina framställdes samtidigt som hans före detta uppdragsgivare Gustaf Vasa grundlade den svenska territoriella nationalstaten (se avsnitt 2.2.2 nedan).

Begreppet Götaland/Gothia diskuteras vidare i avsnitt 1.5.1 mot bakgrund av Adams ovan refererade uppgifter och ovanstående diskussion om den dåtida rumsuppfattningen.

1.3 FORSKNINGSLÄGE, SAMHÄLLSFÖRHÅLLANDEN I SKANDINAVIEN OMKRING ÅR 1000

1.3.1 Forskningsutvecklingen

Denna bok är också ett inlägg i debatten om det svenska rikets uppkomst. Detta kan synas vara onödigt eftersom numera knappast någon seriös forskare talar om ett "Svearike" som före 1100-talet omfattade samma område som det högmedeltida Sverige. Det är däremot, som ovan visats,

tvexsamt om den förändrade synen fått något genomslag i populära framställningar.

En kuriositet bör heller inte glömmas bort i sammanhanget. År 1982 fällde radionämnden TV-serien "Svearikets vaggå" och en ursinnig debatt om den s.k. Västgötaskolan fördes. Dessa TV-program saknade förvisso varje strävå till objektivitet och den vetenskapliga grunden för en del av det som framfördes kunde ifrågasättas. Jag har likväl svårt att tro att det var dessa uppenbara brister som föranledde det raseri som här och var visades från den s. k. Uppsalaskolan. Se vidare Andersson, A.-C. (1999) och avsnitt 1.3.2, forskningsöversikt Götaland.

Den i vida kretsar ännu gällande bilden av samhällsförhållandena under vikingatiden tycks delvis ha sin grund i Rosseaus föreställningar om den ädle vilden och den s.k. nordiska renässansen som florerade under senare delen av 1700-talet. En viktig faktor var också de värderingar som, i skuggan av förlusten av Sveriges östra rikshalva, förekom under den första delen av 1800-talet, bl.a. inom Götiska förbundet där Erik Gustaf Geijer (1783-1847) var en ledande person (se vidare Lönnroth, L. 1997:236ff). Geijer blev doktor i filosofi år 1808 och professor i historia 1817 vid Uppsala universitet. Hans inflytande på synen på svensk historia har varit mycket stor, bl.a. genom hans verk Svenska folkets historia som började komma ut år 1832 (Geijer, Samlade skrifter, Fjärde delen) Han tecknade redan år 1811 i diktparet Vikingen och Odalbonden sin bild av vikingatidens samhälle (a.a.: Andra delen, s. 34). Följande strofer ur den sistnämnda må anföras:

Å bergig ås, där står mitt hus,
högt över skog och sjö.
Där såg jag första dagens ljus,
och där vill jag ock dö.

Med mång'ord talar vår lagman ej
för kungen i allmän sak.
Men kraftigt är allmogens ja eller nej
under vapnens skallande brak.

Jag går ej stadigt stugan kring;
ty blir mig hågen varm,
jag vandrar upp till Svea ting
med skölden på min arm.

Och om till krig han uppbåd ger,
så går vi man ur gård.
Där kungen ställer sitt baner,
där drabbar striden hård.

Detta skrevs ett halvt sekel före det att arkeologin började bli en vetenskap, i enlighet med den tidens historiska metod och då rådande värderingar. Geijer skrev också dikterna exakt ett sekel före bröderna Weibulls banbry-

tande källkritiska undersökningar började publiceras. Geijer tecknar bilden av en fri man som från sin enkla torva på eget initiativ, beväpnad, inställer sig på rikets ting, där han tillsammans med övriga allmogemän deltar i avgörandena under lagmannens ledning. Vidare anges att kungen har rätt att kommendera ut rikets allmoge i krig.

Den ovan under avsnitt 1.1 citerade skildringen av Sveriges historia ur Sveriges Riksdags officiella organ år 1999 har inte korrigerat Geijers bild i någon nämnvärd grad och framställningen är dessvärre inte unik genom sin brist på insikt i nutida forskningsläge.

Nedanstående citat från ett par större uppslagsverk kan belysa hur den allmänna synen på riksenandet förändrats.

Nordisk Familjebok, b. 27 sp. 1196f., tryckt 1918:

Götarikets undergång, hvarom inga litterära underrättelser bevarats utom möjligen sagorna om slaget på Bråvalla hed, bör ha egt rum efter början af 500-talet, då ett själfständigt götarrike bevisligen ännu fanns, och före 800-talet, då så ej längre var fallet. ---

Den sålunda åvägabragta statsenheten var emellertid länge mycket svag. Den gemensamme konungen, dess ende representant, kunde till landets försvar uppbåda folkhären och medelst ledingen företaga eröfringståg, hvarjämte han, så länge hedendomen varade, hade vård om Uppsalatemplet. Annars berodde hans maktställning egentligen mest därpå, att han i sin tjänst hade en större skara handgångna krigare, den s.k. hirden, än andra stormän. Möjlighet härtill beredde honom afkastningen af Uppsalaödgodsens och de frivilliga sammanskott, som han vid ambulerandet mellan dessa erhöll från den kringboende befolkningen. En kunglig riksregering och ett därmed sammanhängande ordnad skatteväsen existerade ej. Skattskyldighet ansågs oförenlig med politisk frihet. Riket var i själfva verket blott ett af konungens person sammanhållet förbund af autonoma landskapsmenigheter, som under ledning af lagmän själfva på tingen skötte sina angelägenheter. ---

Nationalencyklopedin, b. 17 s. 525 f, tryckt 1995.

(Romersk järnålder) --- Stora delar av Sydsverige kom att inordnas i ett större ekonomiskt och politiskt system, med centrum i nuv. Danmark. ---

(Vendeltid och vikingatid) Vid slutet av järnåldern konsoliderades samhällsutvecklingen i riktning mot bildandet av större riken. ---

Det är dock med hänsyn till källuppgifterna svårt att se riksenandet som enbart utgående från Målarregionen. Istället söker arkeologer och historiker

förklaringsmodeller i stormannasamfund och yttre kontakter, inte minst med det under vikingatiden starka danska riket. I detta sammanhang har troligen götalandskapens förmedlande roll varit mera central än vad som tidigare ansetts.

Förutsättningarna för de politiska system, som kan ha funnits i Skandinavien, kommer att diskuteras i den kommande framställningen.

Ett populärvetenskapligt verk som sammanfattar dagens forskningsläge är Maja Hagerman, *Spåren av kungens män, tryckt 1996 s. 414f*:

Processen som ledde dit [dvs Sveriges uppkomst] handlade inte om att någon vikingatida sveastat vid Mälaren förde erövringskrig mot resten av landet, som äldre historieskrivning gjort gällande. Skeendet var snarare flerkärnt. ---

[Engelska kontakter] antyds av territoriella beteckningar och titlar som socken, hundare, tuna och tegn, liksom av att kyrkans tionde till en början bar engelska drag på samma sätt som de allra äldsta mässböckerna. Delar av svenskt område, i synnerhet i Götaland, stod samtidigt under den mäktiga danska kungamaktens inflytande. Ett landskap som stod Danmark nära var Västergötland, och hit kom impulserna från det kristna Västeuropa särskilt tidigt. ---

Från Västgötaslätten ... kom fokus att förskjutas över Vättern ... i västra Östergötland, framträder kungar som också hade täta kontakter med Danmark. ---

Vad man skimtar är kartbilden över ett land för nästan tusen år sedan. Det är inte gammalt ---

Dessutom har Wladyslaw Duczko vidareutvecklat tanken om thegnarnas betydelse och bl. a. med hjälp av en traditionell analys av artefakter i form av prestigeföremål i Hiddenseestil knutit dessa föremål till kung Harald Blåtand. Han uppställer den hypotetiska kopplingen: dansk kungamakt + danskt guldsmede + Tegnebyar = danskt inflytande i Sverige (Duczko 1995:626).

Henrik Janson (1998) har i sin doktorsavhandling *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, med utgångspunkt från ett historiskt källmaterial, fört fram tanken att Adam inte skildrar ett hednatempel utan en med Hamburgstiftet konkurrerande kyrka. I en annan doktorsavhandling av Jörn Staecker (1999) *Rex regum et dominus minorum. Die wikingzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden* diskuteras förekomsten av hängsmycken i form av torshammare respektive kors och krucifix. Staecker tar upp ett stort material från hela

den dåvarande kristna världen och den byzantinska kyrkans inflytande på kristnandet av Skandinavien framhålls.

I boken *Till frågan om Svearikets vagga* (1999) diskuterar Janson historieskrivningen under 1900-talet och bokens slutord (avseende Adam av Bremens Svedia) är (a.a.:143):

– – – Detta Svedia förefaller komma mycket nära den "landskapsunion" som framför allt Jan Arvid Hellström och Verner Lindblom talat om på senare år.

Av allt att döma har dessa landskap, eller snarare "land", kontrollerat den offentliga maktutövningen i samhället. Förutsättningen för att föra upp denna makt till en högre nivå, där den vilade i kungens hand och var gemensam för hela riket, skapades genom det kungadöme som Olof Skötkonung grundlagt.

Sverige kunde nu så småningom bli ett kungadöme av Guds nåde – ett land med en statskyrka och en enhetlig statsmakt där makten enbart legitimerades i en riktning – uppifrån och ned. Är detta Svearikets rötter man söker, så är Skara Svearikets vagga.

Även om vissa av Janssons slutsatser kan ifrågasättas måste man i fortsättningen börja diskussionen om riksbildningen i Norden från helt nya förutsättningar och de ståndpunkter jag själv framfört från år 1984 får anses vinna i styrka.

Maja Hagerman fick år 1996 Augustipriset för sin ovannämnda bok där det Svearike, vars ifrågasättande i början av 1980-talet vållade sådan uppståndelse, nämns endast i förbigående. "Västgötaskolans" huvudtes – att nuvarande Sveriges "vagga" inte stod vid Mälaren utan i Götaland – får anses godtagen i så motto, att de flesta forskare numera håller med om att kristnandet och rikssamlingen började i Götalandskapen. Se exempelvis Palm, L. Andersson (red) (1998?) *Problem i västsvensk medeltid*. Se vidare även avsnitt 1.5.1 nedan, där jag använder begreppet Gothia för delar av Götalandskapen och NV Mälaronrådet.

Under något decennium har alltså uppfattningen inom forskarvärlden om den svenska riksbildningen totalt förändrats.

Det återstår att se om denna förändrade uppfattning har fått fullt genomslag i den vetenskapliga världen. Nobelpristagaren i fysik år 1918, Max Planck, har sagt att en ny sanning inte brukar slå igenom på så sätt att dess motståndare blir övertygade och säger sig förstå. Regeln är att motståndarna dör ut och att nästa generation från början blir förtrogen med de nya tankarna (Planck 1949:275).

1.3.2 Annan aktuell forskning kring riksenandet

Utblick

Forskning kring riksenande och statsbildning kräver med nödvändighet att såväl skriftligt källmaterial som materiella lämningar diskuteras (beträffande metoder för s.k. Historisk arkeologi se Andren (1997)). Bland den senare allmänna litteraturen inom ämnesområdet kan följande exempel nämnas: Fletcher (1997) *The Conversion of Europe*; Pyne (1997) *Vestal Fire*; Dodgshon (1998) *Society in Time and Space*; Sawyer, P. (ed) (1997) *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Vidare måste Maja Hagermans ovannämnda bok *Spåren av kungens män* (1996) framhållas som en, även litterärt, förtjänstfull sammanfattning av det inhemska forskningsläget vid mitten av 1990-talet.

Dessutom finns numera en ny upplaga av *The new Cambridge Medieval History*. De delar som berör den aktuella tidsperioden är del II c. 700-c.900 ed Rosamund McKitternick (1995) och del III c. 900-c.1024 ed Timothy Reuter (1999). Dessa verk ger en europeisk bakgrund till den nordiska historien.

Man kan också notera att det romerska imperiet, enligt senare forskning, inte anses ha varit särskilt väl sammanhållet. Föreställningen om ett universellt samhälle var en strävan och ett anspråk mera än en realitet (Lintott 1993:194).

Av rubriken till detta avsnitt framgår att det som berörs är formerna för riksenandet. Detta innebär att jag i min framställning försöker belysa processer och relationer mera än att förklara händelser och jag företar ett urval av referenser och källmaterial som har betydelse för denna aspekt. Den s.k. politiska historien är endast en bakgrund till detta och den livliga diskussion som förekommer sedan sekler beträffande exempelvis slagen vid Svolder år 1000 och vid Stiklastad år 1030 kommer inte att beröras närmare.

I detta avsnitt kommer jag att ge en kortfattad översikt av forskningsläget. I de fall jag för fram en egen uppfattning kommer jag att ställa den mot tidigare framförda i den löpande framställningen.

För bebyggelsearkeologin finns en kort översikt i avsnitt 1.3.3 nedan.

Sverige

Den första kritiska framställningen om möjligheterna till styrning av samhället under tidig medeltid var Erik Lönnroth (1940) *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige*. Lönnroth ger här en realistisk bild av de möjligheter som stod de dåtida makthavarna till buds och denna fram-

ställning gäller i sina huvuddrag fortfarande. Lönnroth har sedan i en rad artiklar utvecklat dessa frågor, exempelvis (1977, 1982 och 1985).

Peter Sawyer har också i en rad verk analyserat det vikingatida samhället i Skandinavien och även dess förhållande till England, exempelvis (1982, 1988 och 1993). I boken *När Sverige blev Sverige*. (1991) ger han en samlad bild av den svenska riksbyggnaden. Tillsammans med Birgit Sawyer har han givit ut handboken *Medieval Scandinavia*. (Sawyer, B. & Sawyer, P. 1993). Birgit Sawyer har med utgångspunkt från runinskrifterna bl. a. studerat arvsrätten under vikingatiden med inriktning på den kvinnliga arvsrätten (Sawyer, B. 1988, 1991, 1997 och 2000). Elisabeth Arwill-Nordbladh har också anlagt ett genusperspektiv i *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förre och nu*. (1998).

Åke Hyenstrand har, utöver sina arbeten om det svenska fornlämningsbeståndet, i flera arbeten diskuterat statsbyggnaden och då framhållit det danska områdets betydelse och Västsveriges anknäpning dit bl.a. *Riksbyggnadsfrågorna i belysning av arkeologiskt källmaterial*. (1989a); *Sverige 989. Makt och herravälde*. (1989b) och *Lejonet, draken och korset. Sverige 500-1000*. (1996).

Thomas Lindkvist har diskuterat riksbyggnaden i en rad verk. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt*. (1988) återopäp i många framställningar. Från senare år kan nedanstående artiklar nämnas: *Kungamakt, kristnande, statsbyggnad*. (1996), *Den politiska kulturen i Östersjöområdet under yngre järnålder och vikingatid*. (1997) och *Västergötland i svensk medeltid*. (1998?). Lindkvist använder begreppen extern respektive intern tillägnelse för plundring och beskattning och analyserar konsekvenserna för samhällsstrukturen av dessa system. Han framhåller också skillnaden i beskattningssystem mellan Götalandskapen och Mälardalskapen. Vidare framhålls att de vikingatida hövdingarna i Uppland var motståndare till den process som startade i Götalandskapen men att dessa trakter kom i bakvatten under 1200-talet då Mälardalskapen tog över i kraft av nya ekonomiska förhållanden.

En forskningsöversikt finns i Anders Broberg (1990:16-29) *Bönder och samhälle i statsbyggnadstid*. Statsbyggnadsprocessen behandlas också av Harald Gustafsson (2000) i *Gamla riket, nya stater. Statsbyggnad, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1541*.

Norge

Standardverket för den norska rikssamlingen är Sveaas Andersen (1977). Här finns en bred översikt av den historiska forskningen fram till denna tidpunkt. Av andra historiker nämner jag här Knut Helle (1972) som är en viktig utgångspunkt för min analys av begreppet "god man" i avsnitt 3.6

nedan. Helle medverkar också i publikationerna kring de sk. Karmøy-seminarierna (1993). Sverre Bagge har i flera verk studerat det norska kungadömet under medeltiden, bl.a. (1991, 1993 och 1996).

Danmark

Från Danmark finns flera framställningar som kombinerar arkeologi och historia exempelvis: Klavs Randsborg (1980), Else Roesdahl (1980) och Lotte Hedeager (1990 och 1997). Andra arkeologer som behandlat hithörande frågor är Ulf Näsman (1998a, b och 1999), Charlotte Fabech (1997 och 1999a, b) och Jytte Ringtved (1999a, b). Peter Sawyer har i (Sawyer, P. 1988) givit en populär framställning av Danmarks historia där såväl historiska som arkeologiska förhållanden tas upp. Den historiker som på senare år sysslat mest med frågor kring ledning och lid torde vara Niels Lund exempelvis (1992, 1995 och 1996). Ole Fenger (bl.a. 1985, 1989, 1991a och 1991b) och Stig Jørgensen (Jørgensen, S. 1987) har med rättshistorisk bakgrund studerat den danska kungamaktens uppkomst och statsbildningen.

Götaland/Gothia

En diskussion av detta begrepp leder obevekligen in i en av de stora stridsfrågorna i svensk historia: götar – goter – svear. Litteraturen i dessa frågor är omfattande och det finns ingen anledning att referera den i detta sammanhang. För sammanfattningar av diskussionen se exempelvis Tunberg (1940); artikeln Götar KL. Band VI, 1961, författad av Harry Ståhl; Moberg, C.-A. (1964); Göran Behre (1968) och Ola Kyhlberg (1989). Verner Lindblom (1982, 1985) refererar den litteratur som förlägger lokaliseringen av händelser i den fornnordiska litteraturen till Västsverige. Denna, till dels äldre, litteratur refereras och diskuteras också av den tidigare nämnde Henrik Janson (1999), som diskuterar delvis samma arbeten mot bakgrund av sin uppfattning om Adams uppgifter om Uppsalatemplet. Tore Nyberg utreder i sin kommentar till översättningen av Adam de geografiska begreppen beträffande Sveoner och Gothi (Nyberg 1984:312-323). Bardi Gudmundssons (1927) tolkning att Götaland skulle ha stått under danskt inflytande under 900-talet har inte väckt någon anslutning. Exempelvis avvisar Tunberg (1940) med kraft denna tolkning. Därefter tycks denna möjlighet knappast ha diskuterats förrän jag i Löfving (1986a - *Var Knut den store kung även över Västergötland?*) åter tog upp frågan (omtryckt i appendix s.214ff). Se dock Wideen (1955:137, 246ff) beträffande ett samband mellan Jylland och Västergötland när det gäller runstenarna.

Omfattningen av området Gothia, som är Adams benämning, diskuteras i avsnitt 1.5.1 nedan.

1.3.3 Bebyggelsearkeologi

Efter de omfattande utgrävningar som under de senaste decennierna förekommit i södra Skandinavien har ett betydande antal rapporter och artiklar publicerats och det finns ingen anledning att referera dessa här. För aktuella sammanfattningar och litteraturhänvisningar se exempelvis: Fabeck & Ringtved (eds) (1999) *Settlement and Landscape*; Skre (1998) *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr*; Andersson & Carelli & Ersgård (eds) (1997) *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*; Hvass (1993) och Porsemse (1993) i *Da klinger i muld. 25 års arkæologi i Danmark*.

Ett viktigt verk är Svanberg & Söderberg (2000) *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Här förs en omfattande diskussion om ringborgar, centralplatser och köpingeorter.

De för min framställning viktigaste resultaten är förekomsten av s.k. vandrande byar och diskussionen om bosättning och besittningstagande under järnåldern. Förekomsten av de vandrande byarna tycks vara mycket väl dokumenterad genom en rad utgrävningar i Danmark.

Beträffande bosättningen i Norrbotten se Wallerström (1995).

Viktiga arbeten från Norge är Bjørn Myhres undersökningar vilka främst berör SV Norge. Här visar Myhre hur det i detta område med all sannolikhet förelegat utvecklade samhällsformer i förhistorisk tid. Befolknings-tätheten på Jæren kan, såvitt jag tolkar Myhres beräkningar, ha uppgått till 4-5 personer/km² (Myhre 1983:155). Myhre påstår inte att undersökningarna skulle ha relevans för samhällsorganisationen utanför de områden han behandlar. För egen del tror jag inte att motsvarande förhållanden har rått inom några större delar av Götaland. Såväl naturförutsättningar som kommunikationsmöjligheter är i grund olika mellan områdena. I andra artiklar har Myhre (1985, 1992 och 1994) diskuterat förhållandena kring Viken-området och i Myhre (1999:128) sammanfattar han läget inom bebyggelsearkeologin som att man, mot bakgrund av det nya arkeologiska och naturvetenskapliga materialet, lämnar etablerade hypoteser, vilka företrädesvis utgick från skrivna källor, ortnamn och retrospektiva metoder.

Vad gäller frågan om besittningsrätten till mark har Dagfinn Skre (1998:240, 1999) lagt fram en hypotes om en utveckling från romersk järnålder till medeltid, där jordherrar med hjälp av fria och ofria underställda brukare kontrollerar ett flertal bruksenheter. Ett tecken på en sådan dominans är att endast en person per generation gravsätts i en synlig hög och detta sker för att jordherren skall markera sin samhörighet med tidigare innehavare. Denna hypotes förefaller välgrundad och är förenlig med gravfältsstrukturen i bl.a. Bohuslän där det ofta förekommer gravfält där en hög är större än de andra och centralt belägen.

Den för min frågeställning viktiga slutsatsen av dessa resultat är att det, i vart fall under senare delen av järnåldern, förekom hövdingar som hade sådan makt att de kunde dominera sin omgivning genom att kontrollera bebyggelsen i vandrande byar och i andra delar av Skandinavien verkar att ha kunnat kontrollera underställda bruksenheter. Formerna för ett sådant inflytande diskuteras i avsnitten 2.4-2.5

Särskilt om Västsverige

En materialgenomgång finns i Harald Wideen (1955) *Västsvenska vikingatidsstudier*. När det gäller fynd av mynt och föremål i ädelmetall har denna undersökning fortfarande sitt värde. Detta gäller även för runstenarna. Däremot saknas av naturliga skäl det mesta som gäller bebyggelsearkeologi.

En omfattande materialgenomgång för Värmland och dess grannlandskap, som också innefattar angränsande tre norska fylken, finns som en bilaga på CD rom till Schedin (2000). Bohuslän ingår inte i denna genomgång. I avhandlingen diskuteras bland annat hur landskapet Värmland gestaltat sig under olika delar av järnåldern.

Två arbeten från början av 1980-talet som berör Västsverige är utförda av Kjerstin Cullberg och Ingegerd Särllvik. Cullbergs (Cullberg, K. 1982) undersökning omfattar en betydligt längre tidsperiod än min egen. De för min frågeställning viktigaste resultaten är att hon framhåller hur obetydlig järnålderns bebyggelse var jämförd med nutida förhållanden och att hon framhåller svedjebrukets betydelse.

Särllvik (1982) konstaterar också att området var gles befolkat. Undersökningen omfattar visserligen förhållanden några hundra år före den tid jag behandlar men den innefattar en omfattande materialgenomgång och påvisar en rad förhållanden beträffande förutsättningar för min egen undersökning. Särllvik anser, mot bakgrund av klassificeringar i socialantropologisk litteratur, att det bl. a. under folkvandringstid förekom hövdingadömen i centrala Västergötland, Halland och norra Bohuslän medan det i södra Bohuslän skulle finnas oorganiserade ensamgårdar som befolkades av stamsamhällen. Jag delar uppfattningen om förekomsten av hövdingadömen, men Särllviks påstående om stamsamhällen och att ett västgötskt smårike frivilligt gav sig under svearnas valde (a.a.:119-125) förefaller inte underbyggt av något empiriskt material.

Gundela Lindman (1985) diskuterar vad hon kallar aggressionsstrukturer i det västsvenska landskapet under sten- och bronsåldern. Ett par viktiga påpekanden är att militära aktiviteter ofta förekommer mellan grupper med god tillgång till resurser och att aggressionshärdarna därför oftast finns i bygder med gynnsamma förutsättningar för bosättning. En sådan är Tegnebybygden på Orust som kommer att diskuteras i avsnitt 5.3 nedan.

Även i Västsverige har det förekommit omfattande utgrävningar under 1990-talet och ett betydande antal rapporter och artiklar har publicerats. För sammanfattningar och litteraturhänvisningar se exempelvis: Callmer & Rosengren (red) (1997) *Gick Grendel att söka det höga huset*; Artelius & Englund & Ersgård (red) (1999) *Kring västsvenska hus* och Carlie (1999) *Bebyggelsens mångfald*.

Resultaten av dessa undersökningar överensstämmer till stor del med vad som ovan refererats beträffande övriga delar av södra Skandinavien när det gäller kontroll av bebyggelsen. En omfattande diskussion om s.k. centralorter förekommer också, se vidare avsnitt 2.4.3.

1.4 PRINCIPER FÖR BEHANDLING AV KÄLLMATERIALET

Filosofen Ludwig Wittgenstein (1889–1951) lär ha uttalat att problem inte löses genom ytterligare information utan genom att ordna vad vi alltid har vetat. Detta har visat sig i högsta grad gälla arbetet med denna bok vilket till stor del bestått i att leta fram och sortera spridda uppgifter. Källmaterialet är och förblir ofullständigt och begreppet bevisning är inte adekvat när det gäller händelser och förhållanden från den aktuella tidsperioden. Jag kommer istället att använda mig av begreppet presumtioner (nedan 1.4.2).

1.4.1 Vetenskapsteori

Nu rådande trender inom den arkeologiska teorin, där den postprocessuella inriktningen kan sägas ha gått från mätandet till berättelser och tolkning, hyllar knappast begreppet bevisning. I detta får anses ligga en kontrast till den mycket stora mängd arkeologiska data som ständigt tas fram, bl.a. i samband med infrastrukturåläggningar. Med tanke på de växlingar i teori-bildningen inom arkeologin som förekommit finns det all anledning till att, oavsett för ögonblicket rådande teoretisk överbyggnad, tacksamt ta tillvara de möjligheter som erbjuds genom en utökad datamängd.

Domstolars arbetsätt

Källmaterialet medger ju oftast en rad möjliga skeenden, och man får så gott det går bilda sig en uppfattning om vad som kan vara sannolikast. Såvitt jag kan bedöma finns det inga generella regler beträffande valet av alternativ. För svenska domstolar, som ju har att döma i frågor som på ett avgörande sätt kan påverka den enskilde medborgarens liv och egendom, gäller enligt Rättegångsbalken 35 kap. 1 §:

Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.

Det kan också konstateras att arbetet i domstolar i komplicerade mål ofta endast till en mindre del avser rättsliga frågor. Den stora arbetsinsatsen är just att avgöra "vad i målet är bevisat", exempelvis händelseförlopp och orsakssamband. Här kan rätten behöva ta ställning till naturvetenskapliga frågor såsom DNA-analys och ballistik, där den saknar all utbildning och är hänvisad till att tolka experters inte sällan motstridiga tolkningar.

I sammanhanget bör också erinras om några fundamentala begrepp inom den moderna bevisteorin nämligen beviskedjor och samverkande bevisning. Beviskedjor innebär att ett senare påstående är beroende av att de tidigare är riktiga. Om ett mellanliggande led är fel blir också slutsatsen fel. Sannolikheten för att en beviskedja skall vara riktigt avtar med antalet led och med de enskilda ledens sannolikhet. Ett enkelt exempel är en stamtavla. Är ett led i denna fel bevisar den inte att en senare person är biologisk avkomling av en föregående.

Samverkande bevisning innebär däremot att ett antal oberoende förhållanden var för sig styrker ett bevisstema. Bortfall av ett eller flera sådana förhållanden medför inte nödvändigtvis att slutsatsen blir fel. Sannolikheten för att slutsatsen är riktig ökar med antalet ingående förhållanden. Även om varje sådant förhållande har en låg sannolikhet kan de sammantaget få en hög sannolikhet. Beträffande bevisning se exempelvis Stening (1975).

En hög sannolikhet för ett förhållande innebär dock inte att det verkligen inträffat. De mest otroliga ting har inträffat i verkligheten medan de mest välgrundade hypoteser om ett kommande förlopp har kullkastats av oväntade händelser. Sanning och sannolikhet är alltså två helt skilda begrepp.

Karl Popper

När det gäller omöjligheten att bevisa påståenden av icke helt trivial karaktär från den aktuella tidsperioden är den österrikisk/engelske filosofen Karl Poppers (1902-1994) lära av intresse. Enligt Popper är all vetenskaplig kunskap felbar och den kan alltid förbättras. Vetenskapen bör därför inte sträva efter eviga sanningar utan efter teorier som blir alltmer rika på empirisk information. Kriteriet för att en teori är vetenskaplig är att den i princip kan falsifieras. Popper anser att man måste inse att man alltid kan ha fel och att vetandet utvecklas genom en sekvens av gissningar och vederläggningar, av försöksvisa lösningar som kontrolleras med försök. Denna uppfattning kallas också kritisk rationalism. En teori blir alltså bestyrkt av misslyckade falsifieringar (Popper 1963, jfr Magee 1974; Renfrew & Bahn 1996:370, 453).

Andra uttalanden

Jag erinrar också om den gamla principen med Ockhams rakkniv vilken har formulerats så att man i val mellan alternativ bör välja den lättaste lösningen – man bör välja den enklaste av de hypoteser som stämmer överens med föreliggande fakta. Detta har av Colin Renfrew vid en föreläsning i Göteborg 1998-11-20 helt enkelt uttryckts som "the principle of the least effort".

Det finns också ett uttalande av antropologen Robert L. Carneiro som bl.a. säger att inom antropologin har kvantifiering som uppgift att möjliggöra uttryck av hypotetiska faktorer och relationer och inte att ange korrekta numeriska svar på generella teoretiska frågor. En uppskattning baserad på noggrant övervägande av tillgängliga data är bättre än en ren gissning och definitivt bättre än ingen uppskattning alls (Carneiro 1972:64 ff).

Ytterligare ett annat sätt att uttrycka denna avsikt är att det är bättre att vara någorlunda rätt än exakt fel. Exempel på det senare förhållandet finns bl.a. inom rättshistorien där gigantiska och grundlärdade verk såsom Karl von Amira (1882) *Nordgermanisches Obligationsrecht, Erster Band Alt-schwedisches*, numera är helt obsoleta på grund av att grundföresättningarna för det forntida rättssystemet inte övervägts. Exempelvis är nämnda bok uppställd enligt den rättsliga strukturen som då diskuterades och som finns i Bürgerliches Gesetzbuch, vilken trädde i kraft år 1900 (Fenger 1991a).

Vid genomförandet av en forskningsuppgift torde alla vetenskapsteoretiska skolor vara svåra att tillämpa enligt läromästarens regler. Det viktigaste påpekandet som härrör från Popper torde vara den ödmjukhet som blir följden av att allt vetande är föränderligt. Denna insikt är utomordentligt nödvändig för problemområdet för denna framställning. Avsikten är alltså att i Poppers anda få fram hypoteser som trotsat vederläggning och som har ett anständigt empiriskt innehåll.

1.4.2 Begreppet presumtioner

Med presumtion avses i vanligt språkbruk en skälig förmodan och inom juridiken förstås ett antagande som grundar sig på sannolikhet och som får gälla så länge som det inte motbevisas. Detta begrepp har vissa drag gemensamt med Poppers teorier enligt vilka den som lägger fram en teori har att sträva efter att den har en sådan utformning att den blir möjlig att vederlägga.

Det kan möjligen anses som äventyrligt att ange utgångspunkterna i klartext. Inom den humanistiska vetenskapen verkar tvärtom det vanligaste vara att man använder glidande formuleringar, som kan påstås innehålla de flesta sakförhållanden, om så skulle erfordras.

Min avsikt med föreliggande framställning är likväl att ange utgångspunkterna på ett sätt som möjliggör en korrigerings. I den mån de måste korrigeras har de i Poppers anda blivit rikare på empiriskt innehåll och detta är, enligt den uppfattning som jag ansluter mig till, en förbättring som en författare bör glädjas åt. Redan i min artikel 1984 uttryckte jag en förhoppning om kritik av den framförda modellen. Detta har inte blivit fallet i någon nämnvärd omfattning och jag kan bara hoppas att detta verk föranleder mera reaktioner.

1.5 PRESUMTIONER FÖR SAMHÄLLET I SÖDRA SKANDINAVIEN ÅR 1000

I mina tidigare arbeten har jag framfört uppfattningen att samhället ännu omkring år 1000 bestod av två olika system och jag har även i ett par uppsatser (Löfving 1986b, 1987) redovisat en undersökning av vad jag kallar samhällets baskomponenter samt påvisat att tillgången på information hade avgörande betydelse för hövdingarnas möjligheter att hävda sig.

I dessa arbeten har jag också understrukit att samhällsformen inom Skandinavien omkring år 1000 i socialantropologiska termer kan klassificeras som hövdingadömen, där hövdingarna ofta hade titeln kung. Dessa förhållanden utvecklas nedan i kapitel 2.

Nedan redovisar jag först kommentarer till baskomponenterna som de först framställdes och därefter framläggs de som presumtioner för den fortsatta framställningen. Först diskuteras dock omfattningen av området Götaland i avsnitt 1.5.1 här nedan.

1.5.1 Götaland/Gothias utsträckning omkring år 1000

Den diskussion om Götalands äldre historia som refereras i avsnitt 1.3.2 ovan grundar sig huvudsakligen på några spridda notiser av antika författare från första delen av första årtusendet och medeltida uppgifter. På detta spröda material företas de mest vidlyftiga spekulationer om hur ett förutsatt Svearike erövrade ett lika förutsatt Götarrike under senare delen av järnåldern. Några av källorna har omnämnts ovan i avsnitt 1.2.2 (se även Löfving 1984). I avsnitt 1.2.3 ovan refereras också Adams av Bremen uppgift, från slutet av 1000-talet, att folkgruppen Gothi, enligt den svenska översättningen, "bebor" ett vidsträckt område upp till Birka (Bok 4 Kapitel 14). Adam skriver också i Bok 1 Kapitel 60, enligt översättningen, att

Birka är götarnas stad och belägen mitt i sveonernas land ...

Dessa uppgifter har sällan godtagits i litteraturen, se exempelvis Janson (1999:134). Enligt min uppfattning är dock Adams uppgifter förenliga med det föreliggande källmaterialet.

Näsman (1991 Fig. 7) har, med utgångspunkt från den av U. Lund Hansen (1987) upprättade förteckningen över fynd av glas och bronsföremål från romersk järnålder, ritat en karta över land och sjöleder i Skandinavien, jämför Figur 2 härvid och Figur 8 avsnitt 5.1.2 nedan. Denna led över Sverige överensstämmer med den som anges av Adam i Bok 4 Kapitel 29, som jag tolkat den i avsnitt 3.3.2 nedan (se även Lönnroth (1940:49). Här visar jag att Östergötlands och Mälardalens län ligger längs denna led mellan Västergötland och Birka/Sigtuna och västerut längs Mälaren. Denna led kontrollerades omkring år 1000 av Harald Blåtand och hans efterträdare med hjälp av thegnarna. Se även Duczko (1995:642) och Kaliff (1999:126) beträffande möjligheten av en östgötsk kungasläkt, som skulle ha underkastat sig dansk överhöghet, och som kontrollerade området till Birka/Sigtuna.

Att det danska inflytandet i nuvarande Väster- och Östergötland bestod under de första decennierna av 1000-talet framgår bl.a. av att Olof Skötkonung uppenbarligen stod i avhängighetsförhållande till Sven Tveskägg. Sven tycks ha varit Olofs "styvfar" eftersom Olofs mor blev gift med Sven när Olofs far, Erik Segersäll, dött omkring år 995 (jämför Sawyer, P. 1998:255). Vidare förekommer runstenar med formeln "harda godan" thegn respektive dræng på båda sidor om Kattegatt. Det finns inget källmaterial som visar att denna överhöghet från danskt område skulle ha upphört under 1000-talet. Däremot erkändes den danske tronföljaren Magnus Nielsen som kung i Västergötland omkring år 1130 och detta bör tyda på ett bestående inflytande för danska intressen (jämför Tunberg 1940:114, Lönnroth 1985, Löfving 1986:174, Sawyer, P. 1999).

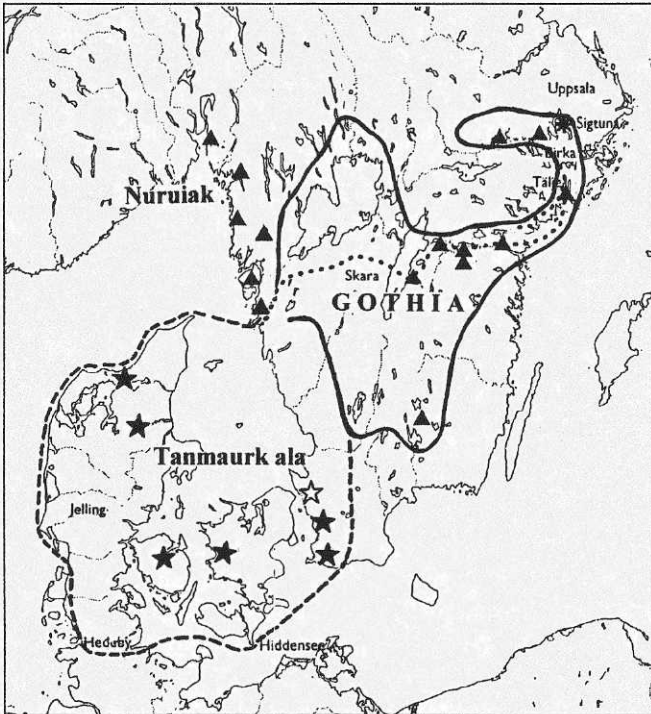
En annan uppgift som visar att kontaktnätet från Västergötland gick västerut är fynden av tidigmedeltida mynt. I Västergötland, Dalsland och Värmland dominerar fynd av utländska mynt för tiden fram till ca AD 1200, medan Östergötland/Småland och Mälardalens län domineras av gotländska respektive svealändska mynt (Jonsson 1985).

I avsnitt 1.2.3 har jag också visat hur den medeltida uppfattningen om rummet avvek från vår nutida och att man mera tänkte sig världen i termer av leder och knutpunkter än i ytor. Obygderna däremellan tycks ha varit föremål för övergripande maktanspråk i betydligt mindre omfattning. Håskarnas maktområden var inte geografiskt bestämda utan kunde överlappa varandra (se vidare avsnitt 2.3.2). Om dessa utgångspunkter godtas blir Adams uppgifter om att "Gothi" bebor området till Birka rimliga. Det var helt enkelt dessa Gothi som fortfarande kontrollerade leden. De i våra

ögon förvirrande förhållanden som rådde under 1000-1100-talen med "sveakungar" som härstammade från Götaland, kan utan vidare ha inrymt även nämnda förhållanden. Adam skriver dessutom, enligt översättningen, i nästa mening att sveonerna därefter "härskar" över stora områden. Det är omöjligt att veta om Adam avsåg olika sorters herravälden med dessa uttryck, men förhållandet med geografiskt överlappande herradömen gör, att uppgiften om götarnas närvaro i Birka/Sigtuna blir rimlig.

Min tolkning är alltså att en sammanfattande benämning under denna tid, på hövdingar i Väster- och Östergötland och angränsande områden längs leden till Mälaren, i Adams text var Gothi och att dessa var allierade med de mäktiga danska kungarna.

För att undvika förväxling med det nutida Götaland används i denna bok begreppet *Gothia* när det område som anges av Adam avses. Det nuvarande landskapet Västergötland berörs i avsnitt 5.2 nedan.

Figur 2. Karta Gothia och Harald Blåtands rike enligt DR42 (se vidare Figur 12).

Figure 2. Map of Gothia and Harald Bluetooth's realm according to DR42 (compare Figure 12).

1.5.2 Samhällets baskomponenter, inledande kommentarer

Arbetet med analysen av nämnda baskomponenter bedrevs under senare delen av 1980-talet och i (Löfving 1986b:23-83) finns en fylligare framställning av bakgrund och sammanställning.

De av mig använda baskomponenterna utgår från Lenski & Lenski (1974), men det finns många exempel på att andra faktorer analyseras i samma syfte. Som en inledning när det gäller dessa komponenters betydelse gör jag följande citat från Fried (1967:37f):

— — — one of the most important variables in the development of complex political systems is population size and density; these factors rest, in turn, upon the carrying capacity of the environment interacting, of course with cultural features.

Johnson & Earle (1987:3) använder i sitt evolutionära schema de tre baskomponenterna: omgivningen, individen och kulturen. Earle (1997:193) diskuterar tre primära maktmedia: ekonomi, militär och ideologi.

De av mina påståenden i tidigare arbeten som ifrågasatts mest är att befolkningstätheten skulle vara så låg som jag påstår och att landskapet i stort sett var helt skogbeväxt samt att skrivkonsten skulle vara avgörande för samhällsutvecklingen.

Nedan kommenteras baskomponenterna mot bakgrund av senare litteratur och ytterligare överväganden. Sammanfattningsvis ser jag ingen anledning att korrigera den tidigare framställningen i någon nämnvärd utsträckning.

Befolkning

Mina beräkningar utgår från rimlighetsberäkningar mot bakgrund av de siffror som diskuteras i den internationella litteraturen, från historiskt kända siffror från medeltida kameralt material samt från den befolkningstäthet som beräknats med utgångspunkt från bevarade gravfält i Mälardalen.

Ett första påpekande är att förhistorisk demografi är och förblir en "inspirerad gissning" (Grigg 1980:52) och några säkra beräkningar kommer aldrig att utföras. I tabell 1 jämför jag ett aktuellt verk Livi Bacci (2000) med Clark, C. (1977:97) där också ett antal tidigare författares uppskattningar anges.

Det kan givetvis ifrågasättas i vilken utsträckning den befolkningsminskning som anges av Colin Clark verkligen förekom i Skandinavien under de "mörka århundradena". Förekomsten av de vandrande byarna tyder knappast på något sådant förhållande. Europas befolkningstal för år 1000 anges

Uppgiven befolkning år	Clark, C. (1977)	Livi Bacci (2000)
AD 14	40 miljoner	-
600	19	-
1000	39	ca 40 (Diagram sid. 6)
1340	85	-
1500	68	84 (Tabell 1.1 sid. 8)
1800	173	195 ”

Tabell 1. *Befolkning i Europa enligt olika källor.*Chart 1. *Population of Europe according to different sources.*

i vart fall inte av någon refererad författare överstiga ca 40 miljoner. I Livi Bacci (2000:8) anges Sveriges andel av Europas befolkning i historisk tid till 1,1-1,2%. Om denna siffra antas gälla även år 1000 skulle Sveriges befolkning, inom nuvarande gränser år 1000, ha uppgått till ca 450 000. Denna siffra stämmer väl med mina tidigare framförda antaganden, dvs. befolkningstäthet i storleksordning 1–2 personer/km². För befolkningsberäkningar avseende hela Norge hänvisas till Sveaas Andersen (1977:208f), där befolkningstal upp till storleksordningen 300 000 diskuteras.

En beräkningsmetod är att utgå från bevarade gravfält, som till stor del kan antas vara från yngre järnålder. Spridningen är tämligen jämn inom respektive bygder där de förekommer, se Hyenstrand (1984:86). Ett annat förhållande är att antalet kända och bevarade gravar är högst olika inom olika delar av landet. Några konstaterade skillnader i befolkningstäthet mellan Svealand och Götaland tycks inte föreligga och beräkningsmetoder liknande den jag angav i denna fråga (Löfving 1986b:26-29) används av andra författare, exempelvis Hyenstrand (1989a:163f; 1996:138).

Nedanstående tabell 2 över befolkningen i Norden omkring år 1000 utgår från (Löfving 1986b:31) och är enligt min uppfattning fortfarande en sammanfattning som är rimlig.

Sedan denna tabell publicerades har diskussionen om hushållens storlek gått vidare och man diskuterar numera medeltida hushållsstorlekar om endast ca 5 personer (Palm, L. Andersson 2000, Benedictow 1993:167). Gentemot dessa medeltida förhållanden kan man ställa Myhres (1983) beräkningar av antalet boende per gårdstun på Jæren under 4-5 århundradet, dvs. 1000 år tidigare. På grundval av omfattande utgrävningar anser Myhre att mellan 10 och 30 personer bodde på varje tun.

För det fall att de lägre siffrorna för den medeltida hushållsstorleken skulle användas skulle mina redan låga tal för befolkningstäthet halveras. Benedictow (1993:167ff) anger den högmedeltida befolkningen för Norge till ca 300 000 personer och den danska till ca 1 000 000 personer. Den

Område	Yta km ²	Befolknings- täthet pers/ km ²	Befolkning antal/bosättn. om 10 pers	Medelyta per bosättn. km ²	Medelavstånd mellan bosättn., km
Det medelti- da Danmark	60 000	9	550 000 55 000	1,1	1,0
Nuv. Göta- land exkl. Skånelandsk	80 000	1,2	100 000 10 000	8,0	2,8
Svealand inkl Öland Gotland	65 000	1,2	80 000 8 000	8,1	2,8
Nuv. Norge	280 000	0,8	220 000 22 000	12,7	3,6
Norrland	240 000	0,2	50 000 5 000	48	6,9

Tabell 2. Uppskattning av befolkningstal i Skandinavien år 1000.

Chart 2. Estimated population in Scandinavia A.D1000.

svenska anses omöjlig att uppskatta. Det återstår endast att konstatera att siffror för den förhistoriska befolkningen är notoriskt omöjliga att beräkna. Som jag ovan anfört anser jag att det trots allt är bättre att ange siffror som kan diskuteras än enbart verbala uttryck som "låg" befolkningstäthet.

Social struktur

Min utgångspunkt med minst två samhällssystem vinner stöd i nyare arbeten där bl.a. begreppet *heterarki* diskuteras, se vidare avsnitt 2.3.5. För hänvisningen i (Löfving 1984) till det tidigmedeltida Irland, jämför Gibson (1995).

När det gäller det förhistoriska samhället utgår många författare från att det fanns fasta tingsplatser som använts för rättsskipningen genom tiderna. Här kan det bara konstateras att "ting" ursprungligen hade betydelse av allmän sammankomst. Vidare visar det medeltida källmaterialet att domar utfärdades på olika ställen. Jarlabankes berömda runstenar vid Vallentunasjön visar att tingsplatserna på 1000-talet flyttades (se 3.7 nedan). I det system med växlande överhögheter som jag diskuterar, är det naturligt att samlingsplatserna flyttades allteftersom ledarna växlade.

Näringsfång och bebyggelsemönster

För beräkning av de grundläggande produktionsmöjligheterna av biomassa i landskapet har jag i tidigare framställningar åberopat Simmons (1974). Såvitt jag kunnat finna, finns det ingen nyare litteratur som säger annat än

att mitt antagande om att landskapet i Götaland i genomsnitt kan producera 4 ton biomassa per ha/år fortfarande är riktigt. Detta innebär också att det fanns en potential för en betydligt större befolkning än den förutsatta.

Om den angivna befolkningstätheten av 1-2 personer/km² godtas blir konsekvensen att landskapet i stort sett i sin helhet var täckt av skog. Det var endast begränsade bygder som var mera öppna. I Löfving (1986b:49f) utgår jag från att kreatursstocken i medeltal var 10 stora kreatur per enhet och att detta leder till att åker och äng utgjorde maximalt 15 ha kring varje familjeenhet. Den antagna befolkningstätheten ger en medelyta om lågt räknat 5 km² per familjeenhet och den odlade ytan blir då i storleksordning 3%. Så långt jag vet finns det ingenting annat än betning av kreatur och/eller mänsklig röjning som kan hålla ett bördigt landskap öppet. Röjning är en verksamhet som kräver stor insats av mänsklig arbetskraft och jag kan inte föreställa mig att man röjde utan att det fanns behov av detta. Något behov att röja områden utöver den öppna mark som antagits ovan fanns såvitt jag förstår inte. Carl Cullberg (Cullberg, C. 1993:17) anger Bohusläns befolkning vid denna tid till ett eller ett par tiotusen invånare och att Bohuslän då var ett skogslandskap med mycket ekblandskog samt barrskog i öster.

Vad gäller kreatursstocken visar en sammanställning i Pedersen & Widgren (1998:427) att av 24 utgrävda fähus från tiden 200-600 AD var 10 respektive 18 båsplatser vanligast. Några vikingatida fähus finns inte med i denna sammanställning och med tanke på de stora osäkerhetsmarginaler som finns i mina beräkningar ser jag ingen anledning till nya antaganden. Se också liknande uppgifter i Carlie (1999:124ff) beträffande stall och kreatur. En annan intressant uppgift är Clark, C. (1977:133) som återger en uppgift om att det i afrikanskt jordbruk med handverktyg krävs en befolkningstäthet om 27 personer/km² för att hålla undan vilda djur och hålla undan önskad vegetation så att tse-tse flugan hålls borta. Vidare uppges att den årligen i verkligheten odlade ytan i svedjebruk uppgår till 1/30 av hela ytan, vilket kan jämföras med uppgiften om andelen odlad mark om 3% ovan.

Svedjebruket kan ha varit av betydelse ännu på medeltiden även i Västsverige, se Lindman (1993, 1995). Även skottskogsbruk förekom.

När det gäller pollendiagram finns en aktuell sammanställning för Bohusläns äldre järnålder i Ekman (2000). I sammanställningen diskuteras inte utbredningen av andelen odlat landskap utan främst variationen i frekvensen av trädpollen. Frågan om hur andelen odlat landskap återspeglas i pollendiagram är, såvitt jag förstår, inte entydigt besvarad (Konferens *Västsvensk vegetationshistoria och kulturlandskapsutveckling* Göteborg 1997-11-04, inlägg av Bengt Odgaard).

Sammanfattningsvis vidhåller jag den uppfattning som jag tidigare framfört med ett skogsklätt landskap i Götaland och konsekvenserna för administrationen av detta förhållande. Förhållandena i Danmark bör ha varit annorlunda på grund av den högre befolkningstätheten.

Informationsmöjligheter

Här vill jag understryka att jag finner det osannolikt att runor skall ha använts för vardagliga meddelanden eller för administrativa ändamål i förkristen tid. Allt tyder på att runorna i hednisk tid var förknippade med stark magi. Bland annat finns uppgiften i Havamal strof 139-143 enligt Eddan, (den poetiska 1964:70) att Oden hängde nio dagar i vindpinat träd för att lära sig runkonsten. Vidare finns runinskrifter av typen ”raþ þu runaR ret ...” (SRI U11). Detta gör att jag har svårt att tro att man täljde pinnar med vardagliga meddelanden redan under vikingatid. Så långt jag funnit är alla fynd av runinskrifter av vardaglig karaktär på trä eller bark antingen medeltida (Bergen) eller från en internationell miljö (Hedeby, Novgorod, jämför Kelly 1990 och Roslund 1990b). Hur utbredd den skriftliga kulturen var är obekant. I vart fall förekom såväl illeterata runristare (Meijer 1997) som stämpelskärare (Malmer 1996:110).

I en artikel *Ideology, Materialization and Power Strategies* framhåller (DeMarrias & Castillo & Earle 1996:19) att i samhällen där de flesta är illitterata, representerar inskriptioner ett förborgat vetande som kan användas av de invigda.

I boken *Information ages. Literacy, numeracy, and the computer revolution*. (Hobart & Schiffman 1998) redovisas, i anslutning till tidigare litteratur, informationsbehandlingens utveckling från de äldsta spåren i Främre Orienten till dagens databehandling. Författarna framhåller skrivkonstens avgörande betydelse för informationsbehandlingen. Med den definition av information som författarna använder – abstrakta upplysningar som är frigjorda från den direkta upplevelsen av världen – hävdar de att den alfabetiska skrivkonsten innebar uppkomsten av såväl informationen i sig som den första informationsåldern (a.a.:4f). (De övriga är uppfinningen av boktryckarkonsten och den nutida informationsbehandlingen.) Skillnaden mellan muntlig och skriftlig information har tidigare framhållits av Ong (1990). Ong anser till och med att ett fullt utvecklat mänskligt medvetande kräver tillgång till ett skriftspråk (a.a.:27) och framhåller att muntliga framställningar aldrig är lika, vilket kontrollerats med hjälp av inspelningar (a.a.:74).

Rosamund McKitternick (1990:333) konstaterar i en sammanfattning till *The Uses of Literacy in early Medieval Europe* att skrivkonsten var en huvudkraft då den europeiska civilisationen grundades. Skrivkonsten hade

under medeltiden bl.a. en avgörande betydelse för möjligheten att överlåta fast egendom och att hävda en äganderätt. Dodgshon (1995:109) citerar en källa där en skotsk hövding ännu på 1400-talet skall ha uttalat att

previously he had held his land on the point of sword, he now held it on the skin of a sheep.

Samhällsideologi

I ovannämnda artikel (DeMarrias m.fl. 1996:17) framhålls också ceremoniernas betydelse för att inordna erövrade folk i större enheter. Vad gäller religionen konstaterade jag i Löfving (1984) att införandet av kristendomen var ett betydande hjälpmedel för de nya makthavarna vid östra Skagerrakkusten och att Snorres uppgifter i Eddan inte ger en fullständig bild av den förkristna föreställningsvärlden. I detta senare avseende vill jag framhålla DuBois (1999), där redan titeln *Nordic religions in the viking age* visar att det inte var fråga om en enhetlig föreställningsvärld. Vidare har man uppmärksammat en omläggning av offerbruket omkring år 500 från nedläggning i mossar till ceremonier inomhus i hövdingens hall (exempelvis Fabech 1997:149, 1998:151; jämför dock Svanberg i Svanberg & Söderberg 2000:251 och avsnitt 2.5.3 nedan). Det är också viktigt att påpeka att individernas trosföreställningar i ett polyteistiskt system kan ha innehållit avsevärda inslag av kristna föreställningar långt före påbudna dop och införandet av en kyrklig organisation (Löfving 1984). I mina tidigare verk har jag också understrukit den avgörande skillnaden mellan våldsideo­login i de hyllningsdikter som skrivits för nominellt kristna kungar som exempelvis Olav Tryggvasson, gentemot det fredsideal som finns i medeltida lagar (Löfving 1987:23f). Se även Solli (1996). Det torde knappast behöva påpekas att systemskiftet var betydligt mindre märkbart vid den praktiska statskonstens utövande på slagfältet.

När det gäller folkvandringstida förhållanden framhåller Hedeager (1999, 2000) betydelsen av politiska allianser, visdom och kosmologi som grundval för makt samt betydelsen av ursprungsmyter, kungliga genealogier och ett konstnärligt formspråk för sammanhållningen av en germansk krigarelit.

Beträffande rättssystemet bör det påpekas att ännu i dag reglerar skri­ven lag endast en mindre del av samhällslivet. Det är sedvänjor om hur man skall handla i olika situationer som styr vårt handlande i de allra flesta fall. Omgivningens ogillande är förmodligen den allvarligaste sanktionen av alla. Ett välbekant fenomen under de senaste decennierna är exempelvis, att regeringsledamöter har fått avgå för att de gjort helt lagliga transaktioner, som dock ansetts olämpliga inom den egna ideologiska

sfären. Detta visar att det kan råda olika sedvänjor inom olika grupper av samhället och då räcker inte ens skrivna normer. Ett talesätt, som lär härstamma från flottan men som ibland används även av jurister, är att i första hand följer man sunt förnuft och endast i tveksamma fall följer man reglementet/lagen. Om lagen inte stämmer med dagens behov eller rättsmedvetande leder det ofta till att den inte tillämpas, lagen är obsolet, men kan ändå stå kvar som gällande. Fortfarande kan man i lagboken njuta av Byggingabalken 11 kap. 4 § som inleds med: "Då tjäle är ur jord skola svin ringade vara", där det också stadgas en lösen om fem daler för oringade svin som påträffas.

En annan synpunkt på de medeltida lagarna ger Paul Durrenberger som anser att man försökt lösa problemet med att upprätthålla ojämlikheten på Island genom inrättandet av alltinget år 930 och kristendomens införande år 1000. Durrenberger uppger även att lagmannens recitering av lagen på alltinget var ett led i strävandena att bibehålla allt som det var (Durrenberger 1992:98f, 103).

Den sistnämnda synpunkten är intressant mot bakgrund av att en källa till lagmannens förmenta recitation av lagen, även på de förmenta förhistoriska landskapstingen i Norden, är de isländska uppgifterna. I senare källor förekommer det uppgifter om en muntlig lagsaga i de medeltida Tiohäradslagen och Östgötalagen. Som jag tidigare framhållit är det utomordentligt osannolikt att en lagman i det förstatliga skandinaviska samhället skulle ha haft att tillämpa ett rättssystem av sådan stabilitet att recitation av en formell lag på fasta tingsställen var möjlig. Enligt Ong (1990:48) innesluts lagarna i talspråkliga kulturer i formelartade vändningar, i ordspråk, som inte bara är juridiska dekorationer utan i sig utgör lagen. Man kan också erinra om antropologen P. Clastes (1984:115-118) uppgifter om att hövdingen, dvs. i nordiska förhållanden en lagman, kunde stå i ett hörn och pliktskyldigast rabbla ramsor. Reciteringen kan i förhistorisk tid även ha omfattat stammens krönika och episka verk om krigiska hjältedåd, men den var också ett medel att bibehålla den kulturella traditionen vilken också bör ha innefattat rättsliga förhållanden (jämför Havelock 1986:110). Kanske är de isländska ättesagorna en rest av lagen?

Om en muntlig lagsaga förekommit kan den uppenbarligen inte ha bestått av lagtexter som föregått de nedtecknade landskapslagarna. I den ovan nämnda Hobart & Schiffman (1998:19f) diskuteras och utvecklas tidigare författares uppfattning att episka verk var en sorts encyklopedi med en reservoar av vetande i sociala, praktiska religiösa och politiska frågor.

Från senmedeltiden finns det uppgifter om att kungen och rådet förhandlat med allmogen på marknader, och att folket då betraktades som en

tingsmenighet (Gustafsson 2000:43f). Den veterligen äldsta skriftliga källan om rättsliga funktioner i Sverige är ett påvebrev från år 1206 (DS nr 131) där rikets lagskapare (legislatores regni), som årligen kungör rättsliga bruk, anges. Detta torde mera återge ett nytt sätt för den spirande kungamakten och kyrkan att få ut sitt budskap än en recitation av en uråldrig muntlig lagsaga.

Redan år 1933 hävdade Per Nyström att de medeltida landskapslagarna endast var gammal sedvanerätt i ett subjektivt urval som kombinerats med europeisk feodalrätt och att de inte ger någon allmän bild av normsystemet. Nyström påstod till och med att dessa lagar inte bevarade bonderätten utan att de upphävde den och att tingsplatsen var härskarsymbolen i ett exploateringsområde (Nyström 1974a:69f, 74, 77; 1974b:330).

Det är alltså många förhållanden som talar för att de nordiska medeltida lagarna inte är annat än ett av dåtidens makthavares medel att driva igenom sin vilja och ingen uppteckning av någon folklig sedvanerätt (se även Elsa Sjöholm 1988 och tidigare arbeten).

I kapitel 4 nedan kommer jag att diskutera markrättigheter i förhistorisk tid.

1.5.3 Baskomponenter för samhället i Götaland omkring år 1000

Nedanstående baskomponenter innefattar de element som jag anser vara avgörande för att bedöma möjligheterna till samhällsstrukturen och de framläggs här nedan som presumtioner för det västsvenska samhället huvudsakligen i enlighet med sammanfattningen i (Löfving 1987:28). Jag utgår från att samma förhållanden också gällde för resten av Götaland.

Befolkning: Befolkningstätheten var 1–2 personer/km² i medeltal över större områden, inom de odlade bygderna var den större. Inom det danska området var den närmare 10 personer/km² i medeltal. Nuvarande Götaland, förutom de tidigare danska landskapen, skulle då ha haft en befolkning i storleksordning 100 000 personer (Tabell 2 ovan).

Social struktur: De fundamentala länkarna i samhället var släktskap och avhängighetsband. Den biologiska släktskapen var inte avgörande. Samhället bestod av olika system som huvudsakligen verkade var för sig även inom samma område. Dessa system var: Dels jordbrukarsamhällen bestående av lokalenheter inordnade i ett ständigt föränderligt system med hövdingar och överhövdingar och dels krigarsamhället vars hövdingar också ständigt kämpade om makt och inflytande, och som omspände stora avstånd men som inte kontrollerade områden mellan sina enheter. Dessa var

företrädesvis lokaliserade i anslutning till hav och större vattendrag. Medlemmarna försörjde sig på plundring och tributer samt varuutbyte med rikare delar av Nordeuropa. Dessutom förekom *jägarsambällen* vid sidan av nämnda samhällstyper i glesbefolkade områden.

Näringsfång och bebyggelsemönster: Den största delen av befolkningen levde på jordbruk och boskapsskötsel kompletterat med jakt och fiske. Avståndet mellan bosättningarna uppgick till – i medeltal – 2 till 3 km. Bosättningarna flyttades inom familjeenhetens område efter några generationer. Landskapet var till större delen täckt av skog. Varuutbyte över större avstånd försiggick i krigarsamhället.

Informationsmöjligheter: Informationsbehandlingen skedde genom det talade ordet och det mänskliga minnet. Skrivkonsten användes inte för administrativa ändamål. Anlagda vägar över längre sträckor saknades.

Samhällsideologi: Religionen var inte enhetlig. I jordbrukarsamhället dyrkades väsen som främjade årsväxt och fruktsamhet. I krigarsamhället dyrkades gudar som främjade krigslycka och som tillförsäkrade fallna krigare en behaglig tillvaro.

Kungadömet var inte territoriellt bestämt. En kungs makt berodde på den uppslutning han fick genom att visa mod, militär förmåga och generositet.

Rättssystemet bestod av sedvaneregler och det saknade exekutiva organ som kunde verkställa avgöranden. Äganderätt i vår mening, dvs. samhällets skydd gentemot anspråk från andra, saknades. Landskapslagarna hade i mycket begränsad utsträckning sina rötter i ett förhistoriskt rättssystem. Rättvisan var beroende av tillgång på makt.

1.5.4 Samhällstrukturen i södra Skandinavien omkring år 1000

Mot bakgrund av mina tidigare arbeten, inklusive ovannämnda baskomponenter, socialantropologiskt material och historiska källor – som kommer att redovisas i Kapitel 2 nedan – har jag utgått från följande sammanfattning av samhällstrukturen omkring år 1000.

Det förhistoriska samhället, i större delen av södra Skandinavien, var uppbyggt av små enheter inom naturliga bygder – politiska baskomponenter av häradsstorlek ca 25x25 km – och däröver en nivå med något tiotal sådana enheter och vidare uppåt. Enheterna ingick inte i bestående konstellationer utan i ständigt skiftande figurationer med jordbrukarsambällen, och vid sidan av dessa, system av krigarsambällen. Dessa system kunde sträcka sig över stora områden men de var inte bestående. Hövdingarna

kämpade hela tiden om makt och inflytande. Bestående riksbildningar kunde inte äga rum förrän kyrkan tillhandahöll de ideologiska och de administrativa förutsättningarna. Nuvarande Västsverige hade ingen bestående anknytning till en eventuell uppsalakung utan ingick istället, bl.a. med hjälp av thegnarna, i det danska intresseområdet. Ett uppenbart skäl till detta är att de huvudsakliga kontakterna från området för nuvarande Västsverige måste ha varit riktade västerut längs de naturliga kommunikationslederna. Mot de östra delarna av Sverige fanns vidsträckt skogsområden som var svårforcerade. Den led som var farbar kontrollerades av danska kungar.

Befolkningen inom de områden som sedermera blev de skandinaviska rikena uppgick till vardera några hundra tusen invånare. Förhållandena i södra Skandinavien varierade i hög grad. En viktig variabel är befolkningstätheten, och den var inom det danska området bortemot tio gånger högre än för Skandinavien i övrigt. Detta, liksom det förhållandet att området direkt gränsade till det karolingiska respektive tyska väldet, och att det hade en hanterlig storlek som kunde kontrolleras, ger nämnda område en särställning.

2 SAMHÄLLET'S ORGANISATIONSFORMER OCH STYRNING

I detta avsnitt skall jag redovisa några av de sätt på vilka man kan se på statens uppkomst och på dess föregångsformer. Här finns stora skillnader mellan de begreppsapparater som används inom de humanistiska respektive de samhällsvetenskapliga vetenskaperna och för folkrätten. Det bör också framhållas att större delen av den refererade litteraturen inom samhällsvetenskaperna diskuterar uppkomsten av stater, där orsaken till förändringen söks i interna förhållanden, utan inflytande från redan befintliga stater. I Skandinavien var förhållandet det att riksbildningarna skedde under avgörande inflytande från närbelägna enheter med en utvecklad organisation, s.k. sekundär statsbildning.

2.1 INLEDANDE REFLEXIONER

Gemensamma drag inom olika samhällen

När det gäller samhällsinstitutioner under perioden år 500–1100 finns ett tämligen omfattande skriftligt källmaterial från kontinenten och de Britiska öarna. I Norden är sådana källor från denna tidsperiod sällsynta. Det arkeologiska materialet är däremot omfattande men det måste tolkas – än mer än skriftliga lämningar för att ge en föreställning om samhällsliga institutioner – "The spade cannot speak" (Näsman 1997:47). Utöver nämnda europeiska skriftliga material finns ett mycket omfattande socialantropologiskt material, i någon mån från vår egen del av världen, men främst från övriga delar. Allt detta leder till uppfattningen att mänskligheten har väsentliga likartade institutioner oavsett tid och rum och visar på grundläggande drag i det mänskliga samhället.

Detta förhållande skulle också kunna uttryckas som att människor är lika men vid olika tidpunkt.

Ovannämnda föreställning om gemensamma grundläggande drag hos mänskligheten är också utgångspunkten för många nutida arkeologer. Exempelvis är arkeologi och socialantropologi i USA inte åtskilda på det sätt vi är vana vid i Europa och den brittiske arkeologen Graham Clark (Clark, G. 1994:29) jämför utan vidare vikingar och polynesier när det gäller navigation. Hela utgångspunkten för den s.k. "New archaeology", som var den dominerande inriktningen på 1970-talet, var samverkan mellan arkeologi och antropologi. Dess fältrop löd "American archaeology is anthropology or it is nothing" (Binford 1962 som citerar andra författare).

De under sommaren 2000 och februari 2001 publicerade resultaten av kartläggningen av den mänskliga genupsättningen, de sk Hugo- respektive Celera-projekten, torde ha givit ökad aktualitet åt den s.k. biologismen. Ett resultat synes vara att antalet gener är tämligen lika för primater och andra djur. De grundläggande likheterna i uppbyggnaden av språk, religioner och moralsystem anses av företrädarna för nämnda inriktning kunna förklaras med mänsklighetens gemensamma evolutionära bakgrund. Se exempelvis Uddenberg (1998), som refererar bl.a. till de Waals (1996) skildringar av det sociala livet hos schimpanserna i Amsterdams zoo. Dessa skildringar är sådana att det är svårt att tro att mänskligheten skulle vara ensam om ett antal beteenden såsom föreskrivna sociala regler och hot om straff, begreppen att ge, handel och hämnd och förhandling som ett sätt att undvika konflikter (a.a.:kap 6).

Fried (1967:38-49) diskuterar också primatsamhällena, bl.a. territorialitet och ledarskap inom dessa. Även Malmberg (1980 Kapitel 3) diskuterar territoriella beteenden hos djur av olika slag.

Det finns således många grundläggande likheter i beteende såväl inom mänskligheten som mellan människor och djur. Enligt min uppfattning kan man därför komplettera vårt vetande beträffande strukturen i nordiska förhistoriska samhällen med vad som förekommit på andra håll. Den mest närliggande presumtionen blir då att man måste utgå från våra närmast belägna länder med skriftliga lämningar, dvs. Frankerriket och England (jämför Näsman 1998b), men analogier måste kunna företas med även mera avlägsna samhällen.

Vikten av en adekvat begreppsapparat

I avsnitten 2.2-2.3 nedan kommer jag, från humanistisk och samhällsvetenskaplig utgångspunkt, att ange några viktiga drag för nutida stater, medeltida riken och förhistoriska samhällen. I avsnitt 2.3.2 anges betydelsen av några begrepp som används.

Det är uppenbart olämpligt att utgå från vår tids aktuella begrepp när man diskuterar förhistoriska företeelser. Inom socialantropologin och andra samhällsvetenskaper har det, som framgår av nämnda redovisning, förts en omfattande diskussion i dessa frågor, men denna diskussion återfinns endast sällan i svenska historiska framställningar. Det föreligger en betydande skillnad i teoretisk överbyggnad mellan dessa och exempelvis den arkeologi som är influerad av socialantropologi med bakgrund i USA. Däremot har den danske rättshistorikern Ole Fenger i olika sammanhang framhållit problemet med olika begreppsapparater i olika vetenskaper. Fenger (1991b:294) anför bl. a.:

Og vi har set for mange afskrækkende eksempler på, at historikere og arkæologer overtager juridiske begreber kritikløst, og på, at det medfører anakronistiske slutninger fra disse begreber.

Susan Reynolds (1996:480f) har ifrågasatt den vedertagna synen på feodalism och anför bl. a.:

Another suggestion about method concerns the study both of political relations and of property rights. Both have been hampered by the use of naive concepts and naive assumptions about the relation between concepts, words and phenomena.

Även Mann (1986:vii) varnar för användandet av moderna begrepp som nation, klass, privat egendom och den centraliserade staten och han konstaterar att det alltid finns fler sociala och historiska data än vad vi kan hantera.

Antalet politiska enheter omkring år 1000

Skillnaden mellan politisk och militär makt har angivits på följande sätt (Mann 1986:11, 26):

Political powers are those of centralized, institutionalized, territorial regulation; military powers are of organized physical force wherever they are organized.

- - -

Political power derives from the usefulness of centralized, institutionalized

- - -

territorialized regulation of many aspects of social relations [restricted] to regulations and coercion centrally administered and territorially bounded – that is, to state power.

Denna definition är knappast förenlig med att begreppet politik används vid diskussion om samhällsformer som saknar bestående organ, dvs. band och stamsamhällen enligt det schema som redovisas nedan under avsnitt 2.3.2, men politisk enhet kan i detta sammanhang vara liktydigt med självständig enhet utan avseende på organisatorisk nivå.

Det är uppenbart att en värld bestående av några hundratal nationer är en unik och mycket sen företeelse. Antalet självständiga enheter har under historisk tid minskat drastiskt. Enligt en uppskattning (Carneiro 1978: 215, vars siffror återopas i Earle 1997:11) uppgick antalet politiskt självständiga enheter i hela världen år 500 till ca 200 000. År 1000 anges detta antal till ca 50 000 och år 1500 till ca 1 500 st.

Om Europas totalbefolkning omkring år 1000 var ca 40 miljoner och om dess andel av dessa enheter antas vara 15% (jfr. Clark, C. 1977:64) skulle antalet enheter i Europa då ha varit ca 7 500 och medelbefolkningen i varje enhet skulle uppgått till något över 5 000 personer. Gustafsson (2000:23) diskuterar uppgifter av innehåll att det i Europa på 1300-talet fanns ca 1 000 självständiga enheter, vilka omkring år 1500 hade reducerats till knappt 500.

Alla dessa siffror har givetvis en mycket hög osäkerhet – inte minst för att samhällen med olika organisationsformer inräknas och det är givetvis påtaglig risk att siffrorna innehåller cirkelbevis. Befolkningstalen ger dock anledning till eftertanke och de ger i vart fall inget stöd för tanken att Skandinavien skulle ha bestått av tre riken redan vid övergången mellan forntid och medeltid. Redan den enklaste reflexion över företeelser som folkvandringar, svedjebruk, skaldedikter till framgångsrika krigare, de medeltida "inbördeskrigen" och vad som skildras i de isländska ättesagorna (Byock 2001), antyder att presumptionen måste vara små politiska enheter och instabilitet i förhistorisk tid i Skandinavien. Det bör också noteras att de, numera stora, europeiska staterna Italien och Tyskland enades först under senare delen av 1800-talet.

Etniska grupperingar

Det går inte heller att förutsätta att folkslagsbeteckningar som daner eller svear motsvarade organisatoriska enheter. Dick Harrison har nyligen (1999:433), mot bakgrund av europeisk litteratur, bl.a. Wenskus (1961), diskuterat etnicitetens subjektiva karaktär. Han konstaterar att om någon forskare, när det gäller kontinentala förhållanden, skulle ha hävdat en etnisk-terminologisk kontinuitet liknande den som är vanlig beträffande Tacitus "suiones" och nutida svear, skulle vederbörande inte ha tagits på allvar av andra än chauvinistiska lokalpatrioter. Harrison anför vidare (a.a.:434):

Det var inte bara möjligt utan normalt att en etnisk term skiftade innebörd från period till period, från grupp till grupp och från människa till människa. Med tidigmedeltida etnicitet avses endast en viss typ av manifestering av gruppmedvetande, en manifestering som grundar sig på gruppmedlemmarnas egna uppfattningar av vad som konstituerar samhällets väsentliga skiljelinjer. Dessa skiljelinjer kan vara exempelvis mytiska (t.ex. en officiell tro på gemensam härkomst), kulturella (t. ex. erkännandet av vissa värden och användandet av vissa typer av föremål) eller socio-ekonomiska (d.v.s. föregångare till skiljelinjer mellan stånd och klasser). Allt beror på vilka människor det gäller och i vilken situation dessa väljer att definiera sig etniskt.

Det var inte heller under vikingatiden och den tidiga medeltiden självklart vilka statsbildningar som skulle uppstå och vilka som skulle bli permanenta (Lindkvist 1997:20; Näsman 1998b:17). Enligt Gustafsson (2000:334f) var det inte tre stater som stred i Norden i början av 1500-talet. Det var istället en statsbildningsprocess som mycket väl kunde ha slutat i andra statsbildningar än de två som då uppstod – den svenska och den dansk/norska. Trots dessa uppenbara förhållanden är utgångspunkten för många arkeologiska och historiska arbeten de senmedeltida nationsgränserna. Detta gäller exempelvis redovisningen av runstenar där de nationella runverken utgår från nämnda gränser.

Ett undantag är Schedin (2000) som redovisar ett material kring Värmland där några norska fylken ingår.

2.2 STATSBEGREPPET, ALLMÄN BAKGRUND

För att skapa en bild av vad som karaktäriserar medeltida riken och deras föregångare relaterar jag i detta avsnitt dessa till nutida förhållanden och anger nedan några av de viktigaste kännetecknen för den moderna staten. Utgångspunkten är S.E. Finer *The History of Government. From the Earliest Times* (1999). Detta är ett omfattande verk som med utgångspunkt från skriftliga källor skildrar ämnet från de tidigaste imperierna i Mellanöstern och Kina till dagens situation med ca 180 medlemmar i FN.

2.2.1 Den moderna staten

Följande drag karaktäriserar en modern stat enligt Finer (1999:1474f):

- Nationalitetsprincipen ligger till grund för en territoriell organisation i motsats till dynasti, släktskap eller härstamning.
- Folklig suveränitet som legitimerar all politisk auktoritet i motsats till teokrati, gudomliga rättigheter, ädel börd eller kast.

- Sekulär styrning vilket innebär att den politiska processen separeras från religiösa sårmärken, aktiviteter och värderingar.
- Social målsättning. Staten är en medvetet tillskapad enhet i stället för en oreflekterad vördnad för befintlig kulturell miljö eller politisk auktoritet.
- Ekonomiskt oberoende innebärande nationell kontroll över hälsa, nytigheter och makt.
- Medborgarskap innefattande sociala och ekonomiska rättigheter till utbildning, arbete och social välfärd.

Det behöver knappast påpekas att detta är faktorer som varierar i allra högsta grad mellan dagens stater. Många av de begrepp som används är också politiskt laddade.

Folkrättslig definition

Inom den nutida folkrätten har staten definierats på följande sätt (Eek m.fl. 1980:33) som också citerar andra författare:

En stat anses vanligen förutsätta ett folk som är bosatt inom ett visst territorium och är stadigvarande organiserat under en högsta statsmyndighet.

2.2.2 Övergången till den moderna staten

Förstadierna till denna moderna stat började framträda under renässansen då viljestarka kungar och furstar i Europas randområden gjorde sig suveräna och oberoende av Kejsaren och av Påven. Detta har uttryckts som att kungar blev kejsare inom sitt territorium. I dessa nationalstater löpte alla trådar samman hos regenten, som symboliserade statsmakten och den spirande nationella sammanhållningen. En övergång till penninghushållning möjliggjorde att kungen kunde avlöna en del av sina ämbetsmän med pengar i stället för jord. Vad gäller religionen bekämpade Martin Luther (1483-1546) avlatshandeln och framhöll i stället den teologiska grundtesen av rättfärdiggörelse genom tro. Luthers teser ledde i de norra delarna av Europa till reformationen. Denna innebar, vid sidan av trosfrågorna, att kyrkans egendom drogs in till staten och att beroendet av påvar och kyrkofurstar upphävdes samt att kyrkan ställdes under statens myndighet. I de protestantiska staterna medförde reformationen också, att man till den för tillfället härskande kungen överförde strålglansen av den helighet som dittills hade varit förbehållen prästerskapet (Finer 1999:1262).

Övergången till den moderna staten omkring år 1500 skedde också i samband med en omläggning av militärtekniken. Det tunga kavalleriet, som karaktäriserade länsväsendet, kompletterades med legotrupper, med

eldvapen och med örlogsskepp. Utvecklingen av artilleriet medförde att befästningarna fick förstärkas. Allt detta medförde höga kostnader vilka krävde skatter vilka ledde till uppror och medförde en cykel där armén använde våld för att få in de skatteintäkter som satte den i stånd att fortsätta våldet mot befolkningen (a.a.:1266).

Denna process ledde under första delen av 1500-talet till monarkins seger i Skandinavien och till definierade territoriella enheter som hade en gemensam politisk förman och som erkändes av andra liknande enheter.

För Sveriges del illustreras allt detta med att Gustaf Vasa valdes till kung år 1523, hans konfiskation av den katolska kyrkans egendom, som godkändes av ständerna 1527, vilka också år 1544 godkände att Sverige blev ett arvrike. Gustaf Vasa förde en ständig kamp mot uppror i de olika landsdelarna, exempelvis Dalafejderna 1524-1528, med klockupproret 1531, västgötaherrarnas uppror 1529 och Dackefejden i Småland 1542-1543. Gustaf Vasa grundlade den svenska förvaltningsapparaten och med de intäkter detta medförde kunde han förstärka den svenska militära kapaciteten, exempelvis genom stora skeppsbyggnadsprojekt. (Beträffande detta skeende se Gustafsson 2000.)

Enligt van Creveld (1999:68) innebar reformationen "smashing of the idols" och det kan övervägas om det inte innebar samma hjälpmedel till förändring av samhället som kristendomens införande 500 år tidigare (jämför Löfving 1984).

2.2.3 Nationalismen

Nationalismen är en ännu senare skapelse som innebär anspråket på att varje etnisk grupp som anser sig vara en nation, har rätten till en oberoende existens styrd av sina egna landsmän under sina egna lagar i sitt eget territorium. Slagordsmässigt har detta uttryckts: Ett språk, en nation ett folk. Denna idé nådde inte sin uttalade form förrän i samband med den franska revolutionen och den nordamerikanska frihetsförklaringen, dvs. vid slutet av 1700-talet (Finer 1999:1475).

2.2.4 Medeltida riken

Under medeltiden hade de nuvarande namnen på de nordiska rikena använts som beteckning för de områden kungarna hade gjort anspråk på men det administrativa innehåll var helt annorlunda än för den moderna staten. Jämför Gustafsson (2000:28f).

De medeltida rikena var territoriellt uppdelade i olika överlappande länsförhållanden, medan offentliga och privata funktioner kunde vara förenade i samma ämbeten. Grundvalen var länsväsendet med definierade

rättigheter och skyldigheter mellan läns herrar och vasaller. Tre viktiga principer gällde för de medeltida rikena:

- De var icke territoriella.
- De innebar federalism i form av att kungen delade makten med lokala herrar.
- Inkomsterna av offentliga ämbeten var privata.

Den enda offentliga funktion som existerade var kungens förmenta ansvar för försvar, rättsväsen och inre säkerhet. Dessa funktioner utövades också av hans vasaller, men kungen ansågs ha det yttersta ansvaret. Han var den högste läns herren inom sitt regnum, men omfattningen av detta var i sista hand beroende på vilka vasaller kungen hade. Nätverket av ömsesidiga relationer var rättsligt reglerat men det skar över allt vad vi idag kallar nationsgränser (Finer 1999:873f). Gustafsson (2000:25f, 328) använder begreppet konglomeratstaten för många senmedeltida stater där de ingående delarna stod i olika relation till fursten och där deras relation till varandra inte var väl definierad.

2.2.5 Slutsats det historiska statsbegreppet

Denna kortfattade exposé över ett väldigt och kontroversiellt ämne avser inte annat än att visa den avgörande skillnaden redan mellan de medeltida rikena och våra nutida nationalstater. Det medeltida länsväsendet innebar en fragmentering i den meningen att den politiska tillhörigheten var skild från territoriet. Frågan var inte i vilket land man levde, utan vems man någon var (Finer 1999:5). Som tidigare framgått anser jag att de samhällsliga enheter som fanns i Skandinavien omkring år 1000 ännu inte hade nått fram till det medeltida reglerade länsväsendet utan heterarkiska förhållanden rådde. Det som höll samman samhället då var visserligen avhängighetsband men dessa var inte lagligt reglerade och de ändrades ständigt.

2.3 FÖRSTATLIGA SAMHÄLLEN, TIDIGA STATER

2.3.1 Socialantropologiska utgångspunkter

Inom socialantropologin har det utbildats en särskild begreppsapparat och statsbegreppet enligt socialantropologin behandlas här i samband med en redogörelse för den evolutionistiska synen på samhällsutveckling.

Jag är väl medveten om den debatt som pågår angående grundförutsättningarna för antropologin och att förhärskande ståndpunkter skiftar med

några decenniers mellanrum, se exempelvis Layton (1999).

När det gäller de förmedeltida samhällsformerna i Skandinavien är vårt vetande minst lika obetydligt som källmaterialet. Det som skrivs i såväl vetenskapliga som populära framställningar är alltför ofta rena spekulationer där förment medeltida förhållanden extrapoleras bakåt i tiden. För att fortsätta med det drastiska exempel på dessa förhållanden som jag redovisade ovan i avsnitt 1.1, kunde man i samband med millennieskiftet i Riksdagens officiella tidning läsa (R&D 1999 nr 40:8):

Vikingarnas Norden var ett bondesamhälle och över vardagen rådde byalaget. Bystämman samlades för att besluta i gemensamma angelägenheter, lösa tvister och döma i enklare brottmål.

Över större områden var det tinget som bestämde. Tinget både stiftade lagarna och dömde efter dem.

Nedan redovisas kortfattat hur man under de senaste decennierna sett på samhällsutvecklingen.

2.3.2 Samhällsevolution

Elman R. Service (1975) och tidigare författare har framlagt ett evolutionistiskt schema för det mänskliga samhällets utveckling: Band, stam, hövdingadöme och stat. Dessa steg har sina rötter i den biologiska utvecklingsläran och som jag tidigare framfört (Löfving 1984:95) är det högst ovisst i vad mån en sådan utveckling någonsin ägt rum kontinuerligt inom ett visst område.

Det är vidare givetvis vanskligt att göra en kategorisering som skall täcka alla de otaliga mänskliga samhällsformer som förekommit. Väl medveten om dessa vanskligheter anser jag det fortfarande motiverat att ange hur skillnaden mellan staten och andra organisationsformer kan uppfattas. Resonemanget har även betydelse när det gäller de försök till kvantifiering av befolkningstal som förekommer i avsnittet om samhällets baskomponenter avsnitt 1.5 ovan.

Utvecklingssteg

Följande utvecklingssteg används inom den socialantropologiska synen med staten som en slutpunkt i en evolution, se även (Löfving 1984).

Band: Består av några grupper om tillsammans 30-40 personer och dessa ingår inte i ett överordnat system. Exempel är jägare och samlare i mesolitisk tid.

Stam: Består av ett antal, oftast familjebaserade, grupper som ingår i ett större system där man samlas några gånger om året för gemensamma angelägenheter som ceremonier och varuutbyte.

Hövdingadömen: Dessa består av organisatoriska enheter med en centraliserad ledning, ärftliga hierarkiska statusarrangemang, men ingen formell legal maktapparat för repression med våld. Organisationen tycks överallt vara teokratisk och underkastelsen till makthavarna består i uppslutning kring en präst/hövding. Genom att i ett redistributionssystem motta och vidarebefordra varor blir hövdingen en nödvändig person även på det materiella planet (Service 1975:71-83; se även Earle 1991).

Staten: Är en organisatorisk enhet med centraliserad ledning och en hierarki i flera led av styrande och styrda. Den styrande delen av hierarkin har tillgång till såväl en maktapparat som kommunikationsmedel vilka medger kontroll av apparaten. Detta möjliggör att med våld genomdriva de styrandes vilja och även att verkställa rättsliga avgöranden inom staten samt att man kan bekämpa yttre fiender. Det skall finnas former för succession till det högsta ämbetet, vanligen en kung.

Det stratifierade samhället: Utöver ovannämnda utvecklingssteg diskuterar Morton Fried (1967:224f) det s.k. stratifierade samhället. Detta är, enligt Fried, en hypotetisk konstruktion som inte existerat under de sista 2000 åren. Stratifierade samhällen som saknar statliga institutioner uppges av Fried vara okända för etnologerna. Föregångare till staten finns inbyggda i det stratifierade samhället. Detta är enligt Fried den mest instabila samhällsform som finns. För en diskussion av denna samhällsform se exempelvis Sanders and Webster (1978:272f) och Fried (1978).

Paul Durrenberger (1992:98f, 103) anser att ett exempel på ett stratifierat samhälle utan statliga institutioner är Sturlungatidens isländska samhälle som är känt för de många striderna mellan de olika hövdingarna. Mot slutet av 1260-talet gav de återstående hövdingarna upp sitt motstånd mot den norske kungen och skickade en representant till denne. Alltinget godtog en ny lagbok, den s.k. "Jonsbok" som upprättats på uppdrag av kungen, som därefter hade den högsta myndigheten. Lagboken innehöll nya lagregler där hämnd inte fick förekomma och där brott ansågs vara en kränkning av samhället snarare än av den drabbade. Straff skulle verkställas av kungliga ombud. Man hade försökt lösa problemet med att upprätthålla ojämlikheten genom inrättandet av alltinget år 930 och kristendomens införande år 1000 (jämför avsnitt 1:5, samhällsideologi, ovan).

Historiska begrepp

Stamförbund: Detta är ett begrepp som ofta används för det germanska samhället. Begreppet har utvecklats beträffande detta av Wenskus (1961). Samma förhållanden diskuteras, under beteckningen konfederation, för nordamerikanska stammar av Trigger (1978:156f). Den befolkningsstorlek som av Trigger diskuteras för konfederationer är 20 000.

Rike, rikssamling: Dessa begrepp förekommer knappast i den socialantropologiska litteraturen, men används desto oftare i skandinaviska historiska framställningar (exempelvis "Svearikets" uppkomst och eventuella vagg). Riken kan vara territoriella enheter och de torde kunna klassificeras antingen som hövdingadömen eller som stater. Begreppet avser inte en organisatorisk nivå. Begreppet rike används i denna framställning för att beteckna storleksordning mera än organisatorisk form. Det bör dock noteras att det ofta anses att "riki" innebar att en hövding hade territoriella anspråk men att dessa kunde vara geografiskt överlappande (Sawyer, B. & Sawyer, P. 1993:49f; Näsman 1997:50).

Kungar: Förekommer ofta i de skriftliga källorna och de kunde vara hövdingar över enheter av skiftande storlek. Deras maktområden behövde inte vara geografiskt bestämda och det förekom även överkungar. Snorre ger i sin poetiska Edda ett antal exempel på hur man kan benämna jordiska härskare. Här sägs att det inte är orätt att kalla kejsaren av Miklagård för grekernas konung och att om en kung har andra skattkungar under sig kan han kallas konungars konung (Eddan, Snorres:150f).

Institutioner i samhället: I alla samhällsformer har det förekommit en skiktning men graden av ojämlikhet varierar. I bandsamhällen anses ledarskap endast ha förekommit vid tillfälliga behov såsom vid jaktföretag där deltagarnas insatser måste samordnas. Av den socialantropologiska dokumentation som finns från stamsamhällen och hövdingadömen framgår att hövdingarnas makt kunde vara mycket stor. Den kunde även innefatta en rätt att döda, eller låta döda, personer som uppförde sig olämpligt exempelvis om någon bröt mot ett tabu. (Beträffande institutioner i Skandinavien se avsnitt 2.5 nedan.)

2.3.3 Försök till utvärdering tidiga stater

Inom socialantropologin har man sedan länge samlat data om mänskliga samhällen och publicerat dessa i systematisk form, exempelvis World Ethnographic Sample (Murdock 1957) med fortsättning som Ethnographic Atlas i tidskriften Ethnology.

Murdock (1957:674) gör följande indelning med hänsyn till enhetens ingående befolkning:

- Självstyrande lokalsamhälle, befolkning upp till 1 500 personer.
- Ministater, politiskt integrerade självständiga enheter med en befolkning mellan 1 500 och 10 000 personer.
- Små stater, befolkning upp till 100 000 personer och
- stater däröver.

Hithörande frågor diskuterades livligt under 1970- och 1980-talen och nedan ges några exempel på denna diskussion.

I Murdock's klassificering upptas Island år 1100 som en liten stat medan "Danes (Lolland)" anges som stat. Tyvärr framgår det inte vilka källorna är såvitt avser Danerna. Några andra enheter med anknytning till Norden finns ej upptagna.

Flannery (1972:401) har upprättat följande matris över den evolutionistiska samhällsutvecklingen.

Type of society	Some institutions, in order of appearance	Ethnographic examples	Archeological examples
STATE	Local group autonomy Egalitarian status Ephemeral leadership Ad hoc ritual Reciprocal economy Unranked descent groups Pan-tribal solidarities Calendaric ritual Ranked descent groups Redistributive economy Hereditary leadership Elite endogamy Full time craft specialization Stratification Kingship Codified law Bureaucracy Military draft Taxation	FRANCE ENGLAND INDIA U.S.A.	Classic Mesoamerica Sumer Shang China Imperial Rome
CHIEFDOM		TONGA HAWAII KWAKWUTL NOOTKA NATCHEZ	Gulf Coast Olmec of Mexico (1000 B.C.) Samaritan of Near East (5300 B.C.) Mississippian of North America (1200 A.D.)
TRIBE		NEW GUINEA HIGHLANDERS SOUTHWEST PUEBLOS SIOUX	Early Formative of Inland Mexico (1500-1000 B.C.) Pre-pottery Neolithic of Near East (8000-6000 B.C.)
BAND		KALAHARI BUSHMEN AUSTRALIAN ABORIGINES ESKIMO SHOSHONE	Paleo-indian and Early Archaic of U.S. and Mexico (10000-8000 B.C.) Late Paleolithic of Near East (10000 B.C.)

Figur 3. *Samhällstyper enligt Flannery.*

Figur 3. *Types of societies according to Flannery.*

I boken *The Early State* (Claessen & Skalnik (eds) 1978) finns ett stort upplagt försök att stämma av teorierna mot den empiri som finns. Efter att olika författare redovisat ett antal samhällen diskuteras de slutsatser som kan dras (Claessen & Skalnik 1978). Man diskuterar två modeller, en strukturell och en funktionell. I den strukturella modellen ses den tidiga staten som en oberoende socio-politisk organisation med ett definierat territorium och ett centrum för styrelsen. Ekonomin bygger på jordbruk och viss handel. Befolkningen är uppdelad i minst två skikt och tillgången till resurser är ojämlig. Skatter betalas av alla om än i varierande grad (a.a.:637f).

Enligt den funktionella modellen fullföljer statens funktionärer var för sig olika uppgifter. Den reciprocitet som förekommer är inte balanserad utan innebär en exploatering. Styrelsen strävar mot centralisering och etableringen av en centralmakt. Styrelsens inflytande sträcker sig in i all verksamhet och en stor del av dess verksamhet går ut på att legitimera sin egen verksamhet. Ledaren har en sakral position vilket garanterar statens välfärd. Dessa ledare tenderar att leva åtskilda från folket i övrigt. Den tidiga staten innebär en kontinuerlig process genom att fastställa relationerna mellan de styrande och de styrda.

Författarnas definition på den tidiga staten blir (a.a.:640):

The early state is a centralized socio-political organization for the regulation of social relations in a complex, stratified society divided into at least two basic strata, or emergent social classes – viz. the rulers and the ruled – whose relations are characterized by political dominance of the former and tributary obligations of the latter, legitimized by a common ideology of which reciprocity is the basic principle.

På grundval av förekomsten av ungefär samma kriterier som anges av Flannery i schemat ovan delas den tidiga staten in i tre typer: utvecklade, typiska och övergångsstadier.

I den utvecklade staten är bl.a. förekomsten av handel begränsad, successionen till ämbeten företrädesvis ärftlig, privat äganderätt till mark förekommer endast i exceptionella fall, funktionärer fick gottgörelse in natura, det juridiska systemet saknade kodifierade lagar och specialiserade domare och, slutligen, bestod skatterna av frivilliga tributer och tillfälligt arbete för staten (Claessen & Skalnik 1978:641).

Av de genomgångna staterna klassificeras bl.a. Tahiti (redovisning Claessen 1978), Hawaii (redovisning Seaton 1978) och "Old Norway" som utvecklade (a.a.:641). Ett första konstaterande är att storleksordningen på dessa enheter är helt olika. Tahiti har en yta av ca 1 100 km² och man åker numera lätt runt ön med bil på en dag. Hawaii består av flera öar tillhoppa i storleksordningen 18 000 km² och med ett avstånd mellan

öarna av upp till 200 km, medan Norge har en yta av ca 320 000 km² och en kuststräcka "genaste vägen" om uppskattningsvis 2 400 km. Befolkningen på Söderhavsöarna kan vid den första europeiska kontakten uppskattas till ca 30 000-40 000 för Tahiti och till ca 200 000 för Hawaii (Kirch 1989:98), medan Norges befolkning omkring år 1000 kan uppskattas till mellan 200 000 och 300 000 (ovan 1.5). Möjligheterna till kontroll och styrning är alltså helt olika. En likhet med Norge är de ständigt pågående striderna mellan hövdingar som försökte utvidga sitt inflytande.

Klassificeringen av Norge som en outvecklad tidig stat grundar sig på Gurevich (1978). En svaghet i redaktörernas slutsatser av denna redovisning är att den inte är särskilt skarp i kronologin och att det inte framgår vad som avses med "Old Norway" i deras sammanställning.

Så långt jag kunnat finna, mot bakgrund av ovan redovisad och övrig genomgången litteratur, kan Tahiti och Hawaii lika gärna klassificeras som chiefdoms (jämför Johnson & Earle 1987:228f och Earle 1997:17). Det vikingatida Norge, liksom de övriga nordiska intresseområdena, kan inte heller klassificeras annorlunda och detta är ett återkommande tema i föreliggande bok.

Från 1978 finns också Cohen & Service (eds) *Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution*. Här diskuterar Cohen i ett avsnitt funktionella definitioner baserade på social stratifikation eller strukturen av styrsystemet. Enligt teorierna om stratifikation är staten ett system som uppstår från varje system av institutionaliserad ojämlikhet i vilket den styrande gruppen har särskild tillgång till de resurser vilka upprätthåller och förbättrar livet. Enligt de teorier som betonar själva strukturen av styrsystemet, är staten en hierarkisk och centraliserad struktur där det finns minst tre nivåer från systemets centrum till dess periferi. Det finns ingen skarp skiljelinje mellan staten och dess föregångsformer. En stat skall dock ha en bestående hierarki som kan motstå den söndrande effekten av successionsstrider (Cohen 1978:4). När det gäller orsakerna till statens uppkomst föreligger enligt Cohen två huvuduppfattningar: dels de som betonar konfliktelementet, dels de som betonar statens samordnande funktioner. De förstnämnda utgår från att en ökad centralisering av styrande institutioner härrör från en kamp mellan grupper som vill ha tillgång till knappa resurser. Denna riktning uppges ha sin främsta företrädare i ovannämnde Morton Fried som uppges anse att den främsta drivkraften för staten är behovet av att skydda stratifikationssystemet (a.a.:6). Service och andra konstaterar att statsbildning innebär konflikter men betonar statens samordnande funktioner. Central styrelse erbjuder skydd och säkerhet, system för att lösa tvister och tillgång till understöd, i utbyte mot ett lojalt accepterande av en överhöghet som tillfredställer nya behov i en föränderlig situation (a.a.:7).

Fried (1978) utvecklar i en artikel i samma verk, med exempel från de tidiga statsbildningarna i Mellersta Östern, sin uppfattning att staten där främst uppstod för att säkerställa en ojämlig tillgång till resurser.

Ett senare försök att på global nivå klassificera ett antal samhällen föreligger i *The Evolution of Human Societies* (Johnson & Earle (1987). Författarna företar, utan att ta ställning till eller referera ovannämnda Claessen & Skalnik (eds), en något mindre omfattande genomgång av samhällsutvecklingen i stort. Man diskuterar de olika nivåerna i form av "The Family-Level Group, The Local Group och The Regional Polity vilken inkluderar "archaic states".

Skillnaden mellan stater och chiefdoms har uttryckts på följande sätt (Johnson & Earle 1987:246):

States are regionally organized societies whose populations number in the hundreds of thousands or millions and often are economically and ethnically diverse. Whereas chiefdoms vest leadership in generalized regional institutions, in states the increased scope of integration requires specialized regional institutions to perform the special tasks of control and management. The military is responsible for conquest, for defense, and often for internal peace; the bureaucracy is responsible for mobilizing the states income, for meeting many local managerial responsibilities, and more generally for handling and monitoring information flow; the state religion serves both to organize production and to sanctify state rule. Along with this elaboration of the ruling apparatus comes increasing social stratification. Elites are now unrelated by kinship to the population they govern; their power, underwritten by economic control, is displayed in the conspicuous use of luxury goods and the construction of splendid buildings.

Vad gäller befolkningstätheten för en regionalenhet (Regional polity) anger författarna siffran mer än 10 personer per kvadrat mile, dvs. mer än 3-4 pers/km² (a.a.:243). Så hög befolkningstäthet förelåg i Skandinavien, enligt mina beräkningar, över större områden endast inom det danska området. Jag kommer i kap 5 att visa att den instabilitet som präglade decennierna kring år 1000 över huvud taget inte medgav regionalt sammanhållna enheter som till ytan motsvarar de medeltida rikena i Skandinavien.

Ett exempel på en lockande enkel terminologi finns i van Creveld (1999) som helt enkelt använder "tribes without rulers", "tribes with rulers" (chiefdoms) och stater.

2.3.4 Sociologisk diskussion

Michel Mann har med användande av sociologisk analys och begreppsapparat företagit en undersökning av maktbegreppet i *The Sources of Social Power* (Mann 1986, 1993) och denna undersökning är på sitt sätt

en motsvarighet till Finer (1999). Mann analyserar kända historiska imperier och riken från utgångspunkten hur makten förvärvades och bibehölls.

På grundval av andra författare definieras samhälle på följande sätt (Mann 1986:13):

A society is a network of social interaction at the boundaries of which is a certain level of interaction cleavage between it and its environment.

Staten definieras, i anslutning till Weber, enligt följande (a.a.:37):

The state is a differentiated set of institutions and personnel embodying centrality, in the sense that political relations radiate outward to cover a territorially demarcated area, over which it claims a monopoly of binding and permanent rule-making, backed up by physical violence.

När det gäller begreppet makt använder Mann vad han kallar en IEMP modell som består av följande element vilka refereras kortfattat (Mann 1993:6-9):

- *Ideologisk makt* som kommer från det mänskliga behovet att finna den yttersta meningen med livet, att dela normer och värderingar och att delta i estetiska och rituella tillställningar. Kontrollen över en ideologi som kombinerar dessa delar ger en generell social makt.
- *Ekonomisk makt* kommer från behovet av att utvinna, transformera, distribuera och konsumera naturens resurser. Den är särskilt viktig eftersom den kombinerar intensiv samverkan i det dagliga arbetet med extensiva verksamheter som distribution, utbyte och konsumtion av varor. Alla komplexa samhällsformer ger befolkningen olika tillgång till de ekonomiska resurserna.
- *Militär makt* innebär den sociala organisationen av fysisk styrka. Den kommer från nödvändigheten av organiserat försvar och möjligheten till aggression. De som har monopol erhåller en hög grad av social makt.
- *Politisk makt* kommer från användbarheten av territoriell och centraliserad reglering. Politisk makt innebär statlig makt som väsentligen utövas från ett centrum.

Dessa fyra begrepp är endast idealtyper och de existerar knappast i ren form. Förekommande organisationer blandar dem eftersom de alla fyra är nödvändiga för den sociala existensen och för varandra.

2.3.5 Peer politics och hierarki/heterarki m.m.

Något nytt stort försök till syntes inom de samhällsvetenskapliga områdena har veterligen inte förekommit på senare år utan diskussionen leds delvis in i andra banor. Nedan refereras några alternativa synsätt och ett par arbeten från slutet av 1990-talet.

Peer politics

Colin Renfrew har lanserat begreppet Early State Modules ESM. Dessa återfinns i de flesta tidiga civilisationer och består av självständiga territoriella enheter med var sin centrala ort. Sådana enheter bildar tillsammans en civilisation men ingen ESM har någon ledande ställning. Storleken ligger på omkring 1 500 km² med en medeldistans 40 km mellan de centrala orterna. Denna distans kan variera mellan 20 och 100 km. Många tidiga civilisationer bestod före det slutliga enandet av något tiotal ESM. Exempel är det Mykenska Grekland med 14 ESM, det Minoiska Kreta med 5-6 och det tidiga Etrurien med 12 stadsstater (Renfrew 1984:94-101).

Detta begrepp har sedan utvecklats i bl a Renfrew (1986) där beteckningen Peer politics lanseras. Inom en region finns ett antal peer politics (motsvarande ESM) vilka är autonoma socio-politiska enheter som interagerar inom regionen. Detta är av större betydelse än externa förbindelser med andra områden.

Peer politics har följande kännetecken:

- När man finner en sådan enhet kan det förväntas att man hittar liknande av samma storlek och organisation inom regionen.
- När en påtaglig organisatorisk förändring, särskilt ökad grad av komplexitet, återfinns i en enhet bör andra enheter inom regionen genomgå samma förändring samtidigt.
- Även andra nya institutioner bör uppträda samtidigt. Exempel är arkitektur såsom monumentalbyggnader, kommunikationssystem såsom skrivkonst samt samlingar av artefakter vilka förknippas med hög status.
- Sådana förhållanden uppträder samtidigt i flera olika enheter.
- Omvandlingsprocessen kan hänföras till interaktionen mellan enheterna som kan indelas dels i konkurrens mellan enheterna, inklusive krigföring, dels överförande av kulturella och materiella innovationer och dels ökat utbyte av varor.
- Omvandlingen är knuten till ökad produktion och ytterligare utveckling av hierarkiska strukturer för maktutövning.

Richard Hodges (1986) har applicerat dessa punkter på det anglosaxiska England och har funnit att begreppet *peer politics* är av stort värde för att analysera denna period. Hodges framhåller särskilt kristendomens betydelse för förändringen i nämnda samhälle. Jag har använt begreppen i tidigare arbeten (Löfving 1987, 1991). Näsman (1998b:4ff) diskuterar begreppet mot bakgrund av skandinaviska förhållanden och Renfrew & Bahn (1996:364ff) i samband med mesoamerikanska samhällen. Begreppet diskuteras även av Dodgshon (1998:85f, 195f).

Ett påpekande med utgångspunkt från Renfrews modell blir att spekulationer om statsbildning i Norden, genom att olika landsändar erövrat andra, inte ryms i modellen. Sammansmältning, enligt modellen, förutsätter någorlunda jämbördiga enheter och en enhetlig ideologi.

Hierarki/Heterarki

Begreppet hierarki var ett kyrkorättsligt begrepp som avsåg det högsta prästerskapet och det avser ordnade subordinationsförhållanden. Det har sina rötter i Platons hierarkiska världsbild och det utvecklades av de medeltida filosoferna (Gren 1989).

Begreppet *heterarki* har börjat användas som komplement till hierarki och centralplatsmodeller. Exempelvis anför Earle (1997:1):

Complex societies are not so much hierarchical as they are *heterarchical* ..., meaning simply that segments have separate internal hierarchies that deflect overall social centrality.

Enligt en aktuell forskningsöversikt (Stein 1998) har tidigare försök till förklaringsmodeller när det gäller forskning om stater och hövdingadömen ersatts av arbeten, där istället heterogena konfliktbaserade modeller för komplexa samhällen och politisk ekonomi framhålls. Inom den antropologiska arkeologin har man givit upp försöken att skapa och testa modeller för uppkomsten av primära forntida samhällen. De utvecklingssteg som utarbetats av Fried och Sahlins överges och istället studeras de strategier, verksamheter och förutsättningar som finns för att eliter kan skaffa och upprätthålla makt i ständigt växlande maktrelationer.

Caroline Crumley (1995:3) definierar heterarki: Samhället består av element vilka inte är rangordnade eller som kan rangordnas på olika sätt. Hon anför vidare (a.a 2f). De flesta geometriska modeller över bosättningar utgår från den hierarkiska strukturen. Modellerna består av element vilka på basis av särskilda faktorer är underordnade andra och som kan rangordnas. Man blandar i detta sammanhang ihop två begrepp näm-

ligen storleksordning och kontroll vilket leder till misstag när det gäller orsakssamband. Ett exempel är globalt, regionalt och lokalt klimat där varje nivå kan påverka de andra. Domstolssystemet är däremot en kontrollhierarki där beslut i högre instanser binder de lägre. Hierarkier när det gäller storleksordningen anses oftast felaktigt utgöra kontrollhierarkier.

Uppkomsten av en formell hierarki kan anses vara själva kärnan i politisk utveckling och för statens uppkomst (Britain & Cohen 1980:24). Gren (1989:67f) påvisar skillnaden mellan den gamla religionens pluralistiska karaktär och kyrkans hierarkiska världsbild, där själva kyrkomonumentet står över de enskilda gårdarna.

I Löfving (1984) har jag använt det tidigmedeltida irländska samhället som en utgångspunkt för min modell av samhällsutvecklingen. För en analys av detta samhälle och begreppet heterarki se Wailes (1995).

Som jag tidigare anfört anser jag att begreppet heterarki hellre än hierarki skall vara utgångspunkt när man diskuterar skandinavisk förhistoria omkring år 1000.

2.3.6 Aktuell diskussion om tidiga samhällen

Utöver ovannämnda nyare begrepp som peer politics och heterarki som har införts i diskussionen har, som ovan visats, även samhällets evolutionära utveckling börjat ifrågasättas. En anledning till detta är att den kontinuerliga utvecklingen från band till stat veterligen aldrig dokumenterats. Ett annat skäl är att devolution, dvs. återgång till ett tidigare stadium förekommer. Det tydligaste exemplet på detta torde vara Romarrikets upplösning. De enheter som uppstod ur detta hade en lägre organisatorisk nivå, men hade ändå kvar åtskilliga drag av tidigare strukturer vilket påverkade uppkomsten av enheterna. Liksom romarriket gjorde den medeltida statsbildningsprocessen halt i trakterna söder om Elbe och det tog några hundra år innan den gick vidare till Skandinavien. När det gäller de verkligt tidiga statsbildningarna kring östra Medelhavet, finns det knappast någon organisatorisk kontinuitet till de nutida enheterna, beroende på de många krig och folkförflyttningar som skett inom detta område.

Nedan ger jag några exempel på den aktuella diskussionen, främst för förhållanden utom Europa.

I avsikt att utveckla den traditionella evolutionistiska teorin, främst för Mesoamerikanska förhållanden, har Blanton, Feinman, Kowalewski och Peregrine i ett temanummer av *Current Anthropology: Agency, Ideology, and Power in Archaeological Theory* (1996) anfört bl.a. följande. Man åberopar Elizabeth Brumfiel och konstaterar att Flannerys och Service's

evolutionära schema: band, tribe chieftdom och stat är statiskt och inte kan förklara utvecklingen i Mesoamerika. De försök som gjorts av exempelvis Wright & Johnsson (1975), där man beaktar förändringar i omgivande miljö och andra naturförutsättningar och socialt tryck genom politisk centralisering, är inte tillräckliga. De förnämnda författarna efterlyser en övertygande teori som tar hänsyn till den avgörande betydelsen av den politiska kampen. Istället för de tillämpade tre typstegen bör man undersöka de varierande strategier som används av politiska aktörer för att skapa och upprätthålla styrformer och andra sociokulturella institutioner. Författarna konstaterar att politisk verksamhet i sig innebär konflikt, aktörerna har olika politiska syften och olika syn på hur styrandet skall ske och de tävlar om maktpositionerna. Man citerar en annan författare som påpekar att stater skapas avsiktligt, upprätthålls, kämpas och grälas om mera än tas för givna. De politiska aktörer som har möjlighet att påverka samhällets styrande funktioner är oftast sådana som redan har en maktposition, men kan också vara sådana som utmanar de styrande. Den politiska kampen kan medföra social och kulturell förändring, men utspelas mot en gemensam kulturell bakgrund som begränsar de politiska aktörernas handlingsmöjligheter. Författarna skiljer också på två strategier för makt: *uteslutning* respektive *korporatism*. Dessa existerar samtidigt men endera brukar dominera i varje särskilt sammanhang.

Exempel på uteslutning i den lilla skalan är underordningen mellan en hövding och hans underlydande och herreman – vasall. I den större skalan är exemplet byråkratiska hierarkiska system. I den korporativistiska politiska strategin är däremot makten delad mellan olika grupper och sektorer inom samhället så att uteslutning förhindras. Detta innebär inte ett egalitært samhälle eller avsaknad av hierarki. Det finns fortfarande hövdingar, härskare, byråkratier och styrande organ. Skillnaden är att makten är strukturerad, fastlagd, legitimerad och kontrollerad inom ramen för en gemensam erkänd norm. Exempel på korporativistiskt samhälle är det klassiska Greklands polis. Författarna anser att centraliseringstanken har för stor plats i teorierna om komplexa samhällen. De anser att man bör ge lika mycket uppmärksamhet åt de uteslutande och de korporativistiska strategierna.

Ett viktigt inlägg i diskussionen om makt och hur den uppnås är Earle (1997) *How Chiefs come to Power*. Earle anger de tre primära maktmedlen i uppbyggnaden av hövdingarnas politiska institutioner i att de skaffar sig makt i ekonomiskt, militärt och ideologiskt avseende (a.a.:193) (jämför ovan avsnitt 1.5.2) och dessa element har analyserats av Earle i den tidigare framställningen. En observation av intresse för min framställning är också att krigföringen i bronsålderns Thy i Danmark förhindrade poli-

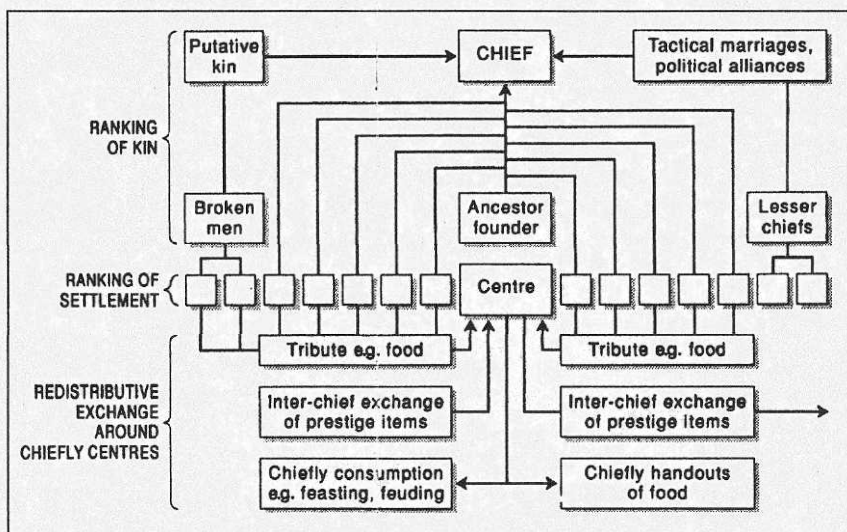

tisk expansion och bildandet av större enheter (a.a.:122).

För en aktuell diskussion om samhällsutvecklingen i ett långtidsperspektiv hänvisas till Kristiansen (1998 Kapitel 3). I en artikel (Kristiansen 1999) diskuteras en samhällsform som utvecklas ur två olika sociala organisationsformer. Dels vertikalt organiserade "Settled agrarian societies" med bosättningshierarkier och dels expansiva horisontellt organiserade "Warrior societies" utan bosättningshierarkier. Artikeln behandlar främst samhällen under bronsålder och äldre järnålder men Kristiansen utgår från att de viktigaste elementen i aristokratisk krigföring och följeväsande bestod i norra Europa fram till AD 1000.

Dodgshon (1995) har diskuterat det skotska samhället i högländerna fram till år 1745 (slaget vid Culloden då det skotska klansamhället definitivt inordnades under det brittiska styret). Han klassificerar klansamhället som ett system av chiefdoms och ger nedanstående schema över dess komponenter (a.a.:102).

I figuren visas ett antal av de förhållanden som diskuterats ovan, bl.a. härledningen från förfäderna, icke biologisk släkt, tributer, redistribution och utbyte av prestigevaror. För andra grafiska framställningar om strukturen i hövdingadömen se även Friedman & Rowlands (1977) Figur 1-5, Kristiansen (1991) och Bazelmans (2000:312, 354).

Figur 4. Strukturen i ett hövdingadöme enligt Dodgshon.

Figure 4. The structure of chiefdoms according to Dodgshon.

2.3.7 Primär och sekundär statsbildning

Det kan konstateras att större delen av den evolutionistiska socialantropologiska teorin som refererats ovan utgår från samhällen som inte påverkats av den västerländska civilisationen. Som framhållits i avsnitt 1.2.2 ovan har det från Skandinavien under hela första årtusendet, och även under tidigare perioder, förekommit mer eller mindre direkta kontakter med Medelhavsområdet och dess utvecklade civilisation innefattande kristendom och ett utvecklat rättssystem. De skandinaviska riksbildningarna är exempel på sekundär utveckling där en utvecklad administrativ apparat inplanteras i ett angränsande område. Beträffande sekundär statsbildning se bland andra Fried (1978:37), Price (1978), Randsborg (1980:7ff) och Lindkvist (1988:11f).

Randsborg understryker betydelsen av utvecklingen av det aktuella samhället men framhåller att dessa ursprungliga strukturer omvandlas genom en process där de omgivande enheterna medverkar. Det "feodala" västra Europa, inklusive England, anses vara en särskild variant av staten som har sitt ursprung i omvandlingen av Romarriket. Den danska utvecklingen avviker genom att den bygger på en annorlunda, traditionell bakgrund medan Danmark samtidigt är en sekundär statsbildning som är utformad mot bakgrund av den västeuropeiska omgivningen. Randsborg framhåller också betydelsen av Danmarks östra omgivning med de slaviska samhällena som var betydelsefulla som möjliga allierade och som var handelspartners.

Lindkvist anser att på ett generellt plan har skillnaden mellan primär och sekundär statsbildning ett litet förklaringsvärde. I varje konkret process där en stat växer fram förekommer såväl endogena som exogena faktorer. Lindkvist anser att den svenska stat som uppkom under den äldre medeltiden i en mening var sekundär. Många företeelser som kungamaktens värdighet och funktioner och den nya religionen med kyrkan var från början främmande element som intogs, övertogs och anpassades.

För egen del har jag redan i Löfving (1984) framhållit kristendomens och den kyrkliga organisationens betydelse för statsbildningsprocessen. Enligt min uppfattning har den universella katolska kyrkan och den romerska rätten haft en avgörande betydelse för den organisation och det legala regelverk som så småningom uppkom och permanentades (jämför Staecker 1999:395). Utan dessa element hade i vart fall de medeltida skandinaviska rikena sett helt annorlunda ut. Möjligen är det tidigmedeltida Island ett exempel på hur en utveckling kunde ha skett om de lokala faktorerna hade dominerat. Se vidare Byock (2001).

2.3.8 Sammanfattning förstatliga samhällen i Skandinavien

En sammanfattning och diskussion av de ovan diskuterade evolutionära begreppen finns i Renfrew & Bahn (1996:168f). Författarna framhåller att Service's kategorier ger en bra referensram för att organisera våra överväganden men terminologin får inte hindra oss från att koncentrera oss på det viktiga nämligen förändringarna i samhällets institutioner.

När det gäller Skandinavien kan följande förhållanden fastslås:

- Under vikingatiden saknade det skandinaviska samhället motsvarighet såväl i Europa som i något samhälle som beskrivs i den socialantropologiska litteraturen. Även om plundringståg då också förekom på många andra håll var de skandinaviska vikingatågen unika genom sin omfattning och effekt på omgivande enheter.
- Under medeltiden avvek de Skandinaviska rikena till sin struktur inte särskilt mycket från det övriga Europa.

Det är uppenbart att någon primär statsbildning genom en s.k. tidig stat inte har ägt rum i Skandinavien, utan det är fråga om en utveckling med förebilder i det tidigmedeltida Europa och med avgörande hjälp av den organisation och det kunnande som kyrkan tillhandahöll. Jag anser likväl att ovanstående redogörelse är på sin plats, inte minst eftersom den visar att en rad nutida begrepp som ibland används i diskussionen, knappast är tillämpliga på den aktuella fasen av skandinavisk förhistoria.

2.4 STYRNING AV FÖRHISTORISKA OCH MEDELTIDA RIKEN

2.4.1 "Politiska" förhållanden i Skandinavien omkring år 1000

Politik är ett ord som ofta används även när det gäller förhistoriska förhållanden och då någon bättre term knappast står till buds måste det användas även i denna framställning. I avsnitt 2.1 ovan har jag redovisat en definition på politisk verksamhet och definitionen är tämligen svårförenlig med de förhållanden som skildras nedan. För att ge en bakgrund till diskussionen om möjligheterna till styrning av vikingatida samhällen anges nedan några uttalanden som enligt min uppfattning överensstämmer med den verklighet som framgår av tillgängligt källmaterial.

Earle (1991:14f) anser att chiefdoms kan betraktas som politiska system. Enligt Earle är det även i dessa kombinationen av ekonomisk kontroll, militär makt och ceremoniell legitimitet som är avgörande.

Sverre Bagge (1989:244) diskuterar den politiska människan och det förstatliga samhället. Slutsatsen är att mot slutet av högmedeltiden börjar en egen politisk sfär uppträda, då kungadömet inte bara var kungens person utan även innefattade en apparat med institutioner som råd och ständerförsamlingar.

Erik Lönnroth har framfört uppfattningen att det fanns två sorters kungadömen i Skandinavien och detta har varit och är alltså en av utgångspunkterna för mina arbeten (Lönnroth 1977:16):

All through the Viking period there existed two kinds of Kingdoms in Scandinavia: the small, provincial ones, where power was based on the good will of local chieftains, and the Sea Kingdoms, whose pattern was totally apart from those of the feudal world of western European Christianity. It was, if anything, a variety of an eastern European pattern, that of the Rurikides in Russia and of the Piasts in Poland. Cultural as well as economic impulses from the east may have played their part in the creation of the Scandinavian Kingdoms.

Peter Sawyer ger följande skildring (Sawyer, P. 1982:144):

These sources reveal a confusion of alliances and conflicts involving Slavs as well as Danes, Götar, Norwegians, Swedes and, after 1016, the English as well. The details are often unclear and the evidence contradictory, but there is no doubt that in the century after 950 there were very large fluctuations of power as northern rulers competed to enlarge their resources by placing their neighbours under tribute.

Det kan anmärkas att den feodala värld som Lönnroth avser i sin helhet hade ingått i Romarriket, medan vare sig Skandinavien eller de östeuropeiska områden som nämns hade gjort detta.

Karl Kautsky (1982) har diskuterat begreppet "aristocratic empires" och han anser att vikingarna var sjöfarande nomader vars samhällen ingick i denna kategori (a.a.:59). Kautsky definierar aristokrater på följande sätt (a.a.:79):

... aristocrats are those persons in aristocratic empires who occupy and compete for the higher positions in a government whose minimal functions consist of tax collection and, almost invariably, warfare.

Frånsett att skatteindrivning under slutet av vikingatiden, enligt min uppfattning, till största delen måste ha bestått av plundring och tillfälliga tributer, stämmer denna definition väl in på de dåtida förhållandena.

2.4.2 Indirekt styre

Med en grov generalisering kan man säga, att både det europeiska skriftliga källmaterialet och det samlade socialantropologiska materialet visar att samhället i Europa under tidig medeltid och i förindustriella samhällen i övriga delar av världen långt senare var uppbyggt på ömsesidiga avhängighetsband mellan hövdingar och underlydande hövdingar med sina följen. Sådana bindningar var oberoende av överordnade territoriella indelningar (se ex. Davies and Fouracre (1992) och Reynolds (1996). Bindningarna bestod bl.a. av släktskap, religionsutövning och behov av skydd mot utomstående fiender. Det medförde ökad prestige att vara ansluten till en ryktbar hövding. Dennes anseende ökade i sin tur ju fler som anslöt sig och han skulle vara frikostig med gåvor till sina män. Dessa skulle frimodigt gå i döden för sin herre och i hjältediktningen prisas denna princip. Hur den verkliga praktiserades vet man givetvis mindre om (jämför Frank 1991).

Om en hövding på högre nivå inte levde upp till förväntningarna och inte kunde erbjuda förväntade resurser, kunde hans underlydande överväga att söka sig till någon annan som hade högre prestige. Detta medförde att den övergivne med krympande maktresurser fick försöka erinra desertörerna om eventuella troskapsförsäkringar, vilket rimligen ofta måste ha inneburit påtagliga praktiska problem. Ett historiskt exempel är hur norska hövdingar övergav Olav Digre till förmån för Knut den store. Detta slutade med Olavs nederlag och död vid Stiklastad år 1030 (Sveaas Andersen 1977:129ff). Enligt Bagge (1996:22) var permanent lojalitet och underkastelse till en kung en nyhet som i Norge först beskrevs i den s.k. "kungaspegeln" under 1200-talet.

Nämnda förhållanden innebär avgörande skillnader mot att ingå i ett hierarkiskt system, där istället hot om våld är den yttersta drivkraften. En brittisk amiral har definierat disciplin i nutida krig som att soldaterna fruktar sina egna befäl, och deras arkebuseringspluton, mera än fienden.

Det får i modern forskning anses råda enighet om, att i den mån styrning över områden av storleksordning nutida nationer förekom, var sådan styrning indirekt. H.R. Loyn (1984:100) anför exempelvis beträffande England och kung Edgar (reg. 959-975):

There was a limit of course to what the king could achieve on his own --- He could not govern closely an area even as relatively compact as England. He had to rely on the cooperation of powerful men in his own household and elsewhere, especially on the cooperation of ealdormen, bishops, thegns and other dignitaries, ecclesiastical and lay, who in their varying ways controlled the localities.

Sawyer, B. & Sawyer, P. (1993:38f) anför beträffande skandinavisk vikingatid.

There were also rulers, and these too were ranged in hierarchies in which some were acknowledged as overlords by others. Such overlordships were inherently unstable and could be ended by the defeat or the death of an overlord; few lasted more than a couple of generations....

The power of Scandinavian rulers and other lords depended on the loyalty of warriors, who had to be rewarded.

Förhistoriska hierarkiska system där befolkningen inom ett visst område av byråkratiska skäl var skyldiga att lyda en viss härskare är inte belagda i det skandinaviska källmaterialet. Detta förhållande borde vålla svårigheter för den, som möjligen oreflekterat, föreställer sig kungliga härskare som i kraft av sitt ärvda ämbete och likaledes ärvda kungagods kunde påräkna uppslutning, lydnad och intäkter från ett bestämt större geografiskt område. Exempelvis ett förhistoriskt ledningssystem i större delen av Sverige och kungliga egendomar i form av Uppsala öd i förkristen tid (se vidare avsnitt 2.4.4 och 5.1.1 nedan).

Erik Lönnroths (1988:26) konstateranden, dels att kungabesök för allmogen under tidig medeltid innebar övergående katastrofer i form av utplundring och dels att vägdragning genom en bygd för allmogen innebar en ständig plåga av hungriga resenärer, bör noteras. Susan Reynolds (1996:341) påpekar också att en ökande centralmakt kan ha ökat behovet av beskydd för allmogen.

Nämnda förhållanden hindrar inte att härstamningen från en kungasläkt gav stor prestige och kunde ha mycket stor betydelse för ett kungaämnes möjlighet att realisera sina anspråk på överhöghet. Adam (Bok 4 Kapitel 22) skriver till exempel att sveonernas stammar är många och att de har kungar av gammal ätt. Anspråk på kungavärdighet kunde uppenbarligen avse områden av storleksordning nutida nationer men får inte förväxlas med styrning av territorier. Den avgörande faktorn för realiserandet av anspråken var under alla omständigheter de personliga och personella resurser pretendenten kunde uppbringa (jämför Sawyer and Wood (eds.) 1977). Det går inte heller, som påpekats ovan avsnitt 2.1, att förutsätta att folkslagsbeteckningar som daner eller svear avsåg organisatoriska enheter.

2.4.3 Centralorter, administrativa centralbygder och landskap

De första två begreppen tilldrar sig för närvarande stort intresse inom arkeologi och ortnamnsforskning. Exempelvis: Larsson, L. & Hårdh, B. (red) 1998 *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under järn-*

åldern. En vänbok till Berta Stjernquist och Brink (1997) Västsvenska namnmiljöanalyser.

Den väsentliga delen av problemet har antytts av Näsman (1998b:1) i den förstnämnda boken där han i rubriken till sitt bidrag ställer frågan: "...eller i vad är det som centralplatserna är centrala?" Se även Fabech (1999b och Harrison 1997).

Svanberg framhåller i Svanberg & Söderberg (2000:251 ff) att vikingatidens makt var makten över människor och inte över områden eller regioner. Vidare påpekar Svanberg att även om det är möjligt att Uppåkra kan ha varit den mest prestigetyngda platsen i Skåne, behöver inte detta innebära politisk centralitet eller att platsen dominerat ett område.

Köpingorterna vid kusten mellan Laholm och östra Blekinge diskuteras av Söderberg i Svanberg & Söderberg (2000:261-307). Söderberg anser att under perioden 950-1100 kungamakten visserligen hade intressen i dessa orter från 900-talets sista decennier, men att dess insatser är svårtolkade. Bl.a. kan den ha stått i konkurrensförhållande till en lokal jordägande elit (a.a:300).

Det kan inledningsvis konstateras att en kontinuitet på den lokala nivån inte behöver innebära stabila förhållanden på högre nivåer (jämför Skre (1998:265) och Kristiansen (1999:182).

För centralfunktioner före stadsväsendet finns det material som styrker Skres ovan (avsnitt 1.3.3) refererade hypotes om överhöghet på det lokala planet. Detta är främst förekomsten av större gravfält i centrala bygder och enstaka högar i mera perifera lägen. Vad gäller andra antagna centralfunktioner finns det förvisso ett betydande material i form av rika fynd och monumentala gravar samt ett omfattande ortnamnsmaterial. Problemet är dock att dessa lämningar endast med svårighet låter sig inordnas i regionala mönster utöver de naturvuxna bygderna (jämför Stenholm 1986). En förklaring till detta skulle kunna vara att de maktstrukturer som ovedersägligen fanns inte var långvariga nog för att avsätta spår som numera går att tolka, dvs. heterarkiska förhållanden rådde.

Det finns ett antal "centralbygder" som diskuteras, men veterligen ingen som skulle kunna vara central för ett helt landskap. De som diskuteras har tvärtom en utbredning som svårigen låter sig inordnas vare sig i den medeltida administrativa indelningen eller i de arkeologiska regioner som diskuteras av Hyenstrand (1984:42).

Ett annat angreppssätt företräds av John Kraft (1999), som lanserar begreppet "kultförbund". Kraft gör en genomgång av teofora ortnamn och förekomsten av stenalabyrinter i Sverige. På grundval av dessa gör han en indelning av hela Sverige med några kultförbund per landskap.

Kulten var en viktig sammanhållande faktor inom hövdingadömen och begreppet "kultförbund" är en lämplig beteckning för distrikt i förhistorisk tid. Exempelvis diskuterar Kaliff (1999:145) förekomsten av hållristningslokaler, boplatser och gravfält vid Skälv, i närheten av Motala ströms nedre lopp. Kaliff anser att man här möjligen ser ett centralområde med en kontinuitet i såväl världslig makt som kollektiv kultutövning, från bronsålder fram till historisk tid.

Inte heller Krafts indelning kan inordnas i någon tidigare föreslagen uppdelning. De föreslagna kultförbunden i Västsverige blir något större än de enheter jag utgått från vilka har en storleksordning om 25x25 km och däröver hövdingadömen i storleksordning 100x100 km (avsnitt 1.5.4 ovan).

De centralplatsindikationer i Västsverige som anges av exempelvis Lundqvist (2000) kan inte ha någon relevans för en bestående indelning av samhället eftersom det finns så många och de är så väl spridda. Det är mera fråga om en fyndkarta över rika fynd. Kaliff (1999:127) konstaterar dels att det värdeneutrala begreppet centralplats numera används istället för exempelvis stormannagård eller hövdingasäte och dels att det finns en tendens till att det dyker upp centralplatser varhelst större exploateringsundersökningar äger rum.

Enligt min uppfattning analyseras inte begreppet "central" tillräckligt. De medeltida städerna hade funktioner som centra för kyrka och handel. Det finns ingenting som tyder på att de vikingatida storgårdarna hade några motsvarande centralfunktioner. De var snarare platser där en framgångsrik hövding i kraft av ett eget kontaktnät bedrev sin verksamhet (jämför avsnitt 2.6 och 5:3 nedan). Den struktur med städer som Lund och Sigtuna vilken börjar skymta omkring år 1000 har ingen organisatorisk kontinuitet med tidigare handelsplatser eller stormannagårdar som Uppåkra respektive Birka (jämför Svanberg i Svanberg & Söderberg 2000:255). De nyanlagda städerna ingår i en ny maktstruktur som skapas av den spirande kungamakten med hjälp av kyrkan (se vidare avsnitt 3.3.1 och 6.3 nedan).

I kapitel 3 och avsnitt 5.3 nedan ger jag ett exempel på en maktstruktur som kan dokumenteras men som inte blev bestående – Harald Blåtands Tegnebyar – där det vid några stycken förekommer fynd av smycken i Hiddenseestil som en indikation på det system de ingick i.

Landskap

Vad gäller landskapen utgår man ofta från att de är uråldriga och att de alltid varit domkretsar med lagmän i varje enhet. Någon undersökning som verifierar detta finns veterligen inte. Däremot kan det konstateras att

knappast något av våra nutida landskap kan föras tillbaka till tiden före medeltiden. Tvärtom kan man under tidig medeltid inom flera såsom Uppland och Småland finna en indelning i väsentligt mindre enheter. Den veterligen äldsta uppräkningsen av svenska lagting är i Heimskringla (Snorre, Olav den helliges saga Kap 77). Först i Magnus Erikssons landslag, Konungabalken, (ca år 1350) framträder de nuvarande landskapen ledda av lagmän (Holmbäck & Wessén 1962).

Schedin (2000) diskuterar framväxten av landskapet Värmland. Hon finner att bilden av Värmland som ett landskap, som hålls samman inom flytande gränser och genom behovet av naturresurser, finns under vendeltid och vikingatid. Det är under denna tid detta landskap börjar att urskiljas (a.a.:238).

2.4.4 Ledung, leding och lid

Vid sidan av Svearikets antagna erövring av Götariket (se ovan 1.3.2), torde institutionen ledung (i Danmark och Norge leding respektive leidang), ha varit föremål för flest spekulationer i svensk förhistoria. Ledung avser militära styrkor, huvudsakligen i form av ledungsflottan, vilka av forskare ibland anses att även under förhistorisk tid ha stått till konungens disposition. Under medeltiden finns leding som skatt väl dokumenterad i hela Skandinavien och det finns en omfattande litteratur om denna företeelse.

Utrymmet medger inte en redovisning av denna diskussion utan jag nöjer mig med att referera några vitt skilda åsikter. För en översikt av forskningsläge och diskussion se Varenius (1998).

Det kan inledningsvis konstateras att något egentligt källmaterial inte finns före landskapslagarnas bestämmelser, vilka redigerades under 1200-talet, och uppgifter i de berättande källorna, av vilka de äldsta kommer från 1100-talet samt skaldekväden vilka anses som samtida med det de skildrar. Det kan dock ifrågasättas om det verkligen är samma institution som avses i lagarna och i skaldekvädena.

Från detta medeltida material, kompletterat med den medeltida distriktsindelning som framgår av de tidigaste administrativa källorna, har många forskare extrapolerat en vikingatida svensk ledungsorganisation, uppbyggd enligt raffinerade matematiska beräkningsgrunder, som stod till kungens disposition.

Gerhard Hafström, professor i rättshistoria och lärare i detta ämne för stora delar av den nu verksamma generationen jurister hävdar uppfattningen om ledungsinstitutionens förhistoriska ursprung. I artikeln *Leidang* (KL. Band X, 1965, sp. 451.) skriver han att i de tre uppländska folklanden, exempelvis Tiundaland, var det äldsta ledungsdistriktet ett s.k. hund. Hafström skriver därefter bl.a. följande:

I varje hund fanns en huvudort med namnet *tuna*, vilken var bygdelagets centrala kult och tingsplats. De bygdela, vilka i dessa *-tuna* voro huvudorter, torde återgå åtminstone till folkvandringstid. Med hänsyn till att utroddens basorganisation utgöres av de förhist. hundarena, resp härader-na, måste den återgå åtminstone till vikingatid men kan vara äldre.

Hafström redogör därefter för de bestämmelser ur de medeltida landskapslagarna som reglerade denna organisation.

Delvis i polemik med Hafström när det gäller indelningarnas ålder, genomför Carl Axel Ekbohm beräkningar om den administrativa indelningen i de skandinaviska länderna från 1000-talet och framåt. Utgångspunkten är olika uppgifter i de medeltida skriftliga källorna och till påvestolen inlevererade avgifter enligt s.k. Viennetioelängder från början av 1300-talet. Denna avgift skulle utgå för att finansiera korståg enligt ett beslut vid konciliet i Vienne år 1312 (Artikel *Korståg* KL. Band IX, 1962. sp. 219. Författad av Herulf Nielsen). Dessa längder upptar endast sammanräknade uppgifter från olika distrikt och källäget är oklart. På grundval av dessa aggregerade uppgifter har Ekbohm inte bara beräknat antalet attungar i det dåvarande Sverige och motsvarande hemmanstal i Danmark och Norge. Han har dessutom supponerat en indelning i enheter som är mindre än källornas. Ekbohm utgår från att det fanns en fullständig indelning av de Skandinaviska länderna i hemmanstal redan under 1000-talet. Som exempel på denna metod kan följande citat anföras Ekbohm (1979:170):

En taxering till Viennetionde av 120 öre har således stått för en hund. Om hundaret utgjort 1/3-funktion av hundet och fullgjort ledungsplikten var tredje gång ledung påbjöds att utgå från hundet, framstår hundet och hundaret som siffermässigt identiska enheter som kompletterat varandra i ett roteingssystem.

I ett annat sammanhang Ekbohm (1983:33) skriver han:

Rätt tolkade lämna således den äldre Västgötalagens uppgifter i tingslottsstycket och kyrkoförteckningen intressanta bidrag till insikten om Västergötlands tidigare administration.

Här finns det all anledning att erinra om begreppet beviskedja och vad som händer när ett led är fel (ovan 1.4).

Varken Hafström eller Ekbohm diskuterar hur det skulle vara möjligt för en kung omkring år 1000 att genomföra och vidmakthålla en så detaljerad indelning av de skandinaviska rikena.

En helt annan inställning till samma källmaterial företräds av Erik Lönnroth som diskuterat dessa frågor i flera sammanhang (exempelvis

Lönnroth 1982). Redan i Lönnroth (1940:44f) konstaterar han att en stor jordägare, som konungen, fick föra en ambulerande tillvaro och att konungen därför aldrig samtidigt utövade någon kontroll över sitt rike. De lokala menigheternas ledande män hade alla möjligheter att i konungens frånvaro skjuta hans lokala representanter åt sidan.

Beträffande en militär indelning efter matematiska principer skriver Lönnroth (a.a.:117):

Men det må vara tillåtet att med utgångspunkt från de resultat, som ovan vunnits rörande ledingsorganisationen i dess slutstadier, erinra om i hur stor utsträckning dessa indelningsgrunder kunnat förenas genom den ytterst flytande tillämpning av principiell matematisk likformighet vid administrativ indelning, som utmärker Sveriges medeltid.

Den överensstämmelse mellan vapenutrustning i gravar och den norska Gulatingslagens bestämmelser, som påvisats av Ellen Høigård Hofseth (1981), behöver inte bero på att de vapenföra männen under 900-talet följde lagbud när de skaffade sin utrustning. Det är troligare att lagen, när den nedteknades, beskrev rådande bruk i denna landsdel.

Rikke Malmros (1985) har undersökt uppgifterna om ledingen i skaldeväden från första delen av 1000-talet. I dessa dikter beskrivs stora flottor som uppbyggda av härskaren genom ledingsorganisationen. Hon konstaterar vidare att krig mot bönderna var en central politisk institution i 1000-talets Skandinavien. Kungens storslagna givmildhet, innefattande även "högpansrade skepp", var en nödvändig bindning mellan honom och hans följeslagare. De skepp som uppbyggades genom ledingen i övrigt var små (a.a.:124ff).

Förhållandet mellan ledung och lid, dvs. följeväsande kring en hövding, har i ett antal arbeten undersökts av Niels Lund, exempelvis (1987, 1996 och 1997b). Lund redovisar från medeltiden dokumenterade uppgifter om hur militära företag organiserades med utgångspunkt från privata hövdingar och deras styrkor. Slutsatsen blir, delvis i polemik med Malmros, dels att kraftfulla kungar som Sven Tveskägg hade förmågan att mobilisera landets hövdingar för sina syften, medan mindre kraftfulla kungar var svaga just för att de inte hade förmågan att få uppslutning och dels att ledingsorganisationen är en medeltida företeelse (Lund 1997b:198).

Ett förhållande som visar att det inte fanns någon av en "sveakung" kontrollerad ledungsorganisation i Mälaronrådet i början av 1000-talet är förekomsten av de runstenar, som visar att åtskilliga krigare därifrån deltog i erövringen av England under befäl av danska hövdingar. Detta är väl dokumenterat, se avsnitt 3.4.3 nedan. Möjligheten av att det är Knut den store som införde hundraresindelningen i Mälارlandskapen har diskuterats,

se vidare avsnitt 5.5.

Vidare finns en runsten som säger att en man, som varit västerut länge, dog österut med Ingvar (SRI Sö173). Vad gäller Ingvarståget anser Larsson, M.G. (1990:13) att det var organiserat som ett [reguljärt] ledungståg med enskilt deltagande. Varenius (1999:163, Fig 8 s. 31) förtecknar och diskuterar också dessa runstenar. Slutsatsen blir att begrepp som tid och avstånd har upplösts inför möjligheten att ansluta sig till en "stor" mans härnadsfölje (a.a.:33). Lindkvist (1989:179) anser att det i Mälardalen var den lokala runstensristande aristokratin som hade lider och följen och inte kungar.

För egen del anser jag att de många runstenar som visar på deltagande i varjehanda inbringande företag inte är förenliga med en svensk ledungsorganisation under kungligt befäl under denna tid.

Några citat från Snorres Heimskringla kan kanske också illustrera den verklighet som mötte en presumtiv härförare. I Olav Tryggvassons saga Kapitel 16 skildras hur Håkon Jarl underordnat sig kung Harald Blåtand och därefter seglade upp längs den norska kusten. En konkurrerande grupp – Gunhildssönerna – försökte samla en här, men de fick dåligt med folk varefter de gjorde som förut, de seglade västerut med det manskap som ville följa dem. I Kapitel 53 berättas hur Olav Tryggvasson samlat några av sina släktingar i Viken. Olav sade då att han skulle kristna hela Norge eller dö. Han lovade att göra släktingarna till stora och mäktiga män eftersom han litade mest på dem eftersom de var fränder eller var förenade på annat sätt. Beträffande manipulation av släktskap se Gelting (1997:52). Ett annat exempel är Sigvat Tordson som i sina s.k. Nesjarvisor påpekar att "Den gavmilde fik et langt større mandskab til kampen end den karrige" (Malmros 1985:124). Den gavmilde är denna gång Olav Digre som omkring 1015 kommit från England väl försedd med guld. Inför slaget vid Stiklastad 15 år senare var det Knut den store som hade gott om guld. För Olav var guldet slut och han fick för få på sin sida (se tidsbild 1030 avsnitt 5.6 nedan).

Dessa citat antyder ingen fast organisation som stod till kungens förfogande.

Som åtskilliga gånger tidigare framförts är min egen ståndpunkt att någon överordnad organisation inte förelåg i Skandinavien förrän den kyrkliga organisationen nått en mera slutlig form under senare delen av 1100-talet. Begreppet ledung måste vara gammalt men dess betydelse av en ovanifrån styrd organisation är en tolkning som tillkom under medeltiden. Däremot har skandinaviska kungar varit väl medvetna om den härskarideologi som fanns i de etablerade statsbildningarna i Europa och deras skalder har fört fram denna i sina hyllningar till sina uppdragsgivare. Det som beskrivs i skaldekvädena är "givmilda" kungar som på detta sätt

knyter följeslagare till sig och det övriga samhällets motstånd mot inrättandet av ett överordnat system som skulle bygga på tvång.

Om man gör tankeexperimentet att de skandinaviska styrkorna i England i medeltal uppgick till 5 000 man och gälder erhöles i 20 år samt att den i England indrivna summan var 60 000 kg silver (Sveas Andersen 1977:117), skulle varje man kunna få mer än 1/2 kg silver varje år. Det är givetvis högst osannolikt att allt silver fördelades jämnt bland manskapet. Vad gäller värdet av kreatur värderades enligt Steinnes (1936:134) i Gulatingslagen en ko till 2 1/2 öre brända. Detta motsvarar 60 g silver om en mark om 214 g förutsätts bestå av 8 örar. Det är givetvis omöjligt att veta om denna relation är tillämplig även på vikingatida förhållanden. Det silver som delades ut representerade under alla omständigheter betydande värden och det borde räcka till för att förvärva medel för ett fredligt liv i hemtrakterna. Dessutom utnyttjade de skandinaviska styrkorna, enligt samstämmiga uttalanden i källmaterialet, varje möjlighet till förvärv av egendom genom rån och plundring. Beträffande begränsningar i möjligheten till köp under denna tid se Hedeager (1994).

Det torde, mot bakgrund av vad som ovan visats, kunna påstås att den brokiga skara som deltog i plundringarna och erövringen av England omkring år 1000, inte uppbådats tvångsvis. De gälder som utdelades och det byte som kunde erövrats genom plundring var en vida starkare drivkraft än varje kungligt påbud. En ovanifrån påbjuden matematiskt grundad ledningsorganisation var både onödig och omöjlig vid denna tid. Detta uttrycktes redan av Erik Arup (1925:127f) på följande sätt beträffande Sven Tveskäggs här:

En selvstændig, levende organisme, uafhængig af land og nationalitet, hvis maal var at skaffe alle de krigerskerer, de liö, der under forskellige høvdingers ledelse tilførtes den, underhold og rigdom.

Den ledning som framträder i de medeltida källorna avser främst en skatt av naturprodukter. Det är ovisst hur de militära prestationer som omnämns i lagarna tagits ut i praktiken. För en översikt av de tidigaste svenska skatterna, som började tas ut efter 1100-talet, se (Lindkvist (1989). (Jämför beträffande Bohuslän Löfving (1974).

2.5 HÖVDINGADÖMENAS KARAKTÄR

Jag kommer i kapitel 6 att diskutera det förhållandet att flera av de till namnet kända skandinaviska kungarna på 900-talet uppenbarligen hade de kunskaper som krävdes för att styra större områden, men att de inte

byggde upp någon administrativ infrastruktur annat än i samverkan med kyrkan. I avsnitt 1.5 har de naturbestämda och de mänskliga förutsättningarna diskuterats. Det kan konstateras att det i reseskildringar och i den socialantropologiska litteraturen är väl dokumenterat, att man trots avsaknad av formella strukturer lyckats genomföra mycket arbetskrävande företag, såväl fredliga som militära. Det finns dessvärre inga ögonvittnesskildringar från Skandinavien i förhistorisk tid, varför exempel får tas från annat håll.

För det vikingatida Island, se Jesse Byock (2001).

2.5.1 Exempel från Centralafrika

Många skildringar av hur man inom förstatliga samhällsformer kunde mobilisera stora manskapsresurser ges av journalisten, äventyraren och sedermera imperiebyggaren Henry M. Stanley. I sin skildring av sin expedition över den afrikanska kontinenten 1874-1877, då han letade efter Nilens källor kring Victoriasjön och därefter tog sig fram på och längs Kongofloden, ges en rad exempel på de lokala hövdingarnas makt.

I oktober 1875 i Uganda beskriver Stanley (1878 I:308) hur en av kejsarens underhövdingar, Pokino, som uppges ha haft 100 000 undersåtar, hanterar sina underhövdingar och hur han mobiliserar stridskrafter:

Han utdelar med frikostig hand förmånliga ämbeten och låter slakta boskap i hundratal, tills man över hela Uganda talar om Pokinos alltid öppna hand och goda hjärta. Genom denna beräknande frikostighet försäkrade han sig om infödingarnas vänskap och om kejsarens välvilja.

Kejsaren får höra talas om ett avlägset land som var rikt på stora boskapsdjordar och befallde Pokino att bemäktiga sig några av dessa (ibid):

Genast höres Masakas stora krigstrumma kalla till strid, och infödingarna från Alexandra-Nilens stränder, Kokiplatåns sluttningar och sjöns stränder från Alexandra till Katonga svara tusenfaldigt på detta upprop, ty det gäller att samla byte, och när försummade väl en bonde från Uganda ett dylikt tillfälle? Då Pokino drager åstad, märker han att han står i spetsen för en stor armé, ty andra hövdingar är även representerade här genom truppavdelningar.

Vid ett tillfälle i april 1877 behövde expeditionen hjälp med att dra sina båtar landvägen bredvid ett antal forsar (Stanley 1878 II:282). Efter vissa underhandlingar med de lokala hövdingarna och sedan gåvor lämnats

... lovade de ... att ställa till vårt förfogande sex hundra man, vilka skulle hjälpa oss att hala upp de ofantligt stora kanoter vilka vi nu ägde.

Här finns givetvis källkritiska problem kring dessa skildringar, men jag har svårt att tro att de skulle sakna verklighetsbakgrund. Stanley torde inte ha besvärats av att försöka pressa in sina iakttagelser i något vetenskapligt schema, utan han kan ha skrivit ned vad han såg och erfor genom samtal.

Någon annan klassificering av de beskrivna samhällena än som hövdingadömen finns enligt min uppfattning inte. Några beskrivningar av formella, bestående strukturer förekommer inte i skildringarna av hövdingarnas rådslag och beskrivningen av livet kring kejsaren. Enligt min uppfattning finns det ingen anledning till att anta att det krävts mera sofistikerade metoder i Skandinavien för mobilisering av stora styrkor. De förhållanden som diskuterats ovan avsnitt 2.4.4 visar att det källmaterial som finns pekar i samma riktning.

2.5.2 Europeiska förhållanden

Enligt en ofta framförd uppfattning bestod de styrande organen i det germanska ättesamhället av: hövdingen/kungen, de äldstes råd och folkförsamlingen dvs. de vapenföra männen (Anners 1971:32). Den terminologiska frågan om ättesamhälle respektive stamsamhälle eller hövdingadöme skall inte utvecklas här. Stamsamhället har grundligt analyserats av Wenskus (1961), främst med utgångspunkt från litterära källor. Wenskus använder begreppet stamförbund vilket därefter ofta används inom forskningen (jämför ovan 2.3.2). Stamförbunden utvecklades till allt större enheter och ur dessa uppstod de tidigmedeltida kungarikena, exempelvis Frankerriket (jämför Näsman 1997:49, 62; Skre 1998:257ff). Hur detta skulle kunna ha fungerat i Skandinavien omkring år 500 är inte utrett utan jag inskränker mig till ett par påtagliga resultat i form av arkeologiskt källmaterial.

2.5.3 Lämningar från södra Skandinavien

Raknehaugen

Det första exemplet tar jag från de analyser av utgrävningarna av Raknehaugen, öster om Oslo, som företagits av Anders Hagen (1997) respektive av Dagfinn Skre (1998). Den stora utgrävningen år 1939-1941 bekräftade att högen bestod av timmer och jordmassor. Utöver några rester, som anses innehålla både människoben och djurben, gjordes inga materiella fynd. Hagen skildrar utgrävningarnas historia och redovisar också några data som använts som underlag för hans beräkningar av arbetsinsatsen (a.a.:189-199). Timret i högen C 14 dateras till den tidiga delen av 530/540-talet (Skre 1998:198). Analysen av årsringarna från de

fällda träden visar att de fällts under en vinter. Hagen uppger att det var frågan om 30 000 träd som skulle ha krävt en areal om 1 000 mål dvs. ca 1 km². Detta innebär att träden skulle ha stått med ett inbördes avstånd av ca 5 m, vilket verkar rimligt. Hagen refererar uppgifter som anger att jordmassorna i högen uppgår till minst 60 000 m³. Arbetsinsatsen för att fälla virket antas vara 10 000 dagsverken under en vintersäsong. Tillsammans med arbetskraft för transporter m.m. skall 100 man ha varit i arbete med detta. Beroende på om högen fylldes med jord under en eller två säsonger var ytterligare ca 400 eller 200 man sysselsatta. Skre företar en egen volymläsningsberäkning, där han också tar hänsyn till den ursprungliga marknivån och till de olika slagen av jordmassor, och kommer fram till en jordvolym om tillhoppa 26 200 m³. Skre finner att mellan 30 och 60 man arbetat under vintern och att mellan 450 och 600 man varit engagerade med uppförandet följande sommar. Skre menar att denna styrka måste ha rekryterats från stora delar av Romerike (Skre 1998:320).

Under första delen av 500-talet kunde alltså en hövding i Östnorge disponera en arbetsstyrka i storleksordning 500 man för att bygga ett monument, en grav eller någonting annat. Frågan om det krävs en utvecklad samhällsorganisation för detta kommer att diskuteras i det följande.

Krigsbyteofferfynd m.m.

En annan fyndkategori som visar att stora manskapsinsatser förekom är mossfynden av krigsbyte vilka finns från de första århundradena av vår tideräkning. För en diskussion av fyndmaterialet se Fabeck (1991). Näsman (1998a:113) refererar diskussionen om en omläggning av de religiösa bruken från att utomhus offra exempelvis krigsbyte i en mosse till religiösa ceremonier i hövdingens hall, där seden att offra krigsbyte anses ha upphört omkring år 500. Vapenfynden är omfattande och de visar att stora och välorganiserade militära styrkor, uppenbarligen med växlande framgång, stred mot varandra i stora delar av södra Skandinavien. Storleken på de militära styrkorna kan räknas i flera hundratal (Ilkjær 1994:17; Skre 1998:255). Se vidare avsnitt 5.1.2 nedan.

Ytterligare ett förhållande som visar att det förelåg organisationsförmåga i samhället är de "vandrande byar" som dokumenterats i Danmark (avsnitt 1.3.3 ovan).

2.5.4 Ledarskap

Krigsbytefynden och byggandet av Raknehaugen visar att man vid mitten av första årtusendet i Skandinavien kunde mobilisera militära styrkor och arbetskraft i storleksordning flera hundra personer. Frågan är då hur själ-

va organisationen skedde. Flyttningen av byarna, med hus och allt, visar att de lokala hövdingarna hade såväl makt som organisationsförmåga att genomföra sådana omflyttningar. Erfarenheterna från det svenska storskiftet på 1700-talet och därefter visar att människor ytterst ogärna bryter upp från sitt invanda boende, flyttar sitt hus och bryter ny mark.

När det gäller det skandinaviska samhället måste förnödenheter för livets nödortft och fest ha erhållits från hövdingens egen gård, där hans hall fanns, kompletterat med tributer eller persedlar in natura från hans underlydande. Praktföremål såsom smycken och svärd kan knappast ha förvärvats annat än genom gåvor och gengåvor i ett redistributivt system och från plundring.

Dessa järnålderssamhällen var rimligtvis organiserade med utgångspunkt från familjerna även om den biologiska släktskapen inte var avgörande. Att Raknehaugens byggherre hade en lokal förankring förefaller uppenbart. Om man utgår från att även de militära företagen var förankrade i lokalsamhällen kan man också utgå från att hövdingarna, utöver avkastningen av sina gårdar, på ett eller annat sätt mottog tributer av övriga medlemmar. Detta kan ha skett i samband med religiösa ceremonier i reciproka system vilka anses karaktärisera hövdingadömen (se Figur 4 ovan 2.3.6 beträffande schema). Till denna interna omsättning får fogas inkomster genom handel och genom varor och slavar som förvärvats genom handel eller erövrats genom plundring. Hur organiseringen av tillverkningen av vapenutrustningarna skedde är, så vitt jag vet, en öppen fråga. Tillverkningen anses dock ha skett i Skandinavien (Ilkjær 1994:18).

Skre (1998:260) diskuterar möjligheten av att krigarföljerna bestod av personer som i barnålder samlats i grupper och fostrats i vapenbruk, jakt och krigföring. Sådana grupper fick en mycket god sammanhållning och blev mycket slagkraftiga som enheter i större förband.

En organisation med kompetent ledning och motiverad personal kan, även med knapp tillgång till materiel, uträtta de mest otroliga ting. Inte minst krigshistorien är full av prov på detta, exempelvis från finska insatser under vinterkriget 1939/40. Det finns också exempel på att obegränsad tillgång till materiel och manskap, men avsaknad av ledarskap, kan leda till katastrof. Det värsta exemplet kan vara första världskriget. När detta väl startat och alla förutbestämda planer sattes i verket upphörde förnuft och ledarskap att fungera. Det är tveksamt om det ens fanns erforderliga kommunikationsmedel för att leda de enorma transporter som krävdes. Resultatet blev enbart en förödelse som aldrig tidigare skådats.

Mot bakgrund av ovanstående redovisning kan det konstateras att inom ett hövdingadöme kan det mycket väl ha mobiliserats stora resurser i form av militära styrkor och av arbetskraft. Detta förutsätter uppenbarligen inte

en bestående organisation, utan resultatet är beroende av hövdingens förmåga till att knyta allianser och hans förmåga att utöva sitt ledarskap i krig och fred.

2.6 SAMMANFATTNING ORGANISATIONSFORMER OCH STYRNING

I detta kapitel har jag visat att de samhällen som förekom i Skandinavien omkring år 1000 i socialantropologiska termer bör klassificeras som hövdingadömen. Trots att framgångsrika hövdingar kunde mobilisera stora styrkor av manskap, vare sig krävdes eller fanns det några andra institutioner än de som finns dokumenterade från förstatliga samhällen: En hövding med sitt följe och eventuella underhövdingar med sina följen vilka lämnade tributer till hövdingarna och som verkställde de uppdrag man kunde få.

Det var i förhistorisk tid ledarens personliga egenskaper som var det väsentliga. Här var det främst dennes förmåga att skänka ära och byte till sina följeslagare som var avgörande. Förekomsten av en fast organisation var av underordnad betydelse.

Kungen utövade vid den aktuella tiden aldrig samtidigt kontroll över sitt rike. Den kontroll han utövade var över de hövdingar och det manskap han vid varje tillfälle disponerade och delar av dessas materiella resurser i form av tributer. Harald Blåtand är ett exempel på en kung som lyckades väl med att knyta hövdingar till sig. Olav Digre vid Stiklastad är ett exempel på en kung som misslyckades med detta. Se även tidsbilder, avsnitt 5.6 nedan.

3 EXEMPEL PÅ LÄMNINGAR AV RANGBETECKNINGAR I SKANDINAVIEN

Detta kapitel är en bearbetad version av min uppsats *Hur långt sträckte sig danska kungars makt år 1000?* (Löfving 2000). Vissa inledande avsnitt i denna uppsats har inarbetats i Kapitel 1 och 2 ovan.

3.1 UTGÅNGSPUNKTER FÖR KAPITLET

I detta kapitel diskuteras lokalisering och datering av Tegnebyarna samt betydelsen av epitetet "harda godan", som ofta förekommer tillsammans med titlarna thegn och dræng på runstenar. Min tolkning är att detta tillägg kan knytas till Knut den stores engelska kungadöme där thegnarna ofta hade höga poster i kungens närhet. En konsekvens av utbredningen av Tegnebyarna och nämnda tolkning blir, att de tre nordiska rikena omkring år 1000 inte existerade inom de områden de hade under medeltiden, liksom att de medeltida rikena knappast hade några organisatoriska rötter i det vikingatida samhället ovanför den lokala nivån.

Det bör understrykas att förutsättningarna för maktutövning och styrning av det nordiska samhället i sen förhistorisk tid var helt olika inom de områden som sedan blev de tre rikena. Skillnaderna i förutsättningar ligger främst i starkt varierande befolkningsstorlek/befolkningsstäthet och i helt olika kommunikationsmöjligheter inom respektive region.

Som diskuterats i avsnitt 1.5.2 ovan hade det danska området störst befolkning på den minsta ytan: Uppskattningar anger storleksordningen

550 000 personer på ytan 60 000 km² dvs. ca 9 pers/km² (Tabell 2). De interna förbindelserna var goda eftersom området var litet och olika landsdelar lätt kunde nå sjövägen. Från det danska området kunde sjölederna mellan Väst- och Östeuropa kontrolleras. Stora och arbetskraftskrävande anläggningsarbeten, som saknar motsvarighet på andra håll i Norden, har organiserats av danska makthavare. (Karta se Axboe 1999:110, där även andra lämningar redovisas.) Danska potentater omnämns också i kontinentala skriftliga källor (avsnitt 1.2.2 ovan), vilket kan tolkas som att de utgjorde maktutövare som märktes över större områden.

Inom det norska området fanns också goda förbindelser längs kusten samt längs sjöar och älvar i de stora dalarna, men det saknade som helhet det danska områdets befolkningstäthet. Det svenska området var störst till ytan men det var kommunikationsmässigt svårt att hålla samman med stora skogar och svårforcerade vattendrag i inlandet. Befolkningstätheten i de norska och svenska områdena var i medeltal endast 1-2 pers/km², vilket enligt min uppfattning omöjliggör samanhållna politiska – administrativa enheter (jämför Löfving 1987:13f, 30f).

Den tanke som framförs i detta kapitel är att ett exempel på sådana ombud även i Skandinavien var thegnar och att en lämning av dessa från Harald Blåtands tid är Tegnebyarna. En lämning av Knut den stores överhöghet utanför England är runstenarnas thegnar och uppgifterna om nordiska medlemmar i det sk. thingalidet.

Vasallförhållanden förutsätter ett ordnat rättssystem, men det är givetvis tänkbart och troligt att av en hövding fördrivna motståndare ersattes av trogna män. Detta får dock anses vara en följd av våldsutövning och inte led i reglerade vasallförhållanden. Ett exempel är en gård i Skee socken som en viss Brynjolv Ulvalde, enligt Snorre, fick av Olav Digre i samband med hans erövring av Viken omkring år 1016 (Snorre, Olav den helliges saga, kap 61). Gården kan ha tillhört en av kungen besegrad motståndare. Se vidare beträffande besittningsrubbningar avsnitt 4.2.2 nedan.

3.2 THEGNAR OCH DRÆNGAR

Dessa titlar har sedan länge uppmärksamats av såväl den språkvetenskapliga som den historiska vetenskapen. Det första, och ännu grundläggande, arbetet utfördes av Svend Aakjær år 1927. Aakjær fann efter en genomgång av skandinaviskt, engelskt och nordeuropeiskt källmaterial att våra nordiska thegnar och drængar en gång var kungliga följeslagare och ingick i hans hird (Aakjær 1927:28). Denna uppfattning bestreds av K.M. Nielsen år 1945 som, mot bakgrund av att titlarna är mindre vanliga i

uppsvenska inskrifter och att de inte är kända i den danske kungens hird under vikingatiden, fann att de inte kunde vara beteckningar för skilda rangklasser inom den kungliga hirden motsvarande de engelska pegnas och drengs (Nielsen 1945:121).

Diskussionen har därefter gått vidare (se exempelvis Moltke 1976:233-239, Randsborg 1980:34ff. och Larsson, M.G. 1990:12). Många författare tycks dock ha utgått från att de medeltida nationsgränserna gällde redan omkring år 1000. Mitt förslag (Löfving 1986a, 1987) om en koppling mellan det dansk-engelska Nordsjöväldet under Knut den store och skandinaviska thegnar har diskuterats välvilligt av flera författare (Ex. Sawyer, B. (1994, 2000), Sawyer, P. (1993, 1999) Stoklund (1991), Duczko (1995) samt Lund (1995). Annan uppfattning se Jesch (1993; 1994:300).

3.2.1 Källmaterialet

Det äldsta belägget för en thegn i Skandinavien är Glavendrupstenen på Fyn (DR nr 209). Här omtalas en Alle som "lids hedwærdan thegn". På stenen står också att han var en gode och att "Thor vigi thessa runar", vilket gör att den bör kunna dateras till tiden före Harald Blåtands enande och kristnande av det danska området, dvs. till mitten av 900-talet.

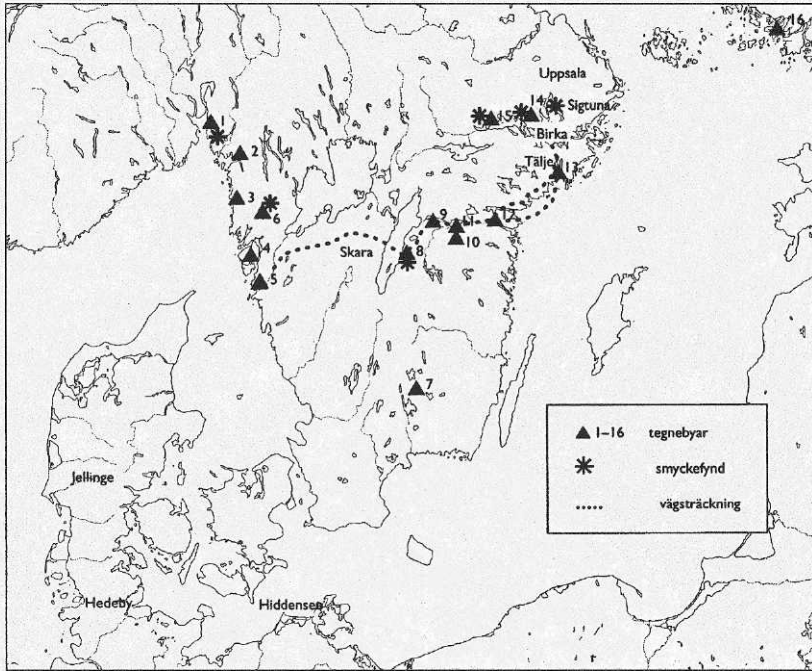
I den kommande framställningen kommer lämningar av titeln "thegn" under två tidsperioder att behandlas:

- För det första Tegnebyarna längs östra Skagerrakkusten och längs färdvägen från Västergötland till Mälardistriktet och över Ålands hav. Jag anser att dessa inrättades av Harald Blåtand under slutet av 900-talet i avsikt att få kontroll över östra Vikenområdet och denna led.
- För det andra runstenar med thegnar och drängar och formeln "harda godan", vilka jag anser har samband med ett indirekt inflytande från det dansk/engelska området under perioden ca 1015-1035. Dessa thegnar hade själva meriterat sig för tillträde till Knuts omgivning.

3.3 THEGNAR OCH TEGNEBYARNA

I Skandinavien finns 16 ortnamn bevarade vilka klassificeras som Tegnebyar (Elgqvist, 1947:113-129). De är belägna dels längs Skagerrakkusten, dels längs en sträcka från trakten strax söder om Omberg vid Vättern genom Östergötland, via en på Mörkö till två vid västra Mälaren, en i skärgården utanför Åbo i Finland och dels en i Varend i Småland. Se karta Figur 5.

Figur 5. Tegnebyar och vissa smyckefynd. (Fig. 1 Löfving 2000)
 Figure 5. "Tegnebyar" and some finds of jewellery. (Fig. 1 Löfving 2000)

Studier av det geografiska läget visar att alla Tegnebyar ligger i gammal odlad bygd, inte sällan i direkt anslutning till hällristningar från bronsåldern. Många ligger inom något 10-tal km från en Huseby eller Karleby. Flera ligger i närheten av orter med historisk betydelse under tidig medeltid såsom Sarpsborg, Kungahälla samt de i Florensdokumentet omnämnda Linköping och Västerås; vid Växjö med Sigfridslegenden och uppgifter om dansk mission samt nära Stegeborg vid Bråviken med medeltida fästning och vikingatida pålspärrar. Två ligger nära de tidiga klosteranläggningarna Alvastra respektive Vreta. Vidare ligger ytterligare några i närheten av orter som av Callmer (1994:54f.) klassificeras som handelsplatser och centra. Beträffande Florensdokumentet se Kyhlberg (1989:152ff), Staecker (1999:369f) och Janson (1999:126) samt karta 19d avsnitt 6:3 nedan. Beträffande ortnamnet Tegneby se Strid (1987) och

Brink (1997:78ff).

I närheten av flera Tegnebyar och i Sigtuna, liksom i Hedeby och flera ställen i Danmark/Skåne, bl.a. inom trelleborgarna, har det påträffats både färdiga smycken och matriser för tillverkning av smycken av s.k. Hiddenseetyp och andra högklassiga smycken samt mynt (avsnitt 3.3.1 nedan).

Följande särdrag kan urskiljas:

- Tegnebyarna längs Skagerrakkusten, nr 1-6, ligger regelbundet utspridda längs kusten och vid den viktigaste färdvägen in mot Dalsland men de verkar inte ligga längs någon gammal led. Hiddenseefynd finns mellan nr 1 och 2 samt invid nr 6.
- Tegnebyarna i Östergötland, nr 8-12, ligger längs de vattendrag som korsar landskapet. Den som behärskade dessa orter kontrollerade en stor del av transportmöjligheterna i landskapet. Hiddenseefynd finns vid nr 8. Myntfynd med tpq. sent 900-tal vid nr 11 och nr 12.
- Tegnebyn på Mörkö, nr 13, ligger så att man därifrån kontrollerar den södra infarten till Mälaren.
- Tegnebyarna vid NV Mälaren, nr 14-15, ligger i anslutning till denna sjö mera likt Tegnebyarna vid Skagerrakkusten. Vid båda finns Hiddenseefynd, runstenar med titeln "dræng" och uppgifter om Englandsfärder.
- Sigtuna, beläget ca 20 km NÖ nr 14 har också Hiddenseefynd.
- Tegnebyn i Varend, nr 7, ligger centralt i denna landsdel och ca 13 km från Växjö. Här kan diskussionen om Växjöstiftets tillkomst, där beroendet av Danmark ofta framhålls, uppmärksammas (jämför Larsson L.-O. 1975:12).
- Tegnebyn utanför nuvarande Åbo, nr 16, ligger i anslutning till segelleden från Roslagen till Hangö i Finland. På fastlandet finns ett antal fynd av Knut den stores s.k. Sigtunamynt (Gräslund, B. 1986 Fig. 2). Det är dock ovisst om dessa mynt kan tillskrivas Knut eller om det endast rör sig om kopior (Jonsson 1994:228f). Åbo blev det första biskopsätet i Finland år 1220.

3.3.1 Datering av Tegnebyarna

Wladyslaw Duczko har påvisat att ett antal fynd av smycken i Hiddenseestil på Skandinaviska halvön finns i närheten av Tegnebyar. Denna stil tillskrivs kretsen kring kung Harald Blåtand och det är fråga om smycken av allra högsta klass, där kungen anses ha haft kontrollen över tillverkning

och distribution. Därtill kommer ett antal andra smycken med dansk anknytning samt danska mynt. Duzcko sätter dessa fynd i samband med Haralds inflytande i områden utanför Danmark (Duczko 1995). På Gotland och inom det danska området finns det fler fynd. De gotländska fynden tycks dock mera avse fragmenterade rester som bör ha avsett betalningsmedel. Dessvärre saknas en aktuell sammanställning över alla dessa fynd och den enda som finns är Paulsen (1936) som givetvis är ofullständig. Dateringen till Harald Blåtands tid diskuteras och bekräftas av Jansson, I. (1991). Den veterligen senaste diskussionen om dessa smycken finns i Svanberg (1998) där ett fynd av gjutform för ett spänne i denna stil m.m. vid Borgeby slott i Skåne sätts i samband med Trelleborgarna, Sigtuna och Hedeby. Se även Svanberg i Svanberg & Söderberg (1999) och Svanberg & Söderberg 2000).

Svanberg konstaterar att fynden av dessa patriser är knutna till dels tidiga städer Lund, Viborg, Hedeby och Sigtuna, dels storgårdar som Mammen på Jylland där rika användare av dessa smycken levde och dels till de ringborger som tillskrivs Harald Blåtand där fynd finns från Trelleborg och borgen i Borgeby. Smyckefynd i Hiddenseestil finns från Fyrkat och Nonnebakken (Svanberg 1998:118f, se också nämnda arbete för fyndreferenser).

Dessa fynd av kungliga prestigeföremål med danskt ursprung vid Tegnebyar i Östergötland och kring nordvästra Mälaren gör, tillsammans med själva namnet Tegneby, att även dessa orter får anses ha en dansk anknytning. De bör sättas i samband med det skeende som ledde till grundandet av Sigtuna någon gång omkring år 980. Detta synes ha skett några år före grundandet av Lund. Av allt att döma har i vart fall Sigtuna planlagts med ett större antal tomter i ett sammanhang (Tesch 1990:30, Sawyer, P. 1993:141ff). Man kan också notera att de pågående undersökningarna vid Uppåkra strax utanför Lund tycks visa att denna bosättning, som har en kontinuitet på kanske 500 år, upphörde på slutet av 900-talet (Larsson, L. 1998:107), dvs. ungefär samtidigt som Birka ödelades. Dessa tidpunkter är inte daterade exakt, men av allt att döma uppfördes trelleborgarna under samma period (se vidare avsnitt 5.4 nedan).

3.3.2 Dansk överhöghet / Tegnebyar

Uppenbarligen gjorde danska kungar anspråk på överhöghet i stora delar av Skandinavien. De danska kungarnas överhöghet i Gothia skulle kunna ha utövats av jarlar i likhet med den överhöghet de gjorde anspråk på i Norge. Utanför Skara finns ortnamnet Järnsyssla som kan tolkas som en förvanskning av Jarlsyssla. Här kan det noteras att Olof Skötkonungs tillnamn ofta tolkas som "skattkonung" och att Olofs skattskyldighet skulle

ha gällt till trolige "styvfar" Sven Tveskägg (Sawyer, P. 1994:14, 1988:255). Hövdingar i Västergötland kan antas att sedan länge ha haft anknytning till danska överhövdingar (jämför Sawyer, P. (1994, 1999) och avsnitt 5.2.1 nedan). Något inflytande för Olof i Uppsalatrakten finns inte dokumenterat. Legenderna om att han skulle ha blivit döpt vid Huseby på Kinnekulle i Västergötland motsägs av att mynt med kristna symboler gavs ut i Sigtuna från år 995. Det inflytande han hade har utövats i nuvarande Götalandskapen och kring Sigtuna, dvs. i Gothia.

Tegnebyarna längs Skagerrakkusten ingick, under senare delen av 900-talet, i ett system som från Danmark kontrollerade nuvarande Östfold/Bohuslän, där även norska hövdingar gjorde anspråk på inflytande. Det kan noteras att enligt Snorre (Olav Tryggvassons saga kap. 16) kom danerkungen, dvs. Harald Blåtand, med hären på 970-talet söderifrån till Viken och där gick folket under honom (jämför Sveaas Andersen 1977:96f). Det kan också noteras att Snorre uppger, att då Olav Digre kom till Viken efter år 1016, drog de sin väg de daner som hade sysslor för danerkungen där (Olav den heliges saga kap. 61). Detta bör ha avsett området vid Oslofjorden. På samma ställe sägs att sveakungen, dvs. Olof Skötkonung, hade två sysselmän över Ranrike, varav den ene hette Eiliv Gautske, och hur daner, götar och "sveakungens" män sedan länge kämpat om makten. Enligt Snorre slutade detta med att den tidigare nämnde (ovan 3.1) hövdingen Brynjolv Ulvalde fick ett gott svärd och en gård i Skee socken och titeln lendman av Olav Digre samt att bönderna i Ranrike blev Olavs handgångne män (jämför Sveaas Andersen 1977:118f).

Tegnebyarna i Östergötland tillsammans med den på Mörkö kontrollerade sin del av färdvägen genom nuvarande Sverige i östlig riktning (jämför Adam, Bok 4, Kapitel 29, där det anges att landvägen till Sigtuna går via Skara, Tälge och Birka, avsnitt 1.5.1 ovan). Färdvägen mellan Skara och Alvastra går genom Varnhem till Hjo, över Vättern till Hästholmen med en god hamn vid Tegneby nr 8 nära Alvastra kloster. Man kan sammanställa Adams uppgift om denna färdväg med en annan uppgift (Adam, Bok 4, Kapitel 23) om att Östergötland sträcker sig utmed Baltiska havet ända till Birka (se även avsnitt 1.3.2 ovan). Detta är förenligt med att Olofs till namnet okända företrädare som danska skattkungar i Gothia, på uppdrag av sin överkung, kontrollerade även tegnebyarna i Östergötland, på Mörkö och i nordvästra Mälaronrådet. Dessa förhållanden ger ytterligare en möjlig anknytning mellan Harald Blåtand och Sigtuna.

Tegnebyn utanför nuvarande Åbo kan då tolkas som en stödjepunkt i närheten av den handelsväg som går längs den östra sidan av Östersjön över Ålands hav vidare in i det ryska området. Leden finns beskriven i ett itinerarium som ingår i Kung Valdemars jordebok från 1200-talet (Kung

Valdemars segelled 1995). Fjärrhandel under vikingatiden från Hedeby till Birka och till det ryska området är väl dokumenterad, varför denna segelled bör vara av betydligt äldre datum än de skriftliga uppgifterna.

3.3.3 Slutsats Tegnebyar

Jag anser att tegnebyarna etablerades av Harald Blåtand för att säkerställa hans inflytande över östra Skagerrakkusten respektive handelsleden mellan denna och Mälaronrådet samt vidare österut. Det är alltså fråga om två syften, dels att kontrollera det närbelägna landområdet vid östra Viken och dels att kontrollera handelsleden härifrån och till Mälaronrådet och vidare österut. Tegnebyarnas lokalisering är sådan att det måste ha funnits en plan för inrättandet, men det går inte att avgöra om de båda systemen skapats samtidigt. Det är också omöjligt att veta i vilken utsträckning etableringen skett i samförstånd med tidigare innehavare. I vart fall måste en namngivning ha skett. Ett exempel på detta är att enligt en tradition skall tegnebyn på Orust i Bohuslän tidigare ha hetat Berg (Löfving 1987:47).

Tegnebyarna verkar, åtminstone i Bohuslän/Østfold (se vidare 5.3 nedan), att ha mist sin betydelse som tillhåll för thegnar efter högst ett par generationer. Det är förvånande att de likväl bibehållits som ortnamn och att man inte återgick till det namn som bebyggelsen hade före etableringen. Dessa namn bör som den nämnda traditionen antyder ha varit väl ihågkomna. Frågan om namndöd har diskuterats av Marianne Lönn (1999:90ff) och den slutsats som jag drar är, att thegnarna inte bör ha representerat något särskilt förhatligt inslag i det dåtida samhället, utan man har bibehållit namnet trots att funktionen hade upphört.

Under alla omständigheter visar inrättandet och avvecklingen av Tegnebyarna att det rådde växlande maktförhållanden utan bestående territoriell kontroll dvs. ett exempel på heterarki.

3.4 THEGNAR OCH DRÆNGAR PÅ RUNSTENAR OCH UTLANDSFÄRDER

3.4.1 Allmänt

Något försök till närmare datering och inbördes kronologi på runstenarna görs inte. I detta avseende hänvisas till Gräslund, A.-S. (1994).

Thegnarna och drængarna på runstenarna i Danmark och i Västergötland med formler som "harda godan thegn" och liknande bör åter spegla förhållanden ett par generationer efter den tidpunkt då Tegnebyarna inrättades. Runstenarnas thegnar och drængar har, som tidigare nämnts,

enligt min uppfattning samband med Knut den stores indirekta inflytande över sina icke engelska områden (Löfving 1986a, 1987). Dessa stenar har en spridning som förfaller tämligen godtycklig inom spridningsområdet och det går inte att finna någon regelbundenhet i deras lokalisering. De saknas helt i Bohuslän och det övriga Viken, vilket tyder på att stenarna tillkommit efter det att norska hövdingar tog över dessa landsdelar.

Eftersom texterna på runstenarna är närmast identiska i Jylland, där Knut var överkung, och i Västergötland samt avser titlar med ett känt och dokumenterat innehåll i England, bör det finnas en gemensam bakgrund för nämnda områden. I Östsvrige förekommer runstenarna med denna titel endast i Södermanland och de har inte dessa formler utan där förekommer mest uttrycket "trottar thegn". Dessutom finns formler som är spridda över hela södra Skandinavien. Området SV Sigtuna med två Tegnebyar har drag som inte kan infogas i något av de två områdena. Se Tabell 3 och Figur 6 nedan.

Mot bakgrund av vilka som rest stenarna anses det att thegnarna var äldre män som främst ihågkommit av söner medan drængarna bör ha varit yngre eftersom deras stenar ofta restes av fäder (Sawyer, B. 1994).

3.4.2 Thegnar i Knut den stores England

Knut den store var den förste engelske kung som var kung även utanför de brittiska öarna. Han måste därför lösa problemet med att i vart och ett av sina riken skapa maktstrukturer som fungerade även i hans utevaror. Detta måste ha skett genom en serie av överhöghetsförhållanden med ombud i de olika delarna av riket (Rumble 1994:6).

Titeln thegn var mycket vanlig på högre ämbetsmän – kungens thegnar – i England under nämnda tid. Exempelvis upptar sökordsregistret till Loyn (1984) ca 40 hänvisningar till sidor där thegnar nämns. Endast bishops och ealdormen har ett motsvarande antal referenser. Titeln innehåll torde kunna anges ungefärligen: en friboren man som är krigare och i en furstes tjänst, ofta med eget följe. Det bör noteras att titeln i England också kunde avse en fri man som ägde jord. Detta förekom även i Skandinavien under medeltiden.

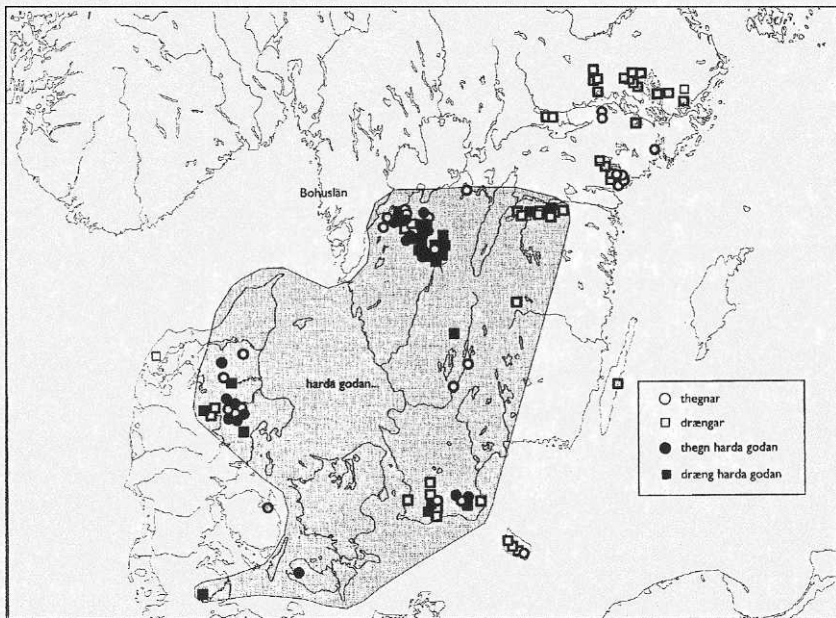
Abels (1988:117) redovisar ett dokument från tidigt 1000-tal som reglerar vissa thegnars rättigheter och skyldigheter gentemot kungen. Detta dokument avser Wessex och den fundamentala skyldigheten var av militär natur. Thegnar kunde enligt dokumentet äga jord och vara i tjänst hos kungen, (a.a.:140ff), men detta behöver inte ha skett i ett feudalt system. Den hittills rådande uppfattningen om vasallsystemet med noga definierade feudala rättigheter och skyldigheter mellan länsherre och vasall har

nyligen ifrågasatts av Susan Reynolds. Efter en genomgång av källmaterial från hela Västuropta är en av hennes slutsatser (Reynolds 1996:476):

Medieval values laid great stress on authority and especially on the authority of kings. Kingdoms were seen as communities and so were lesser lordships within them. Within each community responsibility lay on those who were often referred to as its better an wiser members – that is, the richer and more established. What held noble society together therefore, so far as it was held together, was the same values that held the rest of society together, reinforced by the need of solidarity against inferiors an outsiders.

Det finns alltså skäl som talar för att den hittillsvarande uppfattningen att det förekom ett vasallsystem, där kungen upplät jord mot vederlag i krigstjänst,

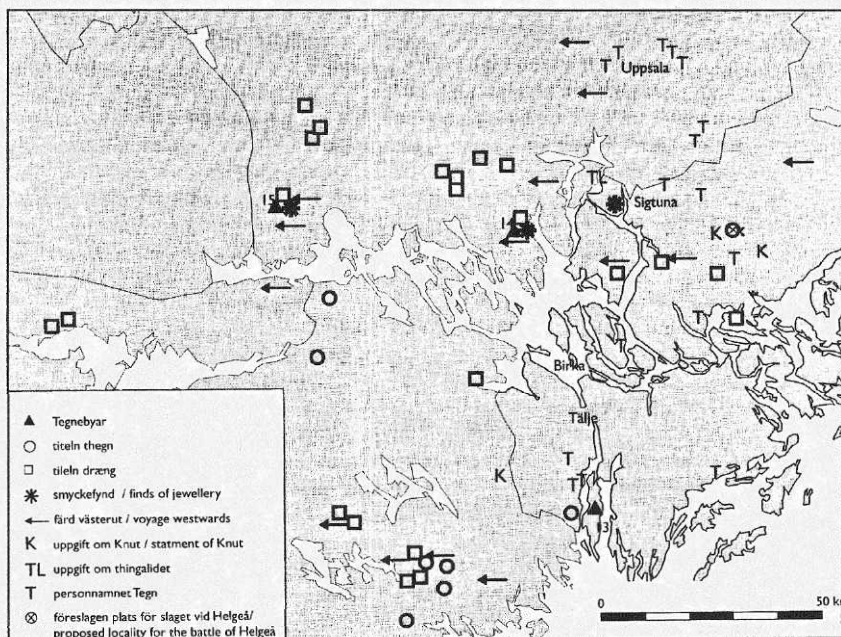
Figur 6. Runstenar med thegnar och drængar. (Fig. 2 Löfving 2000)

Figure 6. Runic inscriptions of thegn's and dræng's. (Fig. 2 Löfving 2000)

inte alltid behöver upprätthållas. De skandinaviska thegnarna hos Knut den store skulle kunna vara exempel på sådana överhöghetsförhållanden utan samband med upplåtelse av jord. Jag har, i motsats till Randsborg (1980:31, 37), svårt att tänka mig att "traditionella" rättigheter till mark i Danmark ersattes av nya av feodal karaktär vid slutet av vikingatiden, jämför Lund (1996:125). Det bör också understrykas att det närmare innehållet i en äganderätt i förhistorisk tid inte är känt, se Kap 4 nedan.

3.4.3 Utlandsfärder från Mälaronrådet, slaget vid Helgeå m.m.

Uppgifter om Englandsfärder och gälder finns utspridda tämligen jämnt på runstenarna i Mälaronrådet medan de flesta stenarna med "drängar", båda Tegnebyarna vid Mälaren och den nedan nämnda Kålstastenen, ligger väster om vattenleden till Sigtuna och Uppsala. Den stilhistoriska gräns för runstenar som påvisats av bl.a Gräslund, A.-S. (1995:461) går också strax väster om denna led (jfr. Figur 7 nedan). Se även Sawyer, B. (1997) beträffande särdragen för detta område. Utlandsfararstenarna för hela Skandinavien behandlas av Ruprecht (1958).

Figur 7. Mälaronrådet. (Fig. 3 Löfving 2000)

Figure 7. The Lake Mälaren area. (Fig. 3 Löfving 2000)

En intressant runsten i sammanhanget är SRI U 668, Kålsta i Häggeby, ca 10 km NV Sigtuna där "... Gere sum vestr sat i thingalidi" omnämns. Detta anses syfta på Knut den stores thingalid som bör vara en form av den vikingatida hirden. Stenen står ca 20 km från Tegnebyn i Löt nr 14. Väster om denna sten finns inom 30 km sex runstenar med titeln "dræng". Inom samma radie finns även sex stenar där Engelsfärder nämns. Stenen finns på en plats nära det sund varifrån man kontrollerar sjövägen till Uppsala och lederna vidare in i Uppland. Den potentat, kung eller annan hövding, som hade en förtrogen man med resurser på denna plats kunde utan tvekan ge sig tillkänna på ett sätt som märktes för de förbipasserande. Mäktiga personer kunde vara ett hinder även för kunglig rättsskipning. Snorre beskriver ett mord inför ögonen på Olav Digre vilket hade sitt ursprung i en sjötransport av korn, som skulle passera kungens årman, men denne beslagtog lasten. En släkting till mördaren var så mäktig att kungen fick lämna mordet ostraffat (Snorre, Olav den helliges saga, Kapitel 117, 120).

På Kålstastenen finns alltså en uppgift om en person som fanns med i thingalidet. Där står också "Gud hjälpe hans ande", vilket innebär att Gere också var kristen. Detta bör för övrigt ha varit en förutsättning för att ingå i thingalidet. Det är helt otänkbart att ärkebiskop Wulfstan, som anpassat sig till Knut och biträdde honom bl.a. med lagstiftningen, skulle ha tolererat annat än döpta eller i vart fall primsignade personer i kungens följe.

Knuts uppgift om att han var kung även över sveoner över belyses av uppgiften om Gere. Vidare har Bo Gräslund (Gräslund, B. 1986) diskuterat möjligheten att slaget vid Helgeå stod strax öster om Fröslunda kyrka i Uppland, dit det under vikingatiden bör ha varit segelled från Östersjön. Även Peter Sawyer (Sawyer, P. 1988:274) anser att slaget troligen stod i Uppland. Slaget stod mellan Knut och den norske Olav Digre, som var i förbund med Anund Jakob och en svåger till Knut, Ulf, och det brukar dateras till år 1026.

Nämnda lokalisering bestrids av Ove Moberg (Moberg, O. 1987). Moberg anser dock, med stöd av den sk Äldsta saga över Olav den helige, att Knut efter att ha segrat i slaget vid Helgeå i Skåne, något år senare utkämpade ännu ett slag mot samma motståndare och även då avgick med segern. Moberg anser att detta slag kan ha stått i Mälardalen och att Knut under några år behärskat detta.

I detta sammanhang kan jag inte underlåta att diskutera de skånska runstenarna Sjörup, DR 279 och Hällestad, DR 295. Båda dessa stenar är resta över män om vilka det sägs att de inte flydde vid Uppsala. Stenarna är daterade till period 2 i det danska runverket liksom de flesta danska stenarna med thegnar och drængar. Stenarna har satts i samband med det närmast mytiska slag där Erik Segersäll stred mot Styrbjörn Starke och

jomsvikingar på Fyrisvallarna ca 985, exempelvis Snædal (1985) och Jesch (1994:299). Stenarnas datering grundar sig på de bräckliga uppgifterna om detta slag. Randsborg (1980:37, 40) diskuterar däremot dessa stenar och andra stenar med thegnar och drängar i sammanhang som rör lokala befälhavare i Knut den stores flottstyrkor.

Det bör därför övervägas om inte de två skånska runstenarna som nämner Uppsala kan sättas i samband med uppgifterna om detta andra slag, som skall ha utkämpats i Mälaronrådet. Eftersom ett danskt inflytande kan spåras i området SV Sigtuna redan ett par generationer före Knuts tid, förefaller det rimligt att de styrkor på den danska sidan som deltog i ett eventuellt slag har haft sin utgångspunkt i detta område. Att ett sådant, eventuellt, slag sedan stod vid Uppsala verkar naturligt. Uppgifterna om fördämningar och skador på flottan är onekligen lättare att applicera på terrängen i Uppland än på det platta landskapet kring Århus i Skåne. (Observera dock uppgifterna om den fors på ett par meter som enligt Callmer (1991:34) tidigare fanns i Helgeå i Skåne). En möjlighet som kan övervägas är att en av Knuts avsikter var att förstöra den av Adam beskrivna kultplatsen.

Det är naturligt att uppgifter om englandsfärder och andra utlandsfärder är utspridda över hela Mälaronrådet. Under de två decennier som föregick Sven Tveskäggs och Knut den stores maktövertagande i England deltog en brokig skara av stridslystna män i de härjningar som pågick och dessa måste ersättas för sina insatser. Ett exempel på en sådan person är Ulf i Yttergårde som tog tre gälder i England med den sista från Knut (SRI U 344). En annan är Alle i Väsby som tog Knuts gäld (SRI U 194). Båda fanns i närheten av det tidigare nämnda Fröslunda. År 1018 insamlade Knut 72 000 pund silver från hela landet och dessutom 10 500 pund från London (ASC år 1018, EHD 1979:251). Denna väldiga summa (bortemot 40 ton) användes till att avveckla det mesta av vikingaflottorna vilka till största delen skickades hem i förhoppning om att de skulle stanna där (jämför avsnitt 2.4.4 ovan). Knut skall dock ha behållit 40 skepp bl.a. för att skydda sig mot vikingar och för att operera i Danmark (Sawyer, P. 1988:267). I Zachrisson (1989) diskuteras vikingatida ädelmetalldepåer från bl.a. denna tid.

I Norge saknas veterligen titeln thegn på runstenar. Däremot finns i Aust Agder, ca 50 km N Kristiansand, Galtelandstenen (NIyR:184). Här nämns en Bjor "som varð dauðer i liði, þá es Knutr sotti England" med tillägget "inis go[d]". Vad detta tillägg egentligen betyder är oklart, se exempelvis Lund (1994:45) med där anförd referens. För egen del ser jag inget hinder mot att det skulle kunna vara en variant av "god". I vart fall visar stenen att även personer från det norska inlandet ingick i Knuts lid, dvs. följe. Det

kan knappast ha varit fråga om thingalidet eftersom detta inrättades efter erövringen av England. Vidare finns NIyR:244 från Sola vid Stavanger där en fader reser en sten efter "biafa sun sin harpa kuþan man". Detta är vet-erligen den enda norska runsten där detta uttryck används (jämför Sawyer, B. 2000:180) och det är alltså inte fråga om någon särskild titel.

I Mälardalen finns titeln "thegn" på runstenar endast i Södermanland och då i andra språkliga sammanhang än de danska och västgötska. Se Tabell 3.

3.4.4 Datering av runstenarna med thegnar och drængar

Aakjær (1927:30) avslutar sin utredning med att konstatera att det finns ett faktum som mer än något annat styrker hans hypotes om att thegnarna och drængarna socialt hörde till rikets högsta klass. Detta är det förhållandet att samma generation som i England kallades kungens thegnar och drængar, i Danmark återfinns när de reser monument över goda thegnar och drængar som dog på vikingafärder i öst och väst.

Aakjær gör alltså en koppling mellan England och Danmark för dessa titlar men går inte steget vidare och gör samma koppling för Västergötland. Jag har tidigare (Löfving 1986a) konstaterat att i de dokument som utfärdats av Knut den store finns en rad vittnen som bär nordiska namn. I den danska översättningen (DRB:384–450) får de, i likhet med många vittnen med anglosaxiska namn titeln "thegn", medan den latinska termen i originalen vanligen är "minister" (Diplomatarium Danicum).

Det kan också påpekas att inskriften på DR 1, Hedeby, omtalar en dræng "harda godan" som också var "styrimadr". Vad denna titel innebar är oklart, men den bör i vart fall ha innefattat befälet över en styrka. Eftersom den relaterar till en Sven som brukar identifieras med Sven Tveskäg, visar det också att formeln "harda godan" förekom redan på dennes tid.

Någon närmare datering av runstenarna som sådana än till första delen av 1000-talet är dessvärre inte möjlig. Jämför Wideen (1955:251) som anser att den västsvenska runstenstiden var förbi på 1040-talet. Birgit Sawyer (2000:10) anser att runstenstiden i Danmark varade ca 80 år från år 950. Mot bakgrund av ovan diskuterade förhållanden är det mycket troligt att många av de thegnar och drængar som nämns på runstenarna ingick i Sven Tveskäggs och Knut den stores följen. Jag kommer nedan att visa att detta i än högre grad gäller dem som omnämns under formeln "harda godan thegn" respektive dræng.

Enligt min uppfattning var många av de dansk/götiska runstenarnas thegnar och drængar personer som, efter avveckling av de styrkor som

erövrade England, fått en plats i Knuts thingalid eller på annat sätt blivit hans män. De krigare från östra Mälardalen som deltagit i striderna tycks till större delen ha återvänt hem utan fortsatt anknytning till Knut. Att deras bestående lojalitet bör ha kunnat ifrågasättas framgår av utvecklingen fram till tidigare nämnda slag vid Helgeå – var det eller de än stod. Många av dessa män eller deras söner kan ha fått utlopp för sin stridslust och strävan efter prestigegods genom att rikta sin verksamhet österut där Ingvarståget är ett känt exempel (jämför avsnitt 2.4.4 ovan). Se runstenen SRI Sö 173 där det står att en man varit västerut länge men dog österut med Ingvar.

3.5 GODE MÄN OCH OMBUD

Som flera gånger framhållits måste det styre som utövades av 1000-talets potentater i Skandinavien och annorstädes ha varit indirekt. Detta kräver pålitliga ombud som lojalt verkar för sin huvudmans sak. I detta avsnitt redovisas översiktligt vissa språkliga och rättsliga aspekter på några ord som förekommer i det dåtida källmaterialet och som kan ha anknytning till dessa förhållanden. Det måste framhållas att framställningen inte gör anspråk på att vara språkvetenskaplig.

Titlarna thegn och dræng har diskuterats ovan. De ord som skall diskuteras här är 'harda' och 'god' vilka förekommer på runstenar, bland annat i uttryck som "harda godan" ... 'thegn' resp. 'dræng' eller 'bonde' m.fl. Dessutom förekommer i Västsverige uttrycket "miok godan". Dessa ord finns inte i Mälardalen. I stället förekommer där – och endast där – uttrycket "throttar thegn" liksom egennamnet "Tegn", se Tabell 3 nedan. I Sawyer, B. (2000:176-184) finns en fullständig uppställning över dessa titlar i Skandinavien.

Det förefaller osannolikt att det före den kristna administrationens införande fanns en enhetlig terminologi för rangbeteckningar i Skandinavien, än mindre en som täckte området mellan Uppsala och Winchester. Man får däremot tänka sig att det inom Knuts thingalid förekom en enhetlig terminologi som grundade sig på vad som var förekommande i de danska styrkorna. Thingalidet var inte större än att dess medlemmar kände till varandra. Enligt den s.k. Vederloven som återges av den danske historikern Sven Aggesen, som verkade i slutet av 1100-talet, gällde inom denna styrka mycket stränga regler för uppförande (Christiansen 1992). Där bör också ha funnits en enhetlig terminologi för rangordning.

De skandinaviska thegnarna bör till stor del ha varit befälhavare över egna enheter inom thingalidet och de hade då en relation till sina följesla-

gare även genom släktskap eller en varaktig bindning. Det är därför rimligt att terminologin inom thingalidet också var väl känd i hembygden och att titlarna gav hög prestige åt medlemmarna och deras anhöriga. Det måste ha ansetts som opassande att tillskriva någon oberättigade titlar. Sådant bör ha varit jämförbart med att av skalder, i närvaro av folk som vet bättre, tillskrivas bragder man aldrig utfört. Detta är enligt Snorres företal till Heimskringla hån och inte pris.

3.5.1 Harda

Ordet översätts av Peterson (1994) med "mycket". I Fritzner (1883-96:733) översätts ordet bl.a. med "meget" särskilt med förstärkande betydelse i samband med ett adjektiv. Ordet "hardfara" anges användas för en person som går fram med häftighet, våldsamhet i vad han företar sig. I Söderwall (1884-1918:466f) anges liknande betydelser. I de nutida ordböckerna är det mest närliggande 'hart' som kan användas i förstärkande syfte. Detta ord anses härlett från 'hård'.

Man kan också notera Knuts son Harda Knut och namnen Hardegon Knut på en dansk 900-talskung och Harald Hårdråde.

"Harda" tycks alltså kunna användas både som förstärkning till exempelvis god och för att utmärka hårdhet.

3.5.2 God

I Peterson (1994) upptas formen "godr" som helt enkelt översätts med adjektivet "god". De runord som redovisas har en tämligen varierad stavning från "kothr" till "kthan" och "kutha".

Vad gäller en närmare analys av betydelser kan man lämpligen inleda med att citera Nusvensk ordbok Band 1 sp. 2463:

"Som så ofta särsk. vid abstr. ord äro bet. föga avgränsade. När det gäller ordet 'god' finner man emellertid ovanligt många fraser där ordet kan ungefär lika bra föras under två l. flera olika bet.-rubriker."

Svenska Akademiens Ordbok behandlar ordet under 52 spalter. Utöver de vanliga betydelserna som uttryck för moraliska egenskaper, uttryck för uppskattning respektive tillfredsställande eller önskelig upptas betydelsen "god man" i samband med det juridiska begreppet godmanskap. Som ett eget ord upptas "gode" som beteckningen på Isländska hövdingar. Ordets ursprungliga betydelse var 'präst'. Godarna innehade på Island "godord" vilka ingick i den rättsliga organisationen. Rättsförhållandet mellan goden och hans män var ömsesidigt. Hans tingsmän skulle följa honom till tinget och stödja honom såväl där som i hans personliga fejder i övrigt. Goden skulle å sin sida skydda och värna sina tingsmän, vilka dock inte behövde

vara knutna till ett visst område (jämför Sawyer, B. & Sawyer, P. (1993:86f).

Aakjær (1927:3) kopplar, i uppgiven anslutning till Wimmers Ordbog över de Danske Runemindesmærker, termen till det rättsliga uttrycket "hethwærde mæn" som i det medeltida materialet används om de största och mäktigaste männen i riket. Även Nielsen (1945:120) påpekar likheten med "gode män".

Randsborg (1980:40) anför

It is clear that the 'good' apposition, and related ones, only refer to masters, to the king's 'good men', his dependants or more probably his vassals.

Även Christophersen (1982:133) kopplar runstenarnas "god" till en beteckning för kungliga rådgivare "gode män" som tillhörde samhällets översta skikt. Birgit Sawyer (2000:156f) anser att de "goda" thegnarna och drængarna i Skåne och Västergötland hade anknytning till kungarna Sven och Knut, medan benämningen i östra Sverige är svårtolkad.

Frands Herschend (1998) diskuterar med utgångspunkt från verksamheten i hövdingahallen "the good". Såvitt jag kan finna har han dock inte övervägt någon annan tolkning än begreppet godhet och han använder sig av källor från såväl uttalat kristna miljöer som från Beowulfkvädet och runstenar. Han företar ingen analys av ordets betydelse som kan användas i respektive sammanhang och diskuterar inte godmanskapet som möjligt juridiskt begrepp men anser att kungen utövade dömande verksamhet i hallen i dess egenskap av rättssal (a.a.:75).

3.6 GODE MÄN

I Knut Helles (1972) avhandling *Konge og gode menn i norsk riksstyning ca 1150–1319* behandlas gode män utförligt.

Helle börjar med att redovisa ett antal beteckningar från medeltida lagar, diplom och andra handlingar, för en mer eller mindre obestämd grupp 'gode män' som förekommer i samband med offentliga angelägenheter. Dessa har varierande beteckningar exempelvis 'godir', 'bestu', 'skilrikir' och 'vitrir'. De förekommer i två grundbetydelser, dels betecknar de förstånd och insikt och dels betecknar de generellt anseende och goda egenskaper. De gode männen uppträder i situationer som förutsätter omdöme och klokhet och därtill högt anseende (Helle 1972:19–21).

Enligt Helle var terminologin med gode män i offentliga funktioner tämligen utbredd i Europa under medeltiden och den förekommer i frankiska källor både från merovingertid och under karolingisk tid och återfinns

sedan inom tyskt, italienskt, spanskt, franskt och engelskt område liksom från skandinaviska högmedeltida källor. I Europa är det den latinska terminologin som är allmän, men i England uppges man ha spårat dessa termer i inhemskt material från tiden före och närmast efter den normandiska erövringen (a.a.:20).

Bakom denna beteckning – god man – döljer sig olika realiteter, olika verksamhetsområden, olika personer, grupper eller organ. Det måste påpekas att begreppet har en rad olika språkliga uttryck och att det förekommer på såväl det administrativa språket – latin – som på de inhemska språken (a.a.:20f).

I norska källor omtalas gode män i både Gulatingslagen och i Frostatingslagen där en landsfredslag som anses härröra från Magnus Erlingssons regeringstid på 1160–1170-talen intagits i de redaktioner, som bevarats från mitten av 1200-talet (a.a.:23).

Såvitt framgår av Helles undersökning finns motsvarigheter till de norska gode männen omtalade i kontinentala källor från senare delen av första årtusendet och de skall finnas omtalade i England från mitten av 1000-talet och i norska källor från slutet av 1100-talet. Det verkar därför inte alltför äventyrligt att påstå att runstenarnas goda thegnar och drængar representerar samma begrepp.

3.6.1 Förhållandet mellan nordbor och engelsmän i England

Detta förhållande bör i vart fall under Knut den stores första tid som kung över England ha varit utomordentligt ansträngt (jämför Lawson 1993:162).

Knut övertog ett land med en för sin tid mycket väl utvecklad administration bl.a. för skatteindrivning. Utkrävandet av de enorma danegälderna hade i högsta grad bidragit till att dess administrativa nivå var så hög (jämför a.a.:183).

Det engelska området hade sedan 800-talet varit utsatt för plundring av nordiska rövare och intensiteten av härjningarna hade växlat genom dessa två århundraden. I samband med de företag som påbörjades mot slutet av 900-talet och som slutligen ledde till Svens och därefter Knuts upphöjelse till engelsk kung, hade den engelska befolkningen varit utsatt för namnlösa lidanden. Vid ett tillfälle fick engelsmännen ett tillfälle till hämnd och detta ledde till massakern på daner på St Brice's dag år 1002 (ASC år 1002, EHD 1979:239). Vid Svens död år 1014 valdes Knut till kung av den danska vikingafloktan medan engelsmännen hämtade hem sin gamle kung Ethelred som fanns i landsflykt i Normandie. Engelsmännen skall till yttermera visso samtidigt ha gjort danska kungar fredlösa i England (ASC år 1014, a.a.:246; Lund 1994:27).

Knut hade också, i vart fall inledningsvis, tillämpat mycket brutala och svekfulla metoder. Ett ofta omnämnt exempel på detta är hur Knut lät miss-handla en gisslan av engelska ädlingar i samband med deras återlämnande år 1014. De fick återvända hem utan händer, öron och näsor sedan Knut beordrat denna lemlästning (ASC år 1014, EHD 1979:246; Lund (1992:171). Efter ytterligare strider och sedan Ethelreds son Edmund avlidit blev Knut krönt av ärkebiskopen som kung över hela England år 1017.

Som tidigare anförts hade Sven och Knut dessutom lyckats driva in exempellösa tributer från den engelska befolkningen. Det finns ingen anledning att tro att de dåtida engelska skattebetalarna älskade sina fogdar och representanter för en sådan ockupationsmakt mera än vad man gör numera. Det är uppenbart att kungen, dvs. Knut, inledningsvis var i akut behov av en pålitlig styrka som livvakt och som verkställare av kungliga order (jämför Lawson 1993:177f). Denna styrka var det tidigare nämnda thingalidet som utgjorde en slagstyrka för en ockupationsmakt som besegrat, förödmjukat och plundrat befolkningen, varför man måste ha haft utomordentligt ansträngda förhållanden till större delen av den inhemska befolkningen i England. Det är omöjligt att tänka sig att dess medlemmar kunde ha fraterniserat med denna erövrare. Enligt Snorre (Olav den helliges saga Kapitel 130) hade Knut haft ett långt slit innan folk blev lydiga under honom. Vid rekrytering av denna styrka finns det all anledning att anta att Knut litade mest på manskap från de områden, som sedan länge haft anknytning till danskt område dvs. Jylland, Västergötland/Östergötland och södra Skåne.

3.6.2 Slutsatser beträffande "harda godan ..."

Mot bakgrund av i föregående avsnitt angivna förhållanden anser jag att runstenarnas formel "harda godan" thegn respektive dræng, förekom endast i en väl definierad grupp närmast Sven Tveskägg och Knut den store och att begreppet, utöver ett allmänt lovprisande, även innefattade ett ställföreträderskap närmast motsvarande det nutida begreppet "god man". I motsats till Randsborg anser jag att det inte var frågan om kungliga vasaller där kungen upplät jord mot troskapsförsäkringen. Skälet till detta är bl.a. att det dåtida rättssystemet inte var så utvecklat att en kung i Skandinavien hade något "kronogods" till sitt förfogande, se vidare Kapitel 4 nedan.

Kungen hade där endast den egendom han själv hade besittning till. Han kan däremot tänkas ha låtit förtjänta personer ta över besegrade motståndares egendom. I England som varit kristet sedan 600-talet var förhållandena annorlunda. Där fanns sedan länge ett system med "charters" som

var skriftliga dokument över marköverlåtelse. De ovannämnda dokument som undertecknats av personer med nordiska namn är exempel på sådana handlingar. Så vitt jag kan finna finns det inget som tyder på att något motsvarande system fanns i thegnarnas hemtrakter.

Begreppet "harda godan", med tillägg av thingalidets titlar, måste ha varit väl känt av dess medlemmar och deras anhöriga och alla dessa bör ha ogillat obehörig användning. Detta var personer med maktresurser som knappast kan ha tolererat en orättmätig titulatur. Runstenar med nämnda formel och titlar förekommer inom ett väl avgränsat område i Skandinavien (se Tabell 3 nedan och Figur 6 ovan). Det förefaller därför motiverat att betrakta dessa runstenar i ett sammanhang och att anta att övrig användning av "god" och "harda god" på runstenar inte har denna distinkta betydelse. Exempelvis förekommer inom samma område "harda god" även för att hedra en hustru, bonde m.m. (se Tabell 3 nedan, jämför Sawyer, B (1991) och (2000: 107-111).

Det kan noteras att runstenen SRI Vg 150 har titeln "miok godan thegn" med tillägget "Tor vigi". Detta måste vara en hednisk formel och styrker tanken att thingalidets "harda godan" är en senare formel som förekom i en kristen omgivning. Här bör man dock notera SRI Vg 113 som har denna sistnämnda formel, men som också har en mycket enkel ornamentik i form av en långskaftad hammare. Detta skulle kunna tolkas så att thegnen visserligen var döpt eller primsignad i England, men att hans efterlevande ansåg det säkrast att även ha med en hammare på hans minnessten där hemma.

De thegnar som förekom i Skandinavien i början av 1000-talet var inte utplacerade enligt någon plan och de hade inte fått jordegendom av någon kung. Jag anser att de var lokala stormän som med sina följn anslutit sig till Sven och/eller Knut och blivit medlemmar av thingalidet. I gengäld fick de av kungen del av hans rikedom och prestige. Enligt Härke (2000:382) skulle de vapen som tillhörde kungens thegnar, tillsammans med andra gåvor från kungen, vid thegnens död återgå till kungen. De nordiska thegnarna tog med sig annat gods och ära tillbaka till sina hembygder och de fick där ökat anseende. Även detta är exempel på heterarkiska förhållanden.

3.7 SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER THEGNAR OCH DRÆNGAR

De källor som finns för tiden fram till Knut den store medger ingen annan slutsats än att många kungar och andra hövdingar kämpade om makt och inflytande i Skandinavien samt att maktförhållandena ständigt skiftade.

Några enheter som gör skäl för beteckningen stat kan inte återfinnas i källmaterialet. Mordbrand, bakhåll och överfall var, vid sidan av mera ordnade slag, vanliga medel i kampen om inflytande i Skandinavien. Det fursteideal som framgår av skaldeverser och senare berättande källor är i korthet, att en god kung även under sista delen av vikingatiden med framgång skulle kunna utöva fysiskt våld och han skulle då även förse asätande djur med riklig föda. Det är en avgrund mellan detta kungaideal och det som framställs i lagar och kungaspeglar från medeltiden, där kungen skall vara en "Rex lustus" och verka för utbredningen av Guds rike på jorden (Löfving 1987:23f, Bagge 1996:159f).

Samhället var fragmenterat och några övergripande institutioner som bestod oberoende av innehavaren fanns inte. Det var ovanligt att härskare kunde lämna makten vidare på ett förutsägbart sätt, exempelvis genom arv, i flera generationer. "Stabila bondesamhällen" som leddes av landskapens lagmän saknar varje stöd i källmaterialet från denna tid. Ett exempel på detta är den växlande rättsliga indelningen kring Vallentunasjön i Uppland som har beskrivits av Erik Lönnroth (1982). Allt detta gör att förhållandena i Skandinavien även under början av 1000-talet kan kategoriseras som ett exempel på heterarki.

Det danska området intar en särställning genom sitt läge närmast mera utvecklade delar av Europa och med en befolkningstäthet som var flera gånger högre än i övriga Skandinavien. Omkring år 980 har Harald Blåtand uppenbarligen organiserat bl.a. anläggandet av Trelleborgarna och bron över Ravnings Enge. Tegnebyarna kan, liksom Sigtuna, genom fynd av prestigeföremål med danskt ursprung och mynt också dateras till Harald Blåtands tid som dansk kung. De var stödjepunkter i ett av honom nyinrättat system som genom ombud på Tegnebyarna kontrollerade den östra Skagerrakkusten och landvägen från denna genom Götalandskapen till Mälardalen och vidare över Ålands hav till trakten av nuvarande Åbo. Västergötland ingick sedan länge i det danska influensområdet, vilket är rimligt med hänsyn till att de naturliga kommunikationslederna går mot havet i väster, se vidare avsnitt 5.2 nedan.

Dessa företag förutsätter inte någon statlig bestående organisation. De var istället exempel på hur en framgångsrik hövding – kung – skaffat sig stora maktresurser i form av anslutna krigare och själv hade en organisation som kunde anskaffa och kontrollera den arbetskraft som behövdes (jämför avsnitt 2.5 ovan).

Runstenarna med formeln "harda godan..." med "titlarna "thegn" och "dræng" i Gothia, Skåne och på Jylland tillskrivs medlemmar i Sven Tveskäggs följe och Knut den stores thingalid och de visar att det danska inflytandet i södra Sverige bestod under början av 1000-talet.

Spridningsbilden för nämnda runstenar är så entydig att det knappast går att tänka sig någon annan förklaring än en gemensam bakgrund.

Formeln "harda godan" saknas i Mälaronrådet där istället uttrycket "throttat thegn" och egennamnet "Tegn" förekommer.

Området från Sigtuna och väster om nuvarande Sigtunafjärden och Ekoln har en särställning i Mälaronrådet vilket framgår av de två Tegnebyarna, av Hiddenseefynd och av runstenar med titeln "dræng". Vidare omnämns på en runsten i detta område en medlem av thingalidet vilket tolkas som Knut den stores följe. Knut har – liksom Harald Blåtand – haft inflytande inom detta område. De många uppgifterna om Engelsfärder och gålder är däremot spridda över hela Mälaronrådet och avser förhållanden innan Knut blev kung över England och Danmark och därefter avvecklade sina erövringsstyrkor. Det slag i Uppsala som omtalas på två skånska runstenar kan ha utkämpats av deltagare i Knuts styrkor.

Min tolkning är alltså i korthet:

- Thegnarna på Tegnebyarna var av den danska kungamakten medvetet lokaliserade ombud som skulle säkerställa dennas intressen inom sina områden i Vikenområdet, respektive kontrollera färdleden öster om Vättern.
- Runstenarnas "harda godan" thegnar och drængar i Gothia hade däremot själva anslutit sig till den engelsk/danska kungamakten i förhoppning att få ära och gods. De skulle inte säkerställa territoriell kontroll över de landskap som de kom ifrån och där deras stenar restes, men de erkände med stolthet Knuts överhöghet. Dessutom hade större delen av dessa områden sin naturliga anknytning till det danska området.

Det är, bl.a. mot bakgrund av att det fanns ombud för danska kungar i stora delar av landet, uppenbart att en organisatorisk enhet motsvarande det medeltida Sverige i vart fall inte existerade omkring år 1000. Under decennierna före detta sekelskifte var det danska kungar som hade inflytande i Gothia och längre österut. Harald Blåtands ombud i form av thegnar på Tegnebyarna längs den omstridda östra Skagerrakkusten och från Vättern till Mälaren och i Finland kontrollerade de sträckor som låg utanför hans mera närliggande influensområde. Detta innefattade även delar av Götaland där danska jarlar kan ha funnits sedan länge. Runstenarna med thegnar och drængar samt uppgift om en medlem av thingalidet nära Sigtuna visar på att även Knut den store utövade motsvarande inflytande.

Det engelska inflytandet i samband med kristnandet i Skandinavien

framhålls ofta. Exempelvis diskuterar J.A. Hellström (1996:144ff) betydelsen av Knuts Nordsjövälde för de kristna kontakterna mellan England och Götalandskapen. Eftersom runstenarnas thegnar och drængar bör ha varit döpta eller primsignade bör man också överväga om detta förhållande kan ha medverkat till kristnandet (jämför 5.2.2 nedan).

Nämnda heterarkiska förhållanden bestod ytterligare något sekel och den svenska rikssamlingsprocessen började bli en realitet först när den kristna kyrkan började organiseras utifrån. Den första lämningen av detta skeende är Florensdokumentet från början av 1100-talet och de första organiserade administrativa enheterna var biskopsdömena som fick en rimlig stabilitet mot slutet av 1100-talet. Uppsala ärkestift inrättades år 1164. Sverige som ett rike med en kung med en förutsebar succession var en realitet först ytterligare något hundratal år senare. Se vidare avsnitt 6.3 nedan.

3.8 TABELL ÖVER TEGNEBYAR OCH EXEMPEL PÅ SPRÅKLIGA FORMLER

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Jyl-land DR	Dans-ka öar. DR	Skåne Hall. Blek. DR	Viken Bo,Öf Dalsl. Norge	Väster- götland Vg	Smål. Österg Öland Sm,Ög	Närke Västm. Nä Vs	Sörm- land Sö	Uppland U	Fi.
Tegnebyar				3+2+1		1 + 5	1	1	1	1
harda godan thegn	86,106, 115,121, 123,130	213 Lo	294,343		59,62,102, 113,115,151					
"- "- draeng	68,77, 127		268,276, 288		61,90,112, 114,126,153, 154	48 Sm				
thegn harda godan					74,152,157, 158, 155?					
draeng "- "-	1		289		130,157,162, 179,181,184	60?, 104 Ög				
harda godan bonda, sven, hustru mm			278,338	NlyR 244	75,82,92, 139,156,					
miok godan thegn	99				73,108,137, 150					
"- "- draeng	94?				123					
god... thegn	98?	372 Bom			101,103	37 Sm				
hedwaerdan thegn		209 Fyn								
Draeng...var med Knut			345			111 Ög				
flydde ej vid Uppsala			279,295							
Knut, Knuts gäld mm				NlyR 184				14	194, 344,	
throtar thegn								90,112, 151,170, 367,fv48		
draeng ufilan, snial								177,320		
vestr sat i thingalidi ...									668	
namnet Tegn								237,348, 349,353?	34,131,201, 353,363,372, 456,935,937, 990,991,999, 1139	
thegn god..., algod...	129?143		293		8			34		
"- beztan, fyrstr	Ny		277			35 Sm				
draeng.. god..., -algod..		380, 387 389 Bom.	339 262		32, 127,	130,201, 244 Ög 58Öl	3,18,19Vs	167	143, 768	
"- bezter					125				802	
god... draeng	150					93 Sm 122 Ög			760,767, 808	
frokn, hifan, snial dræng						81, Ög	18, 23 Nä	155,163	166,289	
.... draeng ...	78		295,330			64, Ög	22? Vs		610, 729	

Tabell 3. Uppställning över Tegnebyar och vissa benämningar, formler och namn på runstenar. Observera grupperna. (Tabell 1 Löfving 2000, med viss justering.)
Chart 3. List of "Tegnebyar" and certain terms, formulas and names on runic stones. Note the groups. (Chart 1 Löfving 2000, adjusted.)

4 MARKRÄTTIGHETER I FÖRSTATLIGA SAMHÄLLEN

4.1 RÄTTSSYSTEMET

Som framgår av tidigare delar av denna bok fanns det enligt min uppfattning omkring år 1000 kungliga företrädare i Skandinavien vilkas huvudmän fanns långt borta – i Danmark respektive England. En fråga som då uppkommer är om kungen också upplåtit jord till dessa ombud i utbyte mot lojalitet och tjänster, dvs. något slags feudalt system. Ett utvecklat sådant system förutsätter definierade markrättigheter, äganderätt som gäller oberoende av ägarens närvaro – personligen eller genom ombud – samt möjlighet att överlåta mark. Det som främst kan ifrågasättas är den eventuella förekomsten av ”kronogods”, ”Uppsala öd” (se avsnitt 5.1.1 nedan) och andra till en förment statsmakt knutna jordinnehav i Norden före mitten av 1000-talet.

Frågan har också betydelse för tolkningen av de lämningar av bebyggelse från yngre järnålder som numera ofta uppfattas som huvudgårdar med satellitbosättningar (se ovan avsnitt 1.3.3).

En fast punkt för Skandinavien när det gäller jordrättigheter är år 1085 till vilket år Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka är daterat. Detta dokument är det första, om än i avskrift, bevarade exemplet i Norden på en sådan handling (Skansjö & Sundström (red) 1988). Samhällsutvecklingen hade uppenbarligen nått därhän att sådana gåvobrev var meningsfulla i Danmark. Frågan är om så var fallet även före denna tidpunkt och vidare om utvecklingen i Norden varit likformig (jämför Sawyer, B. & Sawyer, P. 1993:134f).

Eftersom det nordiska källmaterialet för markrättigheter är mycket begränsat kommer jag även att beröra några dokumenterade förhållanden från andra delar av världen.

I tidigare uppsatser har jag redovisat min syn på rättssystemet i förhistorisk tid och landskapslagarnas tillkomst (Löfving 1985, 1986a och 1987) och slutsatserna av detta redovisas vid baskomponenten ideologi avsnitt 1.5 ovan.

I dessa arbeten framhålls att rättssystemets främsta uppgift är att förhindra och lösa konflikter. I Skandinavien förekom i förhistorisk tid inga bestående samhällliga organ över större områden som kunde säkerställa ett rättssystem. Konfliktlösning skedde genom våld eller efter medling. Individen saknade personligt ansvar för sina gärningar mot personer utanför släktgruppen. Vid grova kränkningar som mord och dråp fanns en plikt till blodshämnd som kunde utkrävas på valfri manlig medlem i den kränkande gruppen. Individens personliga ansvar för sina gärningar, dvs. begreppet "synd", är en kristen föreställning. Det förhistoriska rättssystemet bestod av mer eller mindre vaga sedvänjor om hur konflikter kunde lösas. Samhället hade intresse av att konflikterna löstes eller åtminstone hölls på en låg nivå. Medling var den främsta metoden i detta avseende. Det saknades emellertid en maktapparat som kunde verkställa eventuella avgöranden. Fejder som hade sin grund i gamla oförrätter kunde hålla på i generationer. Den förfördelade parten fick själv söka hämnd om kompensering med böter inte skedde. De isländska sagorna ger många exempel på dessa förhållanden (se exempelvis Miller (1990). Redan individens begränsade ansvar för sina gärningar utanför släktgruppen gör det svårt att föreställa sig en individuell äganderätt. Min slutsats är alltså:

Det förstatliga samhället saknade såväl formella domstolar som exekutiva organ som kunde verkställa rättsliga avgöranden och garantera en individuell äganderätt.

Detta är ett i internationell litteratur helt vedertaget och okontroversiellt påstående. Likväl har det inte fått något större genomslag i den skandinaviska diskussionen utan man föreställer sig här ofta, i Geijers anda, fria odalbönder och vikingatida lagmän över våra landskap med fasta tingsplatser där rättvisa skipades (jämför avsnitt 1.5.2 ovan). Beträffande ovanstående slutsats se exempelvis: Hoebel (1954:50) – det förstatliga samhället saknade formella domstolar och verkställande organ;

Claessen & Skalnik (1978:639ff) – förekomsten av äganderätt är en väsentlig del i kategorisering av den tidiga staten;

Gilman (1998:70), som åberopar Fried (1967), – privat ägande kräver statliga institutioner.

Detta innebar att den enskilde fick hävda sin besittning med de följden han kunde uppbåda genom hövdingar och andra personer med maktresurser (Löfving 1987:24-27; Byock 2001).

Vad gäller förekomsten av muntlig traderad lag i Skandinavien skall denna fråga inte diskuteras närmare här. Jag har berört frågan ovan, avsnitt 1.5 samhällsideologi, och i mina ovannämnda tidigare arbeten. Slutsatsen är att muntlig traderad lag före landskapslagarna inte förekom i form av lagtext. De skandinaviska landskapslagarna anses enligt en numera vanlig uppfattning i stora delar vara påverkade av romersk och kanonsk rätt. Uppenbarligen kan den formella indelningen i balkar och paragrafer inte bygga på en inhemska tradition. Den bygger istället på tidigmedeltida rättsböcker som fanns på kontinenten där främst lombardiska lagsamlingar, som började sammanställas under 600-700-talen, anses ha varit förebilder (Sjöholm 1988; exempel på lagsamling se Fischer Drew 1973).

Det som kan ha traderats i Norden var utgången av tvistlösningar, dvs. sedvanerätt. Man bör notera att centrala delar av rättssystemet i England fortfarande baseras på "common law" och att de rättsfallsamlingar som används går tillbaka till medeltiden (Hudson 1996). Common law har i *Osborn's Concise Law Dictionary* 1993:77 karaktäriserats som:

the commonsense of the community, crystallised and formulated by our forefathers.

Det saknas varje anledning att värdera denna grundval lägre än det system vi är vana vid, där de för ögonblicket befintliga makthavarnas påbud, i form av skriven lag, blir utgångspunkt för tvistlösningen.

4.2 MARKRÄTTIGHETER

Anspråk på mark och rättigheter i sådan kan, utifrån den enskildes synpunkt, diskuteras inom begreppen territorialitet och äganderätt.

4.2.1 Territorialitet

Territorialitet har definierats enligt följande (Tonboe 1994:9):

... tendensen till att identifiera sig med, tillägna sig, individuellt eller kollektivt, och om nödvändigt försvara ett större eller mindre landområde gentemot "ovidkommande" personer, grupper eller sociala funktioner. (Min försvenskning.)

Territorialitet förekommer bland de flesta levande organismer från exempelvis myror via koltrastar till människor. Skillnaden gentemot äganderätt och andra rättigheter är oklar, men äganderätten förekommer rimligtvis enbart

inom mänskliga samhällen eftersom den får anses vara kopplad till något slags judiciellt system (jfr. dock Hunt 1998:19). Beträffande territorialitet jämför avsnitt 2.1 ovan och Lönn (1999:52f) med en forskningsöversikt.

4.2.2 Äganderätt till mark

Begreppet äganderätt kan i dagens europeiska samhälle delas upp i två dimensioner: *Besittningsskyddet* som avser det skydd rättsordningen ger ägaren mot att ofrivilligt avhändas den egendom till vars besittning han har rätt. *Förfoganderätten* är friheten att förfoga över egendomen genom exempelvis försäljning, gåva, testamente, att bebygga den eller att tillgodogöra sig naturrikedomar. Äganderätten gäller oavsett om ägaren för tillfället har tillgång till egendomen. Den som äger en fastighet behöver inte befinna sig på sin egendom för att hävda sin äganderätt, utan den gäller oavsett hur ägaren nyttjar fastigheten.

Äganderätt förutsätter ett samhälle som erkänner den och som efter förmåga garanterar den. Äganderätten i förstatliga samhällen gick endast så långt som man själv kunde försvara den. Paul Durrenberger redovisar exempel från det medeltida Island där det, trots det legala systemet med alltinget som högsta organ, var den personliga makten som avgjorde tvister och inte de legala diskussionerna (Durrenberger 1998:182f).

I en analys av de begrepp som rör egendom diskuteras förekomsten av tre sorters egendom såvitt avser rättighetshavarna: statlig, privat och gemensam. När det gäller privat egendom anses individen inneha alla rättigheter till ett objekt innefattande att utesluta andra, förstöra, förändra, låna ut och överge detta (Hunt 1998:12, 14).

Enligt romersk rätt förekom absolut äganderätt "dominium" till fast egendom och till slavar och egendomen skulle ha förvärvats lagligen, exklusivt, absolut och permanent. Detta kunde uttryckas som rätten att använda och konsumera sin egendom på det sätt lagen tillåter (Pipes 2000:11).

En översikt över besittningsrätten i ett förstatligt samhälle finns i Skre (1998 kapitel 1). Skre framhåller där att i detta samhälle måste var och en försvara sin person och sina tillgångar med de allierade man kunde uppbringa och att tinget var en arena där man gjorde detta, inte en arena där man fick sin lagliga rätt.

Under medeltiden var äganderätten till jord uppdelad i olika skikt såsom rätten att bo, rätten att bruka, rätten till ränta och rätten till skatt. I dagens svenska rättssystem är en jordägares möjligheter att råda över sin egendom begränsade av bl.a. Plan och bygglagen, bestämmelser om förköpsrätt för det allmänna och den s.k. allemansrätten. Exempelvis är det samhället som bestämmer om ett visst markområde skall få användas till en fritidsby eller

bli ett grönområde. (Se Winberg (1985) beträffande medeltida rättigheter.)

Till äganderätten till jord kan också andra rättigheter vara knutna, exempelvis rätt till jakt och fiske. Med jord förstås såväl mark som vattenområden.

Det torde inte vara en överdrift att påstå att "full äganderätt" till jord är en ytterst ovanlig företeelse. Det som överlåts vid en transaktion är i större eller mindre mening alltid inskränkt i något avseende. Det har hävdats att äganderätten till jord i Sverige uppkom år 1789 vid Gustav III:s statskupp, genom K.F. av den 21 februari 1789, där skatte- och skattefrälsebönderna tillförsäkrades "uti alt lika orubbelig ägande- och lika fri dispositionsrätt, som frelseman öfwer frelsehemman" samt genom förenings- och säkerhetsakten som tillkom samma år (Bäärnhielm 1995).

Enligt en relation från år 1627 (Klein 1924:104, min kursivering) ansåg bönderna på svenskön Runö i Rigabukten, där den gotländska rätten tillämpades, fortfarande att:

Landet eller heemanen ärfwa the och hafua af urminnes tijdh ärrftt såsom Skatte Jordh hvar effter sijna föreldrar och slächt til 5 och 6 leedh, men ingen hafwer någontijdh nogon Jord såldt el:r köipt, uthen seiia Äple och Pæron må sällias, män icke Jordh. Men eliest ärfwa the ifrån hvar annan 2 : 3 och flere alnar Jord och leggja ifrån thet eena til thet andra hemman.

Enligt såväl romersk rätt som nutida västerländsk rätt innebär äganderätten bl.a. möjligheten att sälja jord och den tidigare ägaren har därefter inga rättigheter i denna. I förstatliga samhällen var möjligheterna för en enskild att varaktigt överlåta jord på detta sätt begränsade, om de över huvud taget förekom. Så långt jag kunnat finna krävde definitiva marköverlåtelser godkännande av samhället i övrigt. Detta kunde manifesteras exempelvis av en hövding eller av en ledare för släktgruppen. Till mark och vatten knutna rättigheter kunde vara individuella och de kunde upplåtas till andra. Ägande i förstatliga samhällen innebar snarare en möjlighet att utestänga andra från ett visst område (Pipes 2000:84).

Följande citat kan fortfarande anses representativt för forskningsläget vad gäller markrättigheter i Skandinavien (Myrdal 1989:37):

Äldre medeltid i Sverige innebar grundläggande förändringar vad gäller förfoganderätten över jord. Vi kan vara förvissade om att man dessförinnan inte kunnat sälja och köpa jord så fritt och i en sådan omfattning som man kunde under 1200- och 1300-talen....

Avgörande betydelse hade vad som kallas statens uppkomst, med utbildandet av en rudimentär statsmakt. Detta har givit de rättsliga grundvalarna för äganderätten i de kodifierade landskapslagarna och så småningom i landslagen ..."

Det ovan anförda visar att de författare som analyserat problemet anser att äganderätt i nutida mening inte förekom i förhistorisk tid. De som inte gjort en sådan analys använder däremot ofta begreppet oreflekterat.

Enligt min uppfattning kan begreppet äganderätt inte definieras bättre än att den innebär den rätt till fast eller lös egendom som samhället vid varje tidpunkt tillerkänner en ägare.

4.3 UPPGIFTER OM MARKRÄTTIGHETER UTOM EUROPA

Inskränkningarna i rätten att förfoga över jord visar en överraskande likformighet i olika delar av världen. Det är bl.a. uppenbart att de fredliga marköverlåtelse som förekom, mellan exempelvis Brittiska Kronan och ursprungsbefolkningarna i samband med den engelska expansionen över världen, inte skedde på grundval av en likartad begrepps värld mellan de olika parterna. Eftersom dessa förhållanden är av intresse för hur motsvarande rättigheter var utformade i Skandinavien i förstatlig tid skall jag nedan ge en kort antydan om hur de gestaltat sig såvitt framgår av den antropologiska litteraturen. Det behöver knappast framhållas att denna redovisning är översiktlig. Urvalet är godtyckligt men det kan påpekas att jag besökt de angivna trakterna förutom Afrika. Vidare ligger områdena inom den anglo-amerikanska maktsfären.

4.3.1 Afrika

Kenya

För Kenya finns en skildring av Jomo Kenyatta (1959) *Facing Mount Kenya*. Kenyatta var dels född och uppvuxen i Gikuyostammen – där han bl.a. deltagit i rättsliga och administrativa avgöranden om markfrågor – dels var han utbildad i västerländsk antropologi och deltog i Malinowskis seminarier vid London School of Economics och dels tog han aktivt del i det politiska livet i Kenya där han blev landets förste president 1964 till sin död år 1978. Dessa förhållanden gör att hans redovisning har ett unikt värde, även om den givetvis är präglad av hans politiska strävan.

Enligt Kenyatta är markrättigheterna den viktigaste faktorn när man studerar det sociala, politiska, religiösa och ekonomiska livet inom Gikuyu-stammen. Gemenskapen med förfädernas andar upprätthålls genom kontakt med den mark i vilken stammens förfäder ligger begravda. Gikuyerna anser att jorden är stammens "moder" eftersom den ger näring åt människorna i livstiden och därefter när de dödas andar för

evigt. Därför är marken det heligaste för allt som bebor den (Kenyatta 1959:21).

Beroende på vikten av markrättigheterna var dessa noggrant och ceremoniellt utformade. Enligt stammens sedvanerätt hade varje familjeenhet något slags markrättigheter. Medan hela stammen kollektivt försvarade gränserna för sitt territorium, hade varje tum mark inom detta sin ägare. Kenyatta ger åtta exempel på benämningar av rättighetshavarens position. Exempelvis: 1.) för en individuell ägare som förvärvat området genom köp eller arv eller genom att förvärva de första jakträttigheterna; 2.) för en "god man" (trustee) som tillvaratar intressen för de yngre medlemmarna i sin grupp och 8.) Gikuyernas hela territorium (a.a.:21f).

Även om varje bit mark hade sin ägare, med fixerade gränser som respekterades, innebar detta inte ett exklusivt nyttjande eller nödvändiggjorde utkrävande av jordränta. Det var en heder att kunna äga mark och att kunna upplåta den för odling eller bebyggande. Detta får inte förväxlas med gemensamt ägande eller att stammen ägde marken. Kenyatta ger följande exempel på hur markrättigheter fungerade genom några generationer (a.a.:25-31).

En ogift och oberoende man, A, köpte ett markområde på 60 tunnland och fick därmed full privat äganderätt till markområdet. När han gifte sig med B blev marken gemensam egendom för de båda. Han röjde ett område på två tunnland åt henne där hon fick fulla odlingsrättigheter medan själva marken fortfarande var mannens egendom. Hon kunde tala om "min trädgård" och "vår mark". När mannen skaffade en andra hustru, C, röjde han ett motsvarande område åt henne. Varje fru hade sin trädgård som ingen utom maken kunde inkräkta på. Dessa röjningar kunde utökas.

Efterhand växte familjen. Döttrarna hade inga markrättigheter i denna familj utan de spelade sin roll i den familj där de blev ingifta. A med sina två fruar fick sex söner vilka i likhet med sin far skaffade två fruar. Det område till vilket A hade full äganderätt delades därefter med åtskilliga personer som hade odlingsrättigheter: A med fruarna B och C och deras sex söner med tolv fruar, tillhoppa tjugo personer som kallade området "vårt", och fadern A som kallade det "min mark". Efter ytterligare en generation hade under motsvarande förutsättningar femtiosex personer fulla odlingsrättigheter. Dessa personer kunde tala om "vår mark" medan A fortfarande talade om "min mark". Tillsammans med ännu hemmavarande döttrar kunde sjuttio personer leva inom området.

När gruppen nått en sådan storlek att det inte gick att försörja sig lämnade de mera företagsamma området och förvärvade ett annat område och samma process kunde upprepas.

När det gäller marköverlåtelse och generationsväxling anges följande

exempel (a.a.:31-36).

Om det var fråga om ursprungligen förvärvat land som köpts eller ärvts av en ensam son kunde ägaren sälja det om de stamäldste, som fungerade som ceremoniella vittnen, samtyckte. Om ägaren hade söner och en försäljning likväl skedde ansågs han vara en mycket dålig man som inte tog hänsyn till familjens framtid och detta var mycket ovanligt.

Vid faderns död gick marken vidare till sönerna och den äldste sonen trädde, i egenskap av god man, i faderns ställe. Han kunde inte tala om "min mark" utan alla kallade området för "vår mark". Detta liknar oskiftat dödsbo enligt vår rättsordning men skillnaden är att någon möjlighet till skifte knappast fanns. Efter detta hade marken blivit familjemark under namnet av den förste ägaren.

Det var alltså i dessa fall inte fråga om stamägande utan om familjeägande. Överlåtelse kunde endast ske av den mark som var privatägd. En utomstående som ville ha odlings- eller byggrättigheter kunde få detta endast efter samtycke av den gode mannen med godkännande av övriga medlemmar av familjegruppen. Sådan upplåtelse skedde först efter det att förvärvaren granskats noga så att han kunde förväntas respektera de övrigas rättigheter och leva i fred med dem. Om markförsäljning av olika skäl aktualiserades hade den närmaste släktkretsens förköpsrätt så att en önskad främling inte kom in i kretsen. Den som sålde och hans efterkommande förlorade vid en sådan försäljning alla rättigheter i förfädernas mark och behandlades närmast som främlingar. Man försökte dock att bevara rättigheter så att säljaren kunde återvända om det blev nödvändigt (a.a.:35f).

Det fanns utöver privatägd mark gemensamma betesmarker, salttillgångar för kreaturen och källor. Dessutom fanns det allmänna platser för möten och tillställningar samt allmänna vägar och heliga lundar. Om en salttillgång eller en källa upptäcktes på enskild mark kunde ägaren inte hindra andra att utnyttja dem. Närmast boplatserna fanns det gräsmark som låg i träda på grund av rotationssystemet och därutöver skogsmark för byggnadsmaterial och bränsle. Dessa områden var mycket viktiga för samhället och de var inte oanvända, vilket de första europeiska resenärerna föreställde sig (a.a.:36f).

En viktig aspekt på markägandet var gränsmarkeringen. Detta skedde endast när definitiv markförsäljning skedde. Här förekom ett utvecklat ceremoniel under ledning av de stamäldste där gränsen markerades bland annat genom plantering av träd. Ingen kunde hävda absolut äganderätt utan att han själv eller någon förfader hade genomgått denna gränsmarkeringssceremoni (a.a.:39f)

Västafrika

Från Västafrika finns en jämförelse med nordiska förhållanden av den norske historikern Finn Fuglestad (1979). Fuglestad finner stora likheter mellan det förkristna Norge och det förkoloniala Afrika när det gäller samhällsstruktur, innefattande även markrättigheter. I båda fallen klassificeras samhället som "kinship type pagan society made up of agriculturists" (a.a.:47). Här finns vad Fuglestad kallar "earth- priests" vilka verkade vid sidan av kungen (a.a.:57). Fuglestad konstaterar också att Ynglingatal ger Harald Hårfagre ett gudomligt ursprung och att Haralds förfader Olaf Vitben var den förste inbyggaren i den region han slog sig ner. Dessa historier har tydliga gemensamma drag med västafrikansk muntlig tradition (a.a.:66ff). "Äganderätt" till mark finns inte i nämnda samhällen. Marken kan inte odlas av någon som inte fått tillstånd av "prästen". När tillgången på mark började bli knapp blev marken en värdefull tillgång och något slags de facto ägande uppstod. Detta fick dock försvaras med egna medel. I Norge gällde sådana förhållanden till dess att kristna och romerskrättsliga begrepp infördes. Det samhälle som framgår av de medeltida rättskällorna är helt skilt från det vikingatida (a.a.:72f).

4.3.2 Maorisamhället, Nya Zeeland

Här förekom markrättigheter liknande de som beskrivits ovan. Exempelvis anför Firth (1929:367f):

The land of New Zealand may be considered as a number of territories over each of which a separate tribe exercised jurisdiction. It maintained its position, in the last resort, by force of arms.

The influence of the tribe as a whole was paramount over any portion of the land held by the members of it, and no action of any moment affecting it was valid unless ratified by the tribal opinion. Thus no matter what rights to a specific area a man might have he could not dispose of them to others unless this was in accord with tribal policy.

A convenient formula to express the way in which the individual to the land is qualified by the interest of the communities given in saying that in Maori land there was an individual right of occupation but only communal right of alienation.

Johnson & Earle (1987:228) klassificerar Nya Zeelands nordö som en "simple chiefdom". Utveckling till en "complex chiefdom" skedde enligt författarna aldrig på grund av de marginella förutsättningarna för jordbruk.

En möjlighet att se hur olika ursprungsbefolkningen och de koloniserande europeerna såg på markrättigheter finns genom den s.k. Waitangi-traktaten som undertecknades på Nya Zeeland år 1840 mellan den brittiska Kronan och maorihövdingar.

Traktaten ledde till omfattande försäljning av mark till den brittiska Kronan som i sin tur sålde vidare till nybyggare och andra. Tämmligen omgående insåg maorierna att nybyggarna och brittiska Kronan avsåg helt olika ting med överlåtelsen än vad de själva trott. Maorierna ansåg att deras land var som en förälder för dem och det kunde inte utgöra en handelsvara. Den i traktaten angivna överlåtelsen av "suveräniteten" avsåg enligt den maoriska uppfattningen att endast "skuggan av landet" hade överlåtits till drottningen. Det förefaller att ha legat utanför maorihövdingarnas föreställningsvärld att landets "mana", dvs. makt, myndighet eller kraft, inte skulle få bli kvar hos hövdingarna (Orange 1989:25-28, 38f).

En försäljning av ett mellan två stammar omtvistat markområde ledde till en tvist mellan guvernören och maorierna. En konferens sammankallades år 1860 och där deltog även några av de hövdingar som undertecknat traktaten år 1840. Dessa förklarade då vad de trodde att traktaten innebar och anförandena finns bevarade i referat (a.a.:48).

Här finns alltså en dokumentation om de grundläggande skillnaderna mellan maorisamhällets uppfattning om styrande och om markrättigheter och den brittiska uppfattningen. De hövdingar som 1840 undertecknade traktaten hade uppenbarligen inte insett vad Storbritannien egentligen hade avsett. Detta hade framkommit först när brittisk myndighet utsträcktes även till deras område. Exempelvis hade ett, i och för sig välmotiverat, förbud mot att fälla det sällsynta kauriträdet utfärdats år 1841. Hövdingarna ansåg att landets "mana" skulle behållas av dem själva och att de skulle fortsätta att råda över sitt folk. De hade också trott att myndigheterna skulle ta itu med besvärliga européer. Ytterligare en orsak till att man skrev på var att man trodde att detta skulle skapa mera fredliga förhållanden inom Nya Zeeland (a.a.:33-50).

Land var enligt maorisk uppfattning inte en överlåtbar handelsvara. De nya lagarna tvingade maorierna att acceptera försäljning av land till européer vilket i praktiken innebar att man för gott hade avhänt sig såväl landet som alla dess tillhörande nyttigheter såsom fiskerier, jakt och mineraler (a.a.:38).

Den slutsats man nu kan dra av konferensen år 1860 är att maorihövdingarna hade garanterats sin rätt till "Maori mana" men att en sådan rätt är oförenlig med den suveränitet som utövades av en europeisk nation under 1800-talet. I en sådan finns det inte utrymme för annat än statsmaktens och jordägarens rättigheter. En hövdingamakt ovanpå detta är

otänkbar. Detta var självklart och underförstått av representanterna för den brittiska Kronan år 1840 och lika obegripligt för de hövdingar som trodde att de delade rättigheterna med drottning Viktoria.

Redan år 1863 utbröt krig mellan maorier och briter. Vid krigets slut var maorierna besegrade och tvingades avstå ytterligare stora landområden. Först efter andra världskriget började de maoriska rättigheterna att respekteras och år 1975 inrättades en Waitangitribunal som ännu är i verksamhet.

4.3.3 Nordamerika

Från detta område finns en mängd exempel på våld och uppgörelser mellan europeer och urbefolkningar. Nedan redovisas ett par exempel på sådana förhållanden vilka redovisats vid en konferens år 1989 som hade till syfte att påvisa hur utökad privat ägande skulle gynna ekonomin i indianreservaten i USA.

Av ett inlägg (Roback 1992) kan följande förhållanden noteras.

Roback konstaterar att de traktater som upprättats mellan den koloniserande statsmakten och ursprungsbefolkningen vanligen bryts. Detta beror mera på att undertecknarna inte kan kontrollera sina stammedlemmar respektive nybyggare än en ursprunglig avsikt att inte följa avtalet (a.a.:6ff). Även i Nordamerika fanns en strävan från den brittiska Kronan att genom traktater monopolisera marköverlåtelseerna från ursprungsbefolkningen. Ännu år 1830 var markköp förbehållet den amerikanska regeringen (a.a.:12, 19).

Inom stammen byggde besluten främst på konsensus (a.a.:14f).

De sentida försök som gjorts med att fördela privat mark till indianer har varit mindre lyckade och detta beror på att de inkräktar på den existerande familje- och stamstrukturen och de egendomsrättigheter denna innebär (a.a.:23).

Av ett annat inlägg (Benson 1992:27) framgår:

The centralized legal systems of modern Indian reservations, however, contrast sharply with Indian legal systems that prevailed before the arrival of Europeans in North America. Few Indian groups had strong central legal authority before Europeans began to exert influence on the evolution of Indian law, but this does not mean that there was no law. Indians had well developed legal systems that emphasized individual rights and individual ownership. Adjudication systems were in place to solve disputes without violence, but they were more like modern voluntary arbitration or mediation than modern government courts. No coercive centralized authority applied sanctions, but sanctions were applied, primarily in the form of economic restitution. These sanctions were enforceable because of reciprocal arrangements for support and communitywide ostracism.

Benson räknar upp ett antal exempel som anses gälla för alla primitiva indianska rättssystem (a.a.:32). Han understryker också hur snabbt de legala sederna ändras under yttre tryck (a.a.:37). Det bör påpekas att den äganderätt som nämns knappast avsåg markområden utan rättigheter i dessa såsom fiske och fångst samt föremål som exempelvis kanoter.

4.3.4 Hawaii

Markrättigheterna på Hawaii har bl.a. beskrivits av Timothy Earle (1998) som även diskuterar dem i Earle (1997). De i förevarande sammanhang viktigaste uppgifterna är att hövdingar som uppnått överhöghet till land genom krig konsoliderade sin makt genom att organisera uppbyggnaden av bevattningssystem och terrasseringar. Detta var resurser som kunde få den produktiva befolkningen att ansluta sig till dem. Byggandet av bevattningssystemen medförde fundamentala ändringar i landskapet och de rättigheter som förekom i detta. De egendomsrättigheter som uppstod fungerade som en inkomst som stödde hövdingarna i deras politiska företag. Marken ansågs vara omöjlig att överlåta och nyttjanderätten erhöles genom en rad relationer från den högste hövdingen till den menige nyttjaren (Earle 1997:179f). I kulturlandskapet representerade sådana anläggningar och diverse ceremoniella monument hövdingens gudomliga makt och tillgång till gudomligheter för fruktbarhet och krig. Egendomsrättigheterna formaliserades och blev permanenta i de uppförda produktionsanläggningarna. Vem en person var, hur han försörjde sin familj och hur han underhöll sin hövding var skrivet i landskapet genom byggandet av de gemensamma anläggningarna. Den symboliska ordningen var grundad och förutsatt i de dagliga ritualerna och i arbetet för försörjningen i hövdingens monument och markområden (a.a.:183f).

4.4. MARKRÄTTIGHETER SKANDINAVIEN

I Vita Anskarii (Rimbert, Kapitel 26) uppges att några hövdingar i Birka vid Ansgars andra besök uppgav att gudarna ägde landet. Denna uppgift stämmer väl med vad som redovisats ovan från andra förstatliga samhällen.

I Skandinavien förekommer uppgifter om markförvärv i det medeltida skriftliga diplommaterialiet samt på runinskrifter. Från förhistorisk tid finns några uppgifter på runstenar vilka tycks avse avsiktlig överlåtelse av mark och markrättigheter. Förvärv genom arv som sådant diskuteras inte närmare i denna framställning men varje samhälle måste ha regler för över-

föring av egendom mellan generationerna. Denna fråga har behandlats av bl.a. Sawyer, B. (2000 och tidigare artiklar), främst ur aspekten av förekomsten av kvinnlig arvsföljd.

4.4.1 Runstenarnas uppgifter om köp, odal och ägande

Såvitt framgår av runordsregistret (Peterson 1994) förekommer köp (køypa) på två runstenar i Sverige:

U209   kaupti, normaliserat: ok køypt i þenssa by
Gs14   kyfti

Enligt samma källa förekommer odal också på två runstenar i Sverige:

Sö145 B Toki atti by(?) halfan(?), GrimulfR atti halfan (?) by(?) alda i oðali(?)

U130   ER ðessi byR þæiRa oðal ok ættærfi, FinnviðaR suna Ælgiastaðum

Uttrycket ”äga ” (atti) förekommer på betydligt fler runstenar, ett tjugotal, men det är endast någon enstaka procent av det totala antalet runstenar, där det får antas att de till övervägande del markerar ett innehav. Bland de stenar som anger ett ägande finns de kända stenarna vid Vallentunasjön i Uppland. De har berörts av mig tidigare, ovan i avsnitt 3.7. Det är uppenbart att det inte är fråga om markrättigheter av det slag vi numera kallar ägande. Snarare är det frågan om en överhöghet som även innefattade andra förhållanden än själva marken.

I detta sammanhang måste begreppet ”odal” nämnas. Torun Zachrisson (1994) har gått igenom det föreliggande källmaterialet och drar slutsatsen att odal är ett vidare begrepp än den nedärvda fasta egendomen hos en familj. Odal kan även ses som ett uttryck för en mentalitet som innehåller tillhörigheten till en familj, legitimitet och vidmakthållande, värnande och omsorg om förfäderna och om den ömsesidiga samhörigheten med den fasta egendomen (a.a.:235). Jämför Earle (1997:183) citerad ovan avsnitt 4.3.4, Skre (1998:200) och Zachrisson (1989:237).

En viktig manifestation är förfädernas gravhögar och den legitimation dessa ger en innehavare som kan härleda sin släkt till förfäderna. Sådan härledning förekom ännu i äldre Västgötalagens bestämmelser om jordförvärv (ä Vgl Jordabalken 15, Holmbäck Wessén 1979:138). Det torde vara en vanlig uppfattning att endast en person per generation gravlades i

hög och att detta skedde för att markera innehavet (jämför Charles-Edwards 1976 a, b; Zachrisson 1998 och Skre 1998 avsnitt 1.3.3 ovan).

4.4.2 Markrättigheter i Skandinavien under slutet av vikingatiden

Så långt jag funnit i min genomgång var överlåtelse av släktjord ovanlig i hela världen och det finns, så långt jag funnit, inte några exempel på att någon motsvarighet till en överlåtbar äganderätt i västerländsk mening förekom i förstatliga samhällen utanför Europa. Som framgår av redovisningen ovan har även odalsbegreppet, dvs gemenskapen med förfäderna i landskapet, sin motsvarighet på andra håll.

Om försäljning och köp förekom var det fråga om en invecklad process. Det fanns alltid någon instans, familjen, slakten eller hövdingen – som hade sista ordet¹. Kontakter med förfäderna var en väsentlig del av samhällslivet och detta gjorde att överlåtelse av släktjord undveks. I de fall en upplåtelse i Nya Världen skedde till européer blev det fråga om två oförenliga synsätt. Europén trodde att han förvärvat en västerländsk äganderätt, medan den upplåtande hövdingen trodde att man, i enlighet med maorisk sedvanerätt, hade överlåtitt enbart en nyttjanderätt. Den begränsade rätten att varaktigt överlåta jord hindrade inte upplåtelse från en hövding till trogna medföljare av genom våld erövrade egendom som förut tillhört besegrade motståndare. Sådan överlåtelse skedde för att säkerställa ett inflytande och för att få lojala följeslagare (jämför ovan avsnitt 3.3.2).

Förfarandet påminner om det feodala system vi känner från det medeltida Europa, men vi saknar källmaterial som visar att ett formaliserat förfarande skedde. När det gäller nyvunnen mark kan också förhållandena ha varit annorlunda. Ett exempel på detta från den danska erövringen av Danelagen är enligt den medeltida krönikören Roger of Wendover som i Flores Historiarum för år 876 (EHD 1979:283) skriver:

Healfdene, king of the Danes, occupied Northhumbria, and divided it among himself and his thegns, and had it cultivated by his army.

Uppgiften om thegnar är förmodligen betingad av krönikörens tidstrogna terminologi, men något skäl till varför motsvarande förhållanden inte skulle ha gällt i Skandinavien finns inte enligt min mening.

---

¹ Hövdingarnas makt i stamsamhället kan illustreras med att ännu hösten 2000 fick en internationell konferens (ISO/TC 215, Working Group 4) om datahantering av journaler och patientens tillgång till sin egen patientjournal göra undantag för de patienter som hörde till det nuvarande Maorisamhället (muntlig uppgift av docent Ragnar Nordberg, Sahlgrenska universitetssjukhuset i Göteborg).

Ett annat är kolonisationen av Island där det var hövdingarna som tog marken i anspråk och sedan upplät den åt sina följeslagare (Landnámabök).

Enligt min uppfattning satt de flesta av runstenarnas thegnar och drängar på sin ärvda jord och de hade med sina följen frivilligt anslutit sig till den dansk/engelske kungen. Denne eller hans företrädare kan inte ha haft någon möjlighet att bygga upp institutioner som garanterade en äganderätt i områden utanför England. Det är dock möjligt att förhållandena i Västergötland och Skåne var olika när det gäller relationen till danska maktavare.

Vad gäller Västergötland finns inga uppgifter om annat än tillfälliga strider med inkräktare från nuvarande norskt område och där kan samverkan med danska intressen ha förekommit sedan länge (avsnitt 3.3.2 ovan och 5.2 nedan).

För Skåne är förhållandena annorlunda. Det är sannolikt att ett enat Danmark av medeltida omfattning uppkom först en bit in på 1000-talet (jfr André 1998:143). Utsträckningen av det område som behärskades av Knuts broder Harald Svensson är obekant. I vart fall tyder mycket på att de perifera delarna införlivades sent (se nedan 5.1.2). Under de strider som då måste ha förekommit bör den segrande kungen ha haft många besegrade hövdingars markinnehav till sitt förfogande. Att han delat ut sådan egendom till sina trogna – däribland thegnar och drängar – förefaller rimligt. Detta får inte förväxlas med disposition av "kronogods".

Två exempel ur Snorres Heimskringla (Olav den helliges saga: 200 och 205) kan förmodligen illustrera verkligheten: Olav Digre sände på väg mot slaget vid Stiklastad bud ut i bygderna att man skulle följa honom och sedan få överta de gårdar där kungens ovänner satt. Vidare sade kungen att om vi segrar skall vi ta arv efter våra motståndare, ty av dessa kommer några att fly och andra att falla och bådadera har förverkat sin egendom.

Begreppet kronogods diskuteras av Skre (1998:51-56) och en slutsats där är att förhållandet mellan kungen och stormännens rättigheter i jord måste betecknas som flytande. Det bör också påpekas att själva begreppet kronogods är en anakronism för tiden omkring år 1000. Exempelvis ägde den första kröningen av en norsk kung rum år 1163 och ceremonin blev vanlig i Norge först från år 1247 (Bagge 1993:161). Några krönta huvuden fanns inte i Skandinavien före medeltiden. De egendomar som i de medeltida skriftliga källorna betecknas som kronogods kan ha tillhört den kungliga släkten sedan länge men den juridiska personen "Kronan" eller "staten" är en sen företeelse. Ännu Gustaf Vasa uttalade år 1542 att "de ägor som obygd ligga och fjärran från bygdelagen hör Gud, oss och Sveriges krona till" (Skattefjällsmålet, NJA 1981:1 s. 29)

4.5 Sammanfattning markrättigheter i Skandinavien omkring år 1000

Så långt jag har kunnat finna, finns det inte någon motsvarighet till den västerländska äganderätten dokumenterad från förstatliga samhällen någonstans i världen. Eftersom några samhällliga organ som kunde garantera en äganderätt inte finns dokumenterade i Skandinavien, och det heller inte finns någon anledning till att tro att de fanns, får man utgå från att även här rätten satt "i spjutstångs ände". Några "fria bönder" kan därför inte ha funnits. Alla transaktioner kontrollerades av familjen, släkten eller hövdingen.

Detta innebär också att något "kronogods", som existerade oberoende av vem som var kung, inte existerade. Om kungen delade ut fast egendom, var det sådan egendom han disponerade genom arv eller genom förvärv med eller utan våld. När det gäller arv kan kungen knappast ha varit undandragen de restriktioner som gällde för disposition av släktjord. Beträffande förvärvad egendom finns det ingen anledning till att tro annat än att en eventuellt överlevande hövding, som utmanövrerats och rånat av kungen på sin egendom, vid första lägliga tillfälle återtog denna. För det fall att den rättmätige innehavaren rånmördats bör det ha funnits kvarvarande släktingar med plikt till hämnd och med anspråk på den förlorade jorden. Något komplex av "kronogods" kan inte ha byggts upp under sådana strider. Om egendomen fanns kvar i den segrande kungens släkt några generationer senare, berodde det uteslutande på att man med maktmedel förmått hävda innehavet mot de som ansåg sig ha hävdvunnen rätt till denna. Ännu i Gustaf Vasas släkt förekom sådana anspråk på egendom som förlorats under tidigare generationer (Hafström 1969:107). Överlåtelse av fast egendom blev en vanlig företeelse först under medeltiden eftersom kyrkan verkade för rätten till gåva och testamente. Det bör observeras att den "fullständiga" överlåtelse vi idag känner till knappast förekom förrän under 1800-talet.

5 HETERARKISKA FÖRHÅLLANDEN I SKANDINAVIEN

Begreppet heterarki har diskuterats i den föregående framställningen (bl.a. avsnitt 2.3.5), liksom rangbeteckningarna thegnar och drængar (Kapitel 3). I detta kapitel skall jag inledningsvis ge några exempel på andra rangbeteckningar och lämningar av administrativa funktioner. Indelningen av Danmark under tidigare delen av 900-talet och sambandet mellan Västergötland och detta område kommer att diskuteras ytterligare. Vidare kommer jag att ge några exempel på de växlande maktstrukturer som förekom i och omkring Skandinavien vid tiden runt år 1000. Exempelen är från storleksordningen nutida nationer ner till den lokala nivån.

5.1 TIDIGARE SAMHÄLLENHETER

5.1.1 Rangbeteckningar och lämningar av administrativa funktioner

Utöver Tegnebyarna diskuteras i litteraturen även ortnamn som Karleby, Rinkeby och Huseby bland de som anses indikera administrativa funktioner och det finns ett stort antal husebyar i Sverige och Norge (se exempelvis Brink 1990 och 1999 för utbredningskartor). Dessutom finns en omfattande diskussion om den antagna kungliga inkomstkällan Uppsala öd.

Uppsala öd

I den historiska litteraturen antas allmänt att konungen, även i förhistorisk tid, till sitt förfogande hade inkomsterna av ett sammanhängande gods-komplex kallat "Uppsala öd". Erik Lönnroth konstaterade i denna fråga (1940:43):

Under tidig medeltid ha de medel, som inflöto från dessa gods, icke lagt grunden till en kraftig maktutövning från konungadömet's sida.

Skälet till detta var, som ovan 2.4.4 anförts, att kungen aldrig samtidigt utövade någon kontroll över sitt rike. Detta godscomplex diskuteras dock fortfarande som en inkomstkälla för de svenska kungarna under tidigaste medeltid. För en översikt se artikel Kronogods (KL. band IX, 1964, sp. 434ff. Författad av Jerker Rosén). Det finns anledning att erinra om hur bräckligt källäget är.

Snorre beskriver i Heimskringla, Ynglingasagan 10, hur Frö tog riket efter Njord och byggde ett hov i Uppsala till vilket han lade allt han ägde av land och lösöre. Detta var uppkomsten av Uppsala öd och den har därefter hållits vid makt. I Olav den helliges saga 77 nämns att sveakungen äger Uppsala öd. I den vid samma tid sammanställda äldre Västgöotalagen nämns inte denna. Däremot finns i yngre Västgöotalagen Kvarnbalken § 8 en uppräknig av åtta gårdar i Västergötland som utgör Uppsala öd och vilka samtidigt var huvudgårdar i den indelning i "bon" som fanns i Västergötland. Denna uppräknig ersätter en bestämmelse om formerna för gåva av jord som fanns på detta ställe i den äldre lagen (Holmbäck & Wessén 1979:155, 346). Någon tidigare källa till boindelnigen är inte känd. Bestämmelser om Uppsala öd förekommer sedan i medeltida landskaps- och landslagar.

Jag nöjer mig i detta sammanhang med att konstatera att Snorre besökte Västergötland omkring år 1220 och att äldre Västgöotalagen nedskrevs ungefär samtidigt, av allt att döma under överinseende av Snorres vörd under vistelsen lagman Eskil. Snorres uppgifter om att Frö eller Yngve Frej skapade och bibehöll godscomplexet torde inte behöva kommenteras. Det förhållandet att bestämmelsen om Uppsala öd ersatt en annan bestämmelse i en så pass perifer balk som kvarnbalken, tyder knappast på att bestämmelsen var uråldrig och av stor vikt. Det bör observeras att det i de medeltida kröningsederna ingick en försäkran att *iura regni*, dvs. rikets rättigheter, inte skulle förminska (artikel *Iura regni* (KL. Band XII, 1962. sp. 522f. Författad av Jerker Rosén).

Det saknas alltså varje antydning till äldre källor och såvitt jag kan finna, är bestämmelserna om Uppsala öd tillkomna under medeltiden, i enlighet med europeiska statsrättsliga grundsätser, som ett led i konsolideringen av kungadömet.

Husebyar

Även kring dessa har det förts en omfattande diskussion, ofta i samband med Uppsala öd. För en översikt av denna hänvisas till Theliander (1998). Denna översikt visar att man ännu inte vet vad en husaby egentligen var

och Theliander diskuterar några alternativ.

I vart fall torde numera få författare utgå från annat än att förekomsten av husebyar är en medeltida företeelse exempelvis Brink (1999:424), Kaliff (1999:126) och att den har samband med kungens verksamhet. Lindkvist (1988:28ff) lägger fram hypotesen att husabysystemet haft sin upprinnelse i Götalandskapen och att det hade en kort livslängd. Statsmakten grundade under 1200-talet istället sin ställning på borgar, slott och befästa hus.

Tegnebyarna dateras av mig till slutet av 900-talet, se ovan avsnitt 3.3 och där anförd litteratur. Vid många tegnebyar finns en huseby inom något tiotal km avstånd. Så är exempelvis fallet vid nr 1, 2, 4, 6, 7, 10, 12 och 14.

Både tegnebyarna och husebyarna ligger i goda odlingsbygder och i många fall längs kommunikationsleder (karta se Brink 1990:59). Det är naturligt om husebyarna av denna anledning på ett eller annat sätt efterträtt tegnebyarna i de trakter där de båda har funnits som funktioner. Det finns dock ingenting som tyder på att detta skedde genom utveckling av ett och samma administrativa system. Den totala spridningsbilden är helt olika och det föreligger uppenbarligen ett brott i kontinuiteten mellan funktionerna.

I Bohuslän/Dalsland finns det fyra tegnebyar och två husebyar, båda i närheten av en tegneby (nr 4 och 6). I det angränsande Østfold finns det däremot ett tiotal husebyar och två tegnebyar och det går inte att se något samband mellan dessa eftersom husebyarna är så många.

Karlebyar och rinkebyar m.fl.

Dessa ortnamn har behandlats av bl.a. Brink (1999). I detta sammanhang räcker det att konstatera att även dessa ofta återfinns i närheten av tegnebyar, men att något organisatoriskt samband inte kan påvisas. Det kan dock noteras att karlebyar finns över hela nuvarande södra Sverige medan rinkebyar bara finns i de östra delarna. Tegnebyar finns, som jag visat ovan, över hela området i varierande utsträckning.

Även de karlar och rinkar som givit namn åt dessa bosättningar har haft funktioner i samhället. Det finns dock ingen motsvarighet till den dokumentation som finns när det gäller thegnarna.

Slutsats administrativa ortnamn

Det finns ett antal ortnamn som säkerligen kan knytas till funktioner inom samhället. Tegnebyarna är unika genom att de kan dateras och kopplas till den danska kungamakten med hjälp av fynden av smycken i Hiddenssестil. Detta innebär också att innehållet i den verksamhet som namnet anger kan beskrivas med någon grad av sannolikhet.

5.1.2 Samhällsenheter i Danmark i förhistorisk tid

Begreppet stamförbund har diskuterats i litteraturen (jämför ovan 2.3.2 och 2.5) och Jytte Ringtved (1999a:59) diskuterar fyra folkvandringstida stamförbund som sträckt sig över västerhavet. Här kopplas norra Jylland till Vikenområdet och Vestfold, men möjligheten av att Västergötland skulle ha ingått i systemet diskuteras inte. Se även Näsman (1998b) beträffande stamsamhällen och möjliga enheter inom det danska området.

Den i avsnitt 1.2.3 diskuterade färdbeskrivningen av Ottar från tiden omkring år 900 tyder på att hela området öster om Skagerrak då stod under danskt inflytande. Vidare finns det en frankisk notis från år 813 som säger att två danska kungar var i Vestfold för att slå ner ett uppror (Albrectsen 1981:20). Det föreligger uppenbarligen ett "naturligt" samband med danskt område genom sjöleden över Skagerrak/Kattegatt. Västerhavet var ett kommunikationsområde mera än en gräns.

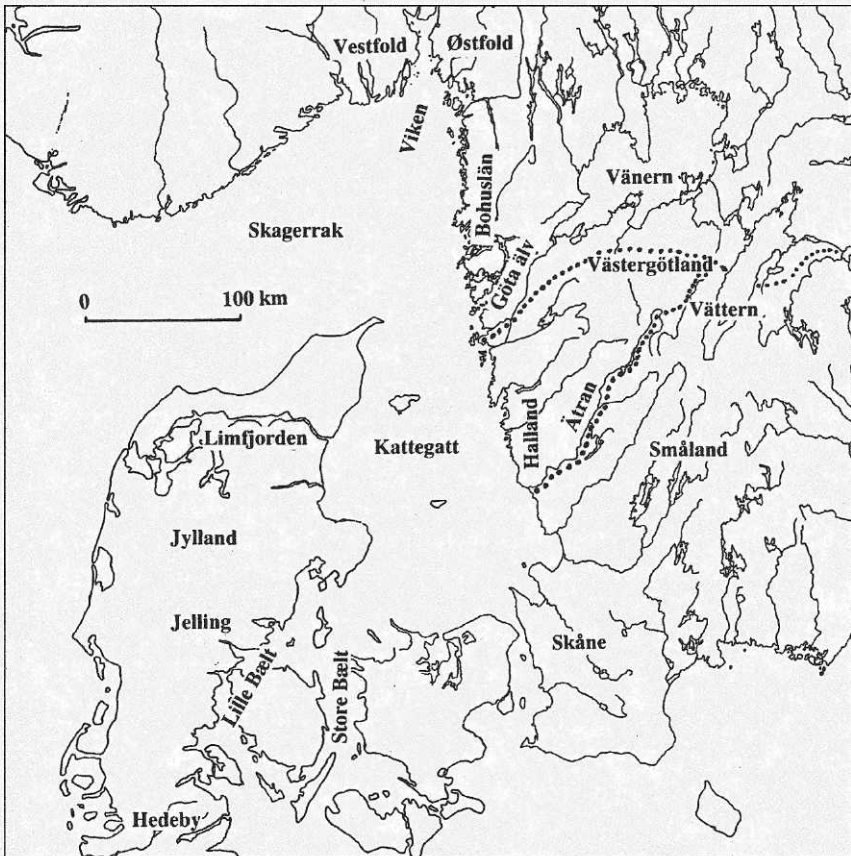
Enligt Ove Jørgensen (Jørgensen, O. (1985), jämför Lund (1991), fanns det i Danmark vid början av 900-talet tre intresseområden: Norddaner, Syddaner och Jyllandare. Norddanerna fanns på öarna och på östra sidan av Kattegatt. Jelling ligger vid norra delen av området för Syddanerna, söder om Jyllandarnas område medan sydvästra delen av Jylland kontrollerades av Friser, se Figur 11.

Klavs Randsborg (1980:163; 1991:183f) diskuterar en s.k. Jellingstat som skulle vara lokaliserad till nuvarande västra Danmark och omges av borgar och ryttagravar. På grundval av lokaliseringen av det medeltida danska s.k. patrimoniumgodset, som det framgår av Kung Valdemars jordebok från ca år 1230, anför Anders Andrén (1985:74) ett liknande resonemang. Dessa egendomar skulle vara kungamaktens ärvda gods-komplex. Dessa är belägna i utkanterna av "Jellingriket" och i Halland och Skåne. Även Lund (1997:159) diskuterar Gorm den gamle, som en kung över Syddaner, och att denne skulle ha gift sig med en kvinna från Norddanerna – det egentliga Danmark (se även Sawyer, B. 2000:158-166).

Även de "harda godan" thegnarna och drængarna saknas i området för detta eventuella Jellingrike. En möjlighet av många skulle kunna vara att de områden på centrala Jylland och i Halland som saknar thegnar kontrollerades av Knuts bror Harald medan Knuts harda godan män rekryterades från andra, mera perifera delar av det danska intresseområdet, dvs nord-östra Jylland, Skåne och Västergötland.

Som tidigare nämnts finns det flera exempel på hur danska kungar under medeltiden företog krigståg i Västergötland och en dansk tronföljare Magnus Nielsen skall ha erkänts som kung i Västergötland under början av 1100-talet (avsnitt 1.5.1 ovan). Detta tyder på att danska potentater då ansåg att området hörde till det danska intresseområdet. Mot bakgrund av

de goda kommunikationsmöjligheterna mellan Jylland och Västergötland verkar det också rimligt att framgångsrika danska kungar gjort sig gällande i Västergötland. Som jag framhållit i den föregående framställningen anser jag att detta inte nödvändigtvis skett med militära medel utan uppslutningen kan också ha skett frivilligt av västgötska hövdingar. Dessa kan ha funnit det förenligt med sina intressen att ha goda kontakter men den som kontrollerade låset till Östersjön, dvs. södra Jylland, Limfjorden och Bälten. De i avsnitt 2.5.3 ovan berörda krigsbytyfynden tyder på att man ibland inte nöjde sig med att vara allierad med den som satt på detta lås utan gjorde försök att själva ta hand om detta. I avsnitt 5.2.1 kommer jag kort att diskutera hur detta kan ha fungerat under de första århundradena AD.

Figur 8. SV Skandinavien och vägar mot öster.

Figure 8. SW Scandinavia and routes towards east.

5.2 REGIONAL UNDERSÖKNING, VÄSTERGÖTLAND

5.2.1 Kontakter mellan Västergötland och det danska området under det första årtusendet AD

I avsnitt 2.5.3 ovan har de s.k. krigsbytefynden berörts. De består av vapen och personlig utrustning som uppenbarligen förstörts av segraren och därefter offerats i vattendrag. Fynden dateras till tiden från äldre romersk järnålder till folkvandringstid (Ilkjær 1994, 1997). Dessa fynd finns på båda sidor om Kattegatt. Så sent som sommaren 2000 företogs en mindre undersökning av en tidigare känd sådan fyndplats vid Finnestorp utanför Falköping (angiven i Fabech 1991). Det största antalet har dock hittats på södra Jylland och i trakterna kring Lilla Bält. Ilkjær anser att angriparna i många fall kommit från området kring Väneren och längre upp i Norge. Detta tolkas som att det danska området varit utsatt för anfall från området för det nuvarande Sverige och Norge (Ilkjær 1997:55). För referenser och kartor se Ilkjær (1994) och Näsman (1997) som redovisar arbeten bl.a. av Charlotte Fabech.

I detta sammanhang kan det konstateras att de spektakulära fynden av guldhalskragar är från samma tidsperiod och att av de tre fynden är två från Västergötland och ett från Färejstad på Öland, medan ett fragment hittats i Köinge i Halland. Guldhalskragarna dateras av Holmqvist (1980:84) till omkring år 500. Guldfynden från Vittene, strax söder om Hunneberg, vilka hittades vid mitten av 1990-talet, dateras preliminärt till de två första århundradena AD. För en halsring av s.k. torquestyp finns det närmaste fyndet i Dronninglund på Vendsyssel i Danmark och ytterligare fynd finns i Svarta Havsområdet (Viking, U. 1996). Det kan också konstateras att Västergötland har Sveriges största mängd guldfynd (Hagberg 1985:105). Den största mängden är från romersk järnålder och folkvandringstid och dessa fynd har förtecknats och karterats av Särilvik (1982:121). Se även Fabech (1997: fig. 7) för karta över antagna bygder och fynd av värdeföremål.

Många av dessa guldfynd har kommit till Västergötland från kontinenten. Hur detta har gått till är inte utrett. Det danska området var uppenbarligen en del av ett internationellt nätverk som sträckte sig från östra Medelhavet till Skandinavien (Kristiansen 1991:42). Den stora guldmängden i Västergötland visar att hövdingar därifrån hade ett kontaktnät som sträckte sig över stora delar av västra Europa. Det är uppenbart att det var nödvändigt att passera det danska intresseområdet för att utnyttja detta nät. Procopius berättelse (avsnitt 1.2.1 ovan) om hur heruler återvände till Thule och då passerade danskt område visar en sådan väg. Fynden av offerat krigsbyte med ursprung i Västergötland i syddanska mossar kan,

som diskuterades i föregående avsnitt, förklaras med att västgötska hövdingar inte nöjt sig med fredliga kontakter utan haft för avsikt att ta kontroll över det danska området, men misslyckats.

Under alla omständigheter visar dessa guldfynd att det västgötska området var en del av den europeiska kulturen. Utbredningen av övriga fynd visar att även de andra delarna av Götaland hade sina kontakter. Hövdingarna i Västergötland bodde tillräckligt långt från de lättillgängliga havslederna för att inte ständigt vara utsatta för anfall och de kunde få förvarning om ett anfall västerifrån företogs. Vilka strider som förekom internt mellan dessa hövdingar är obekant, men att sådana förekom är sannolikt.

Det var lätt att från Västergötland nå Västerhavet och havslederna och man får utgå från att de som bodde i området kände till färdvägarna till kusten bättre än de angripare som skulle leta sig fram längs de halländska floderna.

Det västgötska området hade med andra ord en god lokalisering för att kunna delta i det internationella systemet och förvärva och bibehålla prestigegods. Det västgötska bidraget bör dock ha varit av mera prosaiskt slag, förslagsvis i form av hudar och järn.

5.2.2 Thegnar och drængar

På Figur 6 avsnitt 3.4.2 ovan har alla runstenar som innehåller titlarna thegn och dræng markerats och på Figur 9 finns dessa stenar i Västergötland särskilt redovisade. Dessutom markeras här också de stenar som har epitetet *harda godan*. Det kan konstateras att stenarna finns i grupper med enstaka stenar däremellan. Det kan också noteras att inga stenar med *harda godan* finns närmast Skara och öster därom. En ensam sten med titeln thegn finns vid Tidån, ca 15 km från dess utlopp i Väneren. Stenarna är lokaliserade med en tydlig anknytning till de genomgående vattendragen: Åtrans övre lopp, Lidans upptagningsområde samt Nossan.

Stenarna finns i bygder med s.k. centralortsindikationer, men det går inte att urskilja något mönster om man jämför med de kartor som redovisas av Lundqvist (1997, 2000). Det som kan konstateras är att stenarna finns i gamla bygder.

Däremot kan de till större delen inordnas i de arkeologiska delområden som redovisas av Hyenstrand (1984:42). Nämda indelning bygger på naturgeografiska förutsättningar och på fornlämningsbeståndet och redovisar ingen administrativ indelning.

Harald Wideen (1955:168-172) diskuterar stenarna vid Nossans utlopp i Väneren och konstaterar att dessa stenar tillkommit vid en gemensam tid och att det är samma personer som förekommer som stenresare respektive

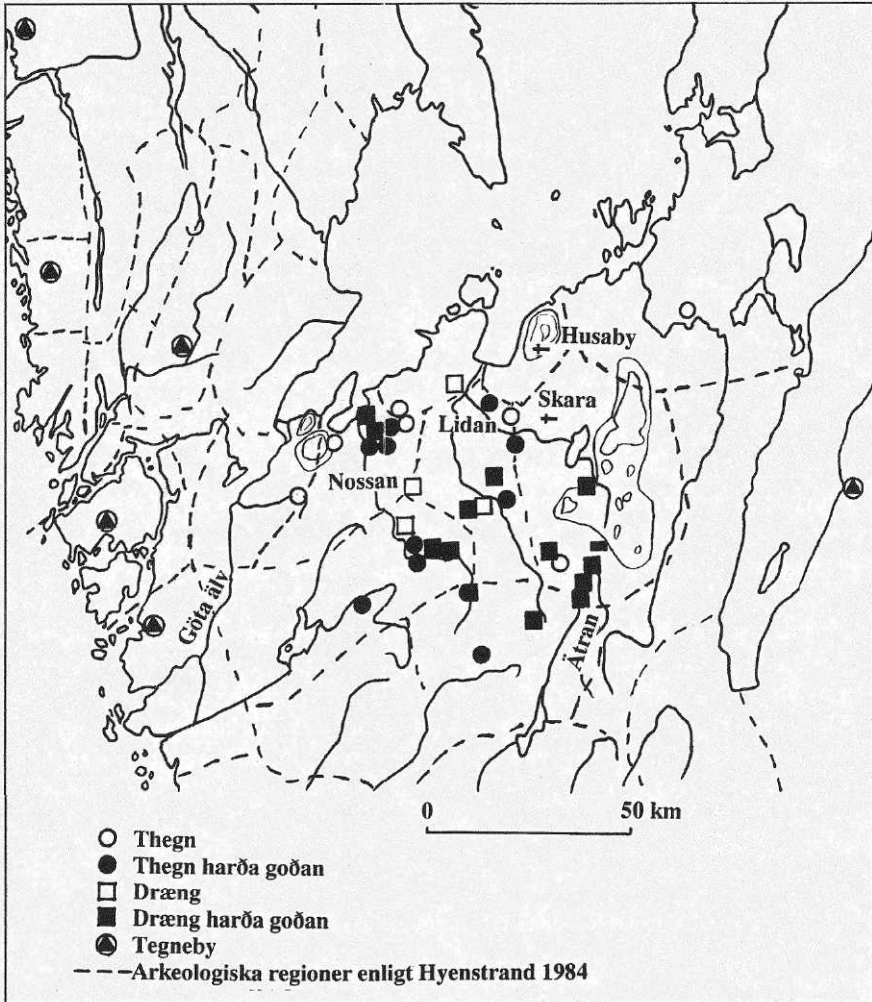
som ihågkomna. I denna grupp ingår även stenarna Vg 112 och DR 127 vilka står på var sin sida om Kattegatt, men som har närmast identiska texter och som anses vara resta över samma person. Wideen anser att vikingarna i denna trakt, liksom ett antal stenar i trakterna kring Tidans utlopp, hört till ledande storbondesläkter. Motsvarande fakta anses inte kunna påvisas ifråga om stenar inom andra delar av det västsvenska kulturområdet. Wideen anser att Västergötlands vikingar i övrigt har utgått från de mera avsides liggande skogrika höjdområdena kring de västgötska flodernas källtrakter och att det är troligt att floderna i väsentlig mån bildat underlag för denna kommunikation.

Thegnarna och drængarna verkar att ha uppträtt i flera par från samma bygd och det styrker tanken på att de anslutit sig själva till Knut. De thegnar på Tegnebyarna som diskuterades i avsnitt 5.2 ovan förefaller däremot vara medvetet utlokaliserade av Harald Blåtand, se Figur 12 nedan.

Avsaknaden av harda godan thegnar från Skara och österut är svår-förklarlig. Naturförutsättningarna kan knappast vara orsaken eftersom det inte går någon gräns i detta avseende i denna trakt. En möjlighet som kanske bör övervägas är om den missionsverksamhet från Hamburg/Bremen som pågick i början av 1000-talet skedde i konkurrens med en engelsk motsvarighet. Jan Arvid Hellström (1996:121) framhåller den engelska kyrkans betydelse för det tidiga kristnandet i Västergötland. Han anser att det fanns två biskopsdömen samtidigt i Västergötland, ett engelskt vid Huseby på Kinnekulle och ett tyskt i Skara. Hamburg/Bremen bevakade sina intressen noga. Det finns uppgifter om att Knut den store år 1022 försökte låta ärkebiskopen av Canterbury viga en biskop Gerbrand troligen tilltänkt för Roskilde i Danmark. Ärkebiskop Unwan av Hamburg lät infånga denne biskop som fick avlägga lydnadslöfte till Hamburg (Adam Bok 2, Kapitel 55; Sawyer, B. 1986:301). Beträffande Skara domkyrkas historia och utgrävningar år 1999 m.m. se Sigsjö (1999).

Den engelska kyrkan förefaller att ha haft kontroll över det tidiga kristnandet i Norge. En möjlighet skulle kunna vara att de "harda godan" thegnarna och drængarna i det angränsande Västergötland hade anslutit sig till Knut den store och verkade för honom i sina bygder stödda av de engelska biskoparna i Norge och biskopen i Huseby medan uppbyggnaden av det kyrkliga systemet på längre sikt utgick från Hamburg/Bremen. Enligt Sveas Andersen (1977:312f) inordnades den norska kyrkan under Hamburg/Bremen först under Olav Kyrres tid (reg 1069-1093). Detta förutsätter att de kyrkliga dignitärerna bortsåg från att Olav Digre och Knut den store, i vart fall vid slutet av 1020-talet, var fiender. Detta förefaller inte otroligt med tanke på den flexibilitet vad gäller tillhörighet till överheten som ständigt visades under denna tid.

Figur 9. *Thegnar och drængar i Västergötland.*

Figure 9. *Thegn's and drængs in Västergötland.*

(Archaeological regions according to Hyenstrand 1984.)

Enligt Keynes (1990:230) finns det exempel på att thegnar i England tvingades att lära sig läsa. Om även de västgötska thegnarna i England drabbades av detta påbud är givetvis omöjligt att veta, men de bör under alla omständigheter ha varit kristna eller åtminstone primsignade (jämför 3.4.3 ovan).

I vart fall finns det ingenting som tyder på att nämnda thegnar och drængar hade några administrativa funktioner för Knut i sina hembygder. De var vikingar som prövat lyckan i England och blivit medlemmar i Thingalidet och de tjänstgjorde där som Knuts vakt- och slagstyrka. Som ovan i avsnitt 3.7 anförts uppbar de rimligen vederlag i någon form för detta i likhet med vad som finns dokumenterat från den byzantinske kejsarens Varingagarde. Ett inslag med något slags förvaltar- eller ombuds-uppgifter i form av skatteindrivning åt Knut från hembygden kan det inte ha varit fråga om. Knut hade i England till sitt förfogande ett ytterst effektivt skattesystem som kunde leverera mynt och andra värdeföremål. I Västergötland fanns ingen penningekonomi vid denna tidpunkt, utan de utskylder som kan tänkas ha förekommit måste ha bestått i mat och logi åt den lokale hövdingen och dennes närmaste män s.k. veitslor.

Ett annat förhållande är att de jarlar och skattkungar som fanns överlämnade ceremoniella gåvor, exempelvis falkar, till kungen när de besökte denne.

Enligt min tolkning var alltså dessa thegnar och drængar i Västergötland framgångsrika medlemmar av krigarsamhället som lyckats få tjänst hos Knut den store i dennes thingalid. Det finns ingenting som tyder på att de erlade någon skatt till Knut utan de var tvärt om avlönade av denne. Det finns skäl som talar för att det i västra delen av landskapet förekom en anknytning till den engelska kyrkan och att nämnda medlemmar av thingalidet inte släppte in tyska kyrkans företrädare inom sitt område. Man får utgå från att dessa krigare hade möjlighet att bestämma vilka som fick vistas i deras trakter.

5.3 LOKAL UNDERSÖKNING ORUST, BOHUSLÄN

I avsnitt 3.3 har jag diskuterat hur Harald Blåtand, med utgångspunkt från Jelling med hjälp av sina ombud av olika dignitet, hade inflytande över dels ett område som omfattade Jylland och områdena kring Skagerrak /Kattegatt samt Norge och dels leden mellan Västergötland och Mälardelen till Finska viken.

I detta avsnitt skall jag visa ett exempel på hur den lokala omgivningen vid en sådan tegneby kan vara beskaffad och den som är aktuell är nr 4

belägen på Orust. Jag har tidigare studerat förhållandena på denna ö och dessa undersökningar är utgångspunkt för nedanstående redovisning.

I ett par tidigare uppsatser (Löfving 1986b, 1987:38–47) har jag diskuterat befolkningens storlek med utgångspunkt från en föreslagen indelning i "familjeenheter", dvs. gårdsbruk, omkring år 1000 på Orust där nämnda tegneby är belägen. Utgångspunkterna för beräkningen var bevarade gravfält och ortnamn som bedömdes som gamla. Slutsatsen blev att Orust var uppdelat i 35 bruksenheter, två lokalenheter och ett kuststråk samt att ön hade en totalbefolkning om 350 personer på ytan 350 km². Beräkningen förutsätter att de områden som på 1800-talet utskiftades som sockenallmänningar var obebyggda år 1000. I uppsatserna analyserade jag också särskilt området kring tegnebyn och framhöll förekomsten av ett ortnamn, Köpstad, och uppgift om resta stenar på denna plats samt några fynd av yxor i gravhögar och ett arabiskt mynt. Vidare diskuterade jag möjligheten av att lokalhövdingar genom sin goda informationsnivå kunde ha lyckats ta del av den verksamhet som bedrevs i krigarsamhället.

Med beaktande av den diskussion om centralplatser som förekommit på senare år (bl.a. de tidigare nämnda Larsson, L. & Hårdh, B. (red) (1998) och Brink (1997) kan en sådan analys nu sammanfattas enligt följande.

5.3.1 Tegnebybygden

Omedelbart invid nuvarande Tegneby kyrka, där tegnebyn bör ha varit lokaliserad, passerar en å som mynnar ut i en grund fjord mellan Orust och Tjörn. Fjorden är grund med ett mycket rikt fågelliv och det finns flera lokaler där pilgrimsfalk häckat ännu i våra dagar (jämför avsnitt 5.2.2 ovan beträffande falkar). Från denna fjord är det en lättnavigerad led ut till havet och leden är också lätt att hitta utifrån havet med goda märken i kustlandskapet. På flera av dessa punkter finns också rösen och stensättningar vilket visar att farvattnen använts för sjöfart långt innan den aktuella tiden.

I Tegnebybygden finns också en ansamling av megalitgravar (se Löfving 1979) och spridningen av dessa måste ha skett från Danmark (jämför Renfrew 1976:140). Det kan i sammanhanget noteras att strax söder om en annan stor ansamling av sådana gravar i Falbygden, vid Ätråns övre lopp, finns ett antal runstenar med titeln thegn och dræng. Detta visar att förbindelserna mellan nämnda områden och Jylland har upprätthållits i förhistorisk tid. Rådande vindar och strömmar är också sådana att det är lätt att segla från Limfjorden till farvattnen vid nuvarande södra Bohuskusten och tillbaka.

Ett förhållande som i någon mån styrker antagandet att denna tegneby

inrättats som ett led i en organisation är en tämligen förvirrad uppgift om att nuvarande Tegneby prästgård tidigare skulle ha hetat "Berg" och att denna gård tidigare var fritt kronohemman som blev anslaget till prästbol (Oedman 1746:198f; jämför Lövving 1987:47). Oedman uppger att det på platsen för kyrkan skulle ha funnits ett "avgudahus av sten" och har en uppgift om lämningar av tidigare bebyggelse utanför kyrkogårdsmuren på den sydvästra sidan av kyrkan samt att det väster om kyrkan skulle ha funnits en hednisk offerlund. Vidare uppger Oedman att Tegneby kyrka skulle vara en av de äldsta i Bohuslän och att lämningar av en brygga finns på en plats nära det ovannämnda Köpstad. Denna brygga skulle ha använts av befolkningen på Tjörn innan där ännu fanns någon kyrka (a.a:197).

De eventuella bebyggelseresterna torde nu ligga inom den kyrkogård som finns på 1937 års ekonomiska karta jämförd med lantmäteriakten (Tegneby:9, Gilleby) från år 1772. Vid arkeologiska förundersökningar omkring år 1990, för en ny vägsträckning som utfördes ca 250 m väster om kyrkan, påträffades inga spår av bebyggelse. Vad de lämningar Oedman omnämner utgjordes av torde aldrig gå att utreda, eftersom platsen använts som kyrkogård sedan länge. "Tomtningarna" fanns inte kvar vid mitten av 1800-talet (Holmberg 1867 II:295). Det kan i vart fall knappast vara spår av någon sen järnåldersbebyggelse eftersom den tidens byggnader i dessa delar av Skandinavien, såvitt känt, inte identifierats på detta sätt. Även de första kyrkobyggnaderna anses ha varit uppförda av trä. Holmberg/Brusewitz, som studerat den på medeltiden uppförda kyrkan före dess ombyggnad, anser att koret och den dåvarande kyrkan uppförts på samma gång på grund av deras symmetriska förhållande (ibidem).

Några lämningar av hedniska hov i form av byggnader är inte kända och man utgår numera från att de hedniska riterna försiggick i hövdingens hall. Se exempelvis Herschend (1997). Såvitt framgår av danska undersökningar uppfördes de första kyrktornen av sten omkring år 1050 (Nyborg 1993). Någon kontinuitet med vikingatidens byggnader verkar därför osannolik. Det är däremot troligt att det legat en gård nära invid kyrkan, men resterna av denna kan i så fall inte vara bevarade i någon större utsträckning på grund av kyrkogården och anläggningar i dess närhet.

I omedelbar närhet av Tegneby finns gårdarna Gilleby och Hov. Dessa har sedan länge satts i samband med ett gille och ett hedniskt hov. Mellan Hov och Tegneby finns även gården Hoga som fått sitt namn av ett numera mycket skadat gravfält med en likaledes skadad hög. Vidare finns uppgifter om urngravfält på ägora (Fornlämning Tegneby nr 175, RAA:s inventering 1974).

Vad gäller "offerlunden" finns gården Lunneslätt ca 1 km söder om kyrkan. Tolkningen av detta namn är "slätten vid (med) lunden" (Palm, D. 1963:120). Brink (1997:79) anser att man måste hålla möjligheten av att

det är fråga om en sakral lund öppen.

När det gäller Gilleby kan man notera att det finns ett engelskt dokument från slutet av 900-talet avseende "The Thegns` Guild in Cambridge" (EHD 1979:603ff). Här stadgas först att var och en skall ge en ed till de andra om sann trofasthet. Vidare stadgas bl.a. att alla gillesbröderna har plikt till hämnd om någon förorättas och om gemensamt erläggande av böter i de fall en gillesbroder dräper någon när han har plikt till hämnd. Det är fråga om ett brödraskap där medlemmarna är skyldiga att biträda varandra i livets alla skiften.

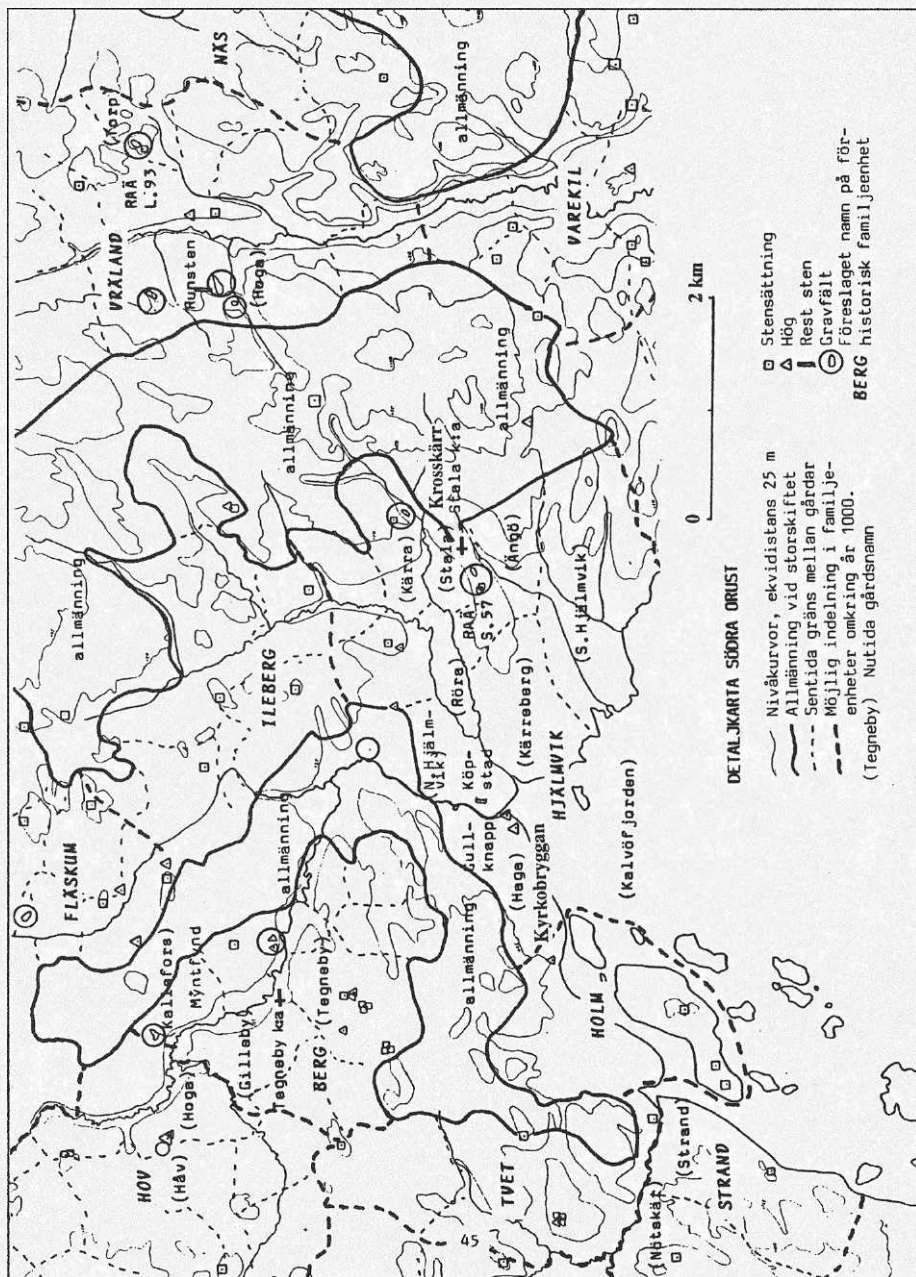
Det är givetvis äventyrligt att påstå att liknande regler skulle ha gällt för ett eventuellt gille vid Tegneby. Gillen var en allmänt förekommande företeelse i det medeltida samhället och ömsesidigt bistånd var en central punkt i de statuter som finns bevarade (Qviller 1997). Eftersom gillen var vanliga kanske det bevarade namnet Gilleby kan återspegla ett gille av särskild betydelse?

Under alla omständigheter finns det i själva Tegnebybygden en rad förhållanden som visar att den hade stor betydelse och att den ingick i ett större sammanhang. Några namn och andra lämningar markeras på kartan Figur 10b. Tyvärr medger inte det för mig kända fyndmaterialet en diskussion om den tidigaste kyrkoorganisationen (jämför Nilsson (1998?) och Skre (1998?).

5.3.2 Köpstad vid stranden

I Fabech (1999a) finns en skiss på en generell modell för centralplatser i södra Skandinavien. Flera av de element som anges där finns i Tegnebybygden. Bl.a. finns vid stranden ortnamnet Köpstad som motsvarar landningsplatsen med marknad; högen Gullknapp med tradition som motsvarar Snækkehøj; Ortnamnen Smedby; Torsberget (Palm, D. 1963:277) och eventuellt finns likaledes även namnen Karleby och Torsby (Brink 1997:80) i Tegnebybygden.

Det intressantaste av dessa är namnet Köpstad vid stranden där Hagaån mynnar ut i Kalvöfjorden. Namnet finns under formen "Köpsdalen" i en lantmäteriakt från år 1808 (Lantmäteriakt Stala:57, Haga). Enligt Holmberg (1867 II:305) stod då några uppresta stenar på ett ställe som kallas Köpstad där det finns sägner om att en stad varit anlagd. Den tidigare omnämnda kyrkbryggan nämns också. På kartan till lantmäteriakten finns på den aktuella platsen, ett impediment med ett par markeringar, som rimligen avser de av Holmberg omtalade resta stenarna. Ett intressant förhållande är att Köpstad ligger på ägorna till norra Hjälmsvik medan södra Hjälmsvik är beläget ett par km söderut. Däremellan finns numera

(t.v.) Figur 10 a. *Detalj kring Hjälmsvik, Orust. (Löfving 1987:45)*
(left) Figure 10a. *Detailed map of the Hjälmsvik, Orust region. (Löfving 1987:45)*
(Text: *Contour lines 25m, common land around A.D 1800, recent border between family units around A.D 1000, recent place name.*)
(Signs: *Stone setting, barrow, standing stone, grave field, proposed name on prehistoric family unit*)

gårdar som uppenbarligen tillkommit efter uppdelning av det ursprungliga Hjälmsvik. Dessa namn verkar också yngre, exempelvis Röra, Stala, Kärrberg och Härlycke. Min tolkning är därför att den ursprungliga gården Hjälmsvik har omfattat hela området, vilket innebär ca 3x3 km. I mitten av detta område ligger numera Stala kyrka, invid Krosskärr, som anses ha samband med ett andaktskors som fanns före kyrkan (Lindroth 1940:62, 36). Invid Stala kyrka finns också lämningar av ett stort gravfält med ett fynd av en yxa (Löfving 1987:44). Man kan överväga om detta kors är en markering av en kristen begravningsplats som fortsättning på det stora gravfält som finns dokumenterat (Se figur 10a). Hjälmsvik i nuvarande skick torde vara en av de större byarna i Bohuslän (Lindroth 1940:183).

I farleden ut mot havet ligger ön Hjälms (brant stupande klippa) som bör ha givit namn åt Hjälmsvik (a.a.: 57). Vid stranden finns också Nötskär – Naustkiär vilket anses ha samband med ett naust, dvs. ett båthus (Palm, D. 1963:124). Något längre ut mot havet ligger Valön, som av Brink (1997:80) tolkas som en möjlig plats för en vaktfunktion. Inom Tegneby socken finns dels gården Lalleröd och dels namnet Ladhall på Nösunds mark. Namnen avser lastplatser (Palm, D. 1963:258).

5.3.3 Huseby och Morlanda

Några km väster om Tegneby kyrka, åtskiljt av delvis oländig terräng, finns gården Huseby med en fornborg på den gamla utmarken mot den numera skiftade sockenallmanningen Storehamn. Vid en mindre undersökning av denna fornborg daterades sotinnehållet i några jordvallar högt upp i berget till AD 820 ±220 (Karlsson Lönn & Lindman & Löfving 1985). Dessa anläggningar är svårtolkade och någon bättre förklaring än som del i en försvarsvall har inte kunnat anges.

Denna fornborg kan inte knytas till Husebyn. Som diskuterats ovan i avsnitt 5.1.1 anses det allmänt att husebyarna hör till ett senare skede än tegnebyarna. Omedelbart invid denna Huseby ligger Morlanda säteri. Såvitt framgår av Palm (1963:37) finns det inget äldre belägg än den Röde Bog från ca 1388. Det borde likväl finnas anledning till att överväga om det finns ett samband mellan Huseby som funktion och det senare tillkomna säteriet Morlanda. Detta namn bör enligt gängse dateringsprinciper

inom ortnamnsforskningen vara förhistoriskt vilket dock inte hindrar att det kan dyka upp sent i källmaterialet.

5.3.4 Sammanfattning Tegneby Orust som centralort.

I nästa avsnitt visar jag ett möjligt schema över Harald Blåtands maktstruktur där tegnebyarna är ett väsentligt element. I detta avsnitt har jag visat att kring tegnebyn på Orust finns de flesta av de indikationer som brukar anges för centralorter. Här kan alltså dessa indikationer även kopplas till en sannolik funktion – Harald Blåtands thegn som fanns på Tegneby och där utövade sitt ämbete under några decennier. I avsnitt 3.3.2 har jag refererat Snorres uppgifter om att danerkungen kom med hären söderifrån och att folket då gick under honom (970-talet). Snorre uppger vidare att de hövdingar på Opplandene och i Viken som fått landet av danerkungen och hållit det åt honom, senare blev Olav Tryggvassons män och fick landet av denne. Detta bör ha hänt omkring 995 då Olav med sina styrkor erövrade Viken. Efter slaget vid Svolder år 1000 där Olav stupade fick, enligt Snorre, Sven danerkung igen Viken som han hade haft förr, och Sven Håkonsson blev jarl under Olof Svenske, dvs. Olof Skötkonung. Hur det gick för thegnarna framgår ingenstans, men som nämnts ovan (avsnitt 3.3.2) skall danerkungens män som hade haft sysslor för denne ha dragit sin väg vid Olav Digres ankomst år 1016. (Beträffande Snorres uppgifter se Snorre, Heimskringla, Olav Tryggvassons saga kap, 16, 51, 61 och 113.)

Oavsett verklighetsbakgrunden till de enskilda detaljerna visar detta på växlande maktstrukturer och anpassningsförmåga hos berörda personer.

Bygden kring denna tegneby måste ha varit av stor betydelse långt innan tegnebyn etablerades. Detta framgår inte minst av det stora antalet forn lämningar som finns dokumenterade från neolitisk tid och framåt. De hövdingar som kontrollerade Hjälmsvik, med sin Köpstad, hade tillgång till ett nätverk som sträckte sig över stora avstånd. Detta visas av fynd av några arabiskt mynt från 800-900-talen vid Kallefors nära Tegneby (Frykman & Linder Welin 1970). Funktionen som tegneby var bara en episod i bygdens liv. Den gjorde då skäl för beteckningen centralort. Från tegnebyn bör det ha funnits ett nätverk med underhövdingar som täckte upp Orust och kringliggande områden intill influensområdet för nästa tegneby. Det finns ingenting som tyder på att Hjälmsvik eller Tegnebybygden under någon annan tid varit annat än en ovanligt rik bygd med resursrika hövdingar med ett stort kontaktnät. Huruvida även detta skall kallas centralort är en definitionsfråga. En eventuell kontinuitet med det medeltida Huseby är odokumenterad och mindre trolig med hänsyn till terrängförhållandena.

Figur 10 b. Tegnebyn på Orust med omgivningar.

Figur 10 b. The Tegneby on Orust with surroundings.

5.4 TEGNEBYAR, TRELLEBORGAR OCH ANDRA LÄMNINGAR FRÅN HARALD BLÅTANDS TID

I föregående avsnitt har jag mot bakgrund av diskussionen i avsnitt 3.1-3.3 genomfört en lokal undersökning kring en Tegneby, nr 4 på Orust. I detta avsnitt skall jag ytterligare beröra sambandet mellan tegnebyarna och Harald Blåtand.

Harald Blåtand är en av de få vikingatida härskare som efterlämnat spår som med rimlig sannolikhet kan knytas till historiska uppgifter om person och händelser. De ofta nämnda trelleborgarna och bron över Ravning Enge uppfördes omkring år 980 (Roesdahl 1980:12). Ett par av dessa anläggningar har daterats med dendrokronologi, med exakt noggrannhet. Utöver ovannämnda militära anläggningar finns dateringen av gravkammaren i Nordhögen i Jelling till år 958, vilket skulle ge en datering av kung Gorms död (Cristensen, K. & Krogh, K. 1987). Vidare finns dateringen av arbeten på Danevirke till år 968 vilket kan sammanställas med historiska uppgifter om strider med den tyske kejsaren där Harald år 974 skall ha tvingats överge Danevirke (Roesdahl 1980:164).

5.4.1 Tegnebyar

En fantasieggande uppgift förekommer i ett pågående arbete beträffande pålspärrarna vid Pålsundet vid Mörkö, där Tegneby nr 13 är belägen. Genom tillmötesgående från docent Johan Rönnby, Södertörns högskola, har jag fått del av två C 14 dateringar från ytterveden på två pålar från denna anläggning. Dateringarna är 1070 ± 30 BP (GrN-24347) respektive 1035 ± 85 BP (LuA-4911). Dessa dateringar indikerar att pålspärren skulle kunna ha anlagts eller förstärkts under första hälften av 900-talet, dvs. strax före Harald Blåtands tid. Dendroprover uppges preliminärt indikera tidigt 800-tal. Uppgifterna visar att Mörkö varit en strategiskt viktig ort under vikingatiden där maktavare lagt ned resurser för att säkra kontrollen över denna infart till Mälaren. Kontrollen över tegnebyn på Mörkö säkerställde under den tid den utövades herraväldet över denna led.

Skagerrakkusten har uppenbarligen varit föremål för anspråk från såväl danska som norska maktavare under vikingatiden. Tegnebyarna, som tillskrivs Harald Blåtand, är i dessa trakter så regelbundet placerade att det förefaller sannolikt att de är medvetet lokaliserade för att hysa företrädare för denne kung. Även om Harald Blåtand bör ha varit kristen då han inrättade Tegnebyarna längs Skagerrakkusten, finns det ingenting som styrker att dessa var ett led i inrättandet av en kyrklig organisation. Kristna föreställningar har säkerligen varit väl kända i området sedan länge. Såvitt det framgår av det his-

toriska källmaterialet var det istället de norska kungarna Olav Tryggvasson och Olav Digre som i Viken krossade en äldre struktur och började bygga upp en ny, där den hierarkiska kristna kyrkan var en viktig institution. De norska fylkeskyrkorna var ett led i Olav Digres försök att institutionalisera kristendomen i Norge och de är lokaliserade med en spridning av en fylkeskyrka inom några mil från varannan Tegneby i nuvarande Bohuslän (Löfving 1984).

Vilket motstånd Harald Blåtand mötte i Viken när han, enligt Snorre som beskrivits ovan i avsnitt 3.2.2, kom söderifrån med hären och folket gick under honom, framgår inte av någon källa. Såvitt jag kan finna inrättade Harald Tegnebyarna i detta sammanhang i syfte att kontrollera området för nuvarande Bohuslän/Østfold.

Tegnebyar saknas i Västergötland och detta kan tolkas som att danska kungar på Harald Blåtands tid erkändes som överkungar av de lokala hövdingarna och deras sannolike jarl, och att några nya ombud inte behövde tillsättas. Från centrala Västergötland går också de naturliga lederna ut mot kusten mot Kattegatt (se Figur 8, avsnitt 5.1.2 ovan).

5.4.2 Trelleborgar

Harald förefaller att ha haft erforderliga maktresurser för att med militära medel bekämpa de lokala hövdingar som satte sig upp mot honom och detta skedde uppenbarligen i Danmark. Trelleborgarna utgör en mycket påtaglig demonstration av den makt Harald kunde utöva och man får anta att konkurrerande potentater tänkte sig noga för innan man startade militära företag som riktades mot Harald. De under 1990-talet dokumenterade trelleborgarna i västra Skåne, vid Löddeköpinge och Trelleborg, visar att Harald Blåtands influensområde sträckte sig dit. Det finns dock inget material som styrker att influensområdet även omfattade de inre och östra delarna av Skåne. Man kan dock notera att spåren efter bosättningen i Uppåkra försvinner under samma period som etableringen av dessa borgar.

Nyssnämnda två borgar, liksom Trelleborg på Själland, tycks ha uppförts i olika faser, vidare diskuteras en eventuell trelleborg i Helsingborg (Svanberg & Söderberg 1999:44, 56 resp 39). En anledning till borgarna kan vara att Harald, med utgångspunkt från sitt Jellingrike, skaffat sig brohuvuden på NV Själland och vid östra sidan av Öresund. I kamp mot andra hövdingar har han sedan utvidgat sitt område och till sist kunnat kontrollera hela Själland och nämnda kustområde vilket också kan ha omfattat Uppåkra och Lund. Det sistnämnda förhållandet skulle kunna förklara att Uppåkra "försvinner". Man torde kunna anta att den hövdingasläkt som kontrollerade Lejre inte gav sig utan kamp. Den hall på 500 m² som dokumenterats med dateringar fram till 960-talet (Christensen 1997:52f) visar

att det fanns resursrika hövdingar på denna sägenomspunna plats, vilka knappast utan vidare har godtagit en överkung från Jelling.

Borgen i Odense är mycket skadad men att det är fråga om en trelleborg får anses fastlagt (Tabell 1, Svanberg & Söderberg 1999:44). Vad gäller denna borg kan det också konstateras att Odense först år 988 nämns som biskopssäte i ett brev utfärdat av Otto III (DRB:343). I motsvarande brev från år 948 och 965 nämns endast biskopssätena i Slesvig, Ribe och Århus (DRB 319, 330). En möjlig förklaring till detta kan vara att Fyn med Odense införlivades i Haralds rike efter år 965. Trelleborgen på Nonnebakken i Odense kan då vara uppförd för att säkerställa denna utvidgning av maktområdet.

De två trelleborgarna på Jylland kan vara en manifestation av Haralds makt när byggtekniken från de tidigare borgarna var fulländad. Fyrkat dendrodateras till ca 978 och en del av Trelleborg har daterats till 980 (Svanberg & Söderberg 1999:42).

Något varaktigt element i en dansk maktstruktur blev dock inte trelleborgarna. Redan ca 986 blev Harald fördriven och avled. Enligt Adams uppgifter var det sonen Sven Tveskägg som ledde detta motstånd (Adam Bok 2, Kapitel 27f; Sawyer, P. 1988:244f; Lund 1997a:166f). Om Sven använde dessa borgar är oklart. De tycks i vart fall ha fått förfalla under hans tid. Sven förefaller att ha tillbringat sin mesta tid som vikingahövding i England och annorstädes. Hans verksamhet i Danmark är tämligen okänd.

Harald fick under hela sin tid som kung kämpa mot tyska intressen vid sin sydgräns. År 974 hade, som ovan anförts, tyska styrkor erövrat Danevirke, som återerövrades år 983. Adam (Bok 2, Kapitel 3; Bok 4, Kapitel 1) uppger att Harald skall ha varit skattskyldig till kejsar Otto II, vilken också uppges ha delat Jylland i tre biskopsdömen, motsvarande de i breven ovan nämnda. Haralds maktområde saknar likväl en känd motsvarighet i Skandinavien. Han kontrollerade sitt rike dels genom resor med vistelse på ringborgarna och det befästa Hedeby, under de tider då han kontrollerade denna ort, dels genom direkta ombud – thegnarna på tegnebyarna – och dels genom skattkungar som Harald Gråfäll i Norge, förmodligen en jarl i Västergötland och rimligen liknande jarlar eller underkungar i Östergötland och Småland. Hur många sådana som kan ha funnits i de nämnda landskapen är en öppen fråga.

5.4.3 Harald Blåtands inflytande i Mälardistriktet

När det gäller Mälardistriktet har detta diskuterats i Kapitel 3. Av allt att döma har Sigtuna anlagts vid slutet av 900-talet ungefär samtidigt som Birka överges. Enligt Duczko (1997b:130) slutade kung Erik Segersäll (reg. ca 970-ca 995) beskydda Birka och lät staden förstöras för att istället anlägga

Sigtuna. De historiska uppgifterna om Erik är mycket dunkla men enligt Adam (Bok 2, Kapitel 25) stod en i övrigt okänd son till Erik, vid namn Emund, i förbund med Harald Blåtand. Detta skulle kunna tyda på att Erik och Harald också var förbundna. I avsnitt 3.3 ovan diskuteras bl.a. Hiddenseefynden i Sigtuna och väster därom vid Harald Blåtands Tegnebyar vid nordvästra Mälaren. Staden är uppenbarligen anlagd i ett sammanhang.

I Sigtuna bedrevs redan från ca år 995 myntning, nominellt under Olof som då torde ha varit endast något över 10 år gammal. Mynten försågs med kristna symboler (Malmer 1996). Staden ingick uppenbarligen i en större maktstruktur. Enligt Duczko (a.a.) var Erik gift med en slavisk prinsessa vid namn Gunhild som var mor till Olof och efter Eriks död gifte Sven Tveskägg om sig med Gunhild, och blev alltså ”styvfar” till Olof (jämför 1.5.1 ovan). Det danska inflytandet bestod uppenbarligen även under Sven Tveskägs tid.

Om man godtar tanken på att också anläggandet av Sigtuna var ett led i uppbyggandet av Haralds maktstruktur, kan man också finna att de två skånska trelleborgar som nämnts i föregående avsnitt anlagts av samme Harald inom samma period. Det är alltså enligt min uppfattning möjligt att Harald under 970-talet medverkade dels till avvecklingen av staden Birka och storgården Uppåkra, dels till grundläggandet av Sigtuna och de första insatserna till Lund och dels till uppförande av trelleborgarna och inrättande av tegnebyarna.

5.5 MÄLAROMRÅDET EFTER ÅR 1000

I avsnitt 3.4.3 diskuteras att det finns ca 15 runstenar bevarade som visar att personer från Mälaronrådet varit västerut och/eller där Knut namnges. Dessa stenar finns i hela området, även strax norr om Uppsala. Inskrifterna visar att ett antal krigare från dessa trakter deltagit i erövringen av England och att några av dem uppger att de erhållit gälder från Knut. Erövringen av England leddes av danska hövdingar som Torkel Höge och den slutfördes av Sven Tveskägg. Eftersom denne avled innan han konsoliderat sin erövring fick den göras om av styrkor, vilka nominellt leddes av Knut.

I nämnda avsnitt diskuteras också det inflytande Knut uppenbarligen hade i Sigtuna och området väster därom. Bland annat finns här Kålstastenen där det uppges att en Gere satt västerut i thingalidet (SRI U 668).

Några motsvarande insatser under denna tid från några svenska kungar anas inte i källmaterialet. Någon annan slutsats än att danska kungar hade ett betydande inflytande i Mälaronrådet decennierna omkring år 1000 kan knappast dras. Bo Gråslund (Gråslund, B. 1986:230) diskuterar möjligheten att hundaresindelningen i nuvarande Mälardalskapen skulle ha

inrättats av Knut den store efter slaget vid Helgeå. Med tanke på det obefintliga källmaterialet som skulle styrka att denna indelning tillkommit i förhistorisk tid och med beaktande av Knuts maktresurser och administrativa insikter, förefaller tanken rimlig. Det finns över huvud taget inga uppgifter om att någon namngiven sveakung skulle ha utövat något inflytande i Mälardistriktet vid denna tidpunkt. Hyenstrand (1974:155) har framhållit englandskontakternas betydelse för hundaresindelningen och anför (1989b:21):

Om Adams uppgifter [om hednatemplet] är riktiga, bör man se Uppsala som svearnas sista utpost mot det nya rike som höll på att bildas. Uppsala är inte det svenska rikets startpunkt. Uppsala är dess sista stora motståndare.

Här får Henrik Jansons (1998) uppfattning, ovan 1.3.1 att Adam inte talar om ett hednatempel utan om en med Hamburg/Bremen konkurrerande kyrka, tas med i diskussionen. Denna eventuella kyrkliga organisation har stått i strid mot de strävanden som kom från Skara och Sigtuna och Hyenstrands påstående är fortfarande rimligt.

Man kan också notera den diskussion som finns i Staecker (1999). Staecker redovisar ett fyndmaterial av korsformade hängsmycken m.m. och den östliga anknytningen är i många fall påfallande, se exempelvis Karte 21 s. 128. Bokens sammanfattande kapitel har rubriken: *Imitatio regni Francorum et regni Byzantinorum* och här diskuteras det avgörande inflytandet från dessa områden på de skandinaviska riksbildningarna (a.a.:393-395). Efter en genomgång av det arkeologiska materialet i Mälardistriktet avvisar dock Duczko (1997b:131) tanken på ett omfattande inflytande från den östliga kyrkan.

Olof Skötkonung verkade i Gothia och enligt min tolkning medverkade han då till att upprätthålla leden mellan Västerhavet och Mälardistriktet åt de danska kungarna Sven Tveskägg och Knut den store, vilka alltså anses ha varit Olofs styvfar respektive halvbror.

Adam skildrar ett livaktigt hednatempel i Uppsala. Numera vet vi att det i denna trakt finns ett antal kristna runstenar. I avsnitt 3.4.3 har jag visat att i vart fall i början av 1000-talet saknas uppgifter om någon "Sveakung" med inflytande i Uppsalatrakten och andra delar av Svealand.

I det heterarkiska samhälle som är utgångspunkten för denna framställning kan man mycket väl tänka sig att det, före den kyrkliga organisationen, fanns hedniska hövdingar jämsides med kristna och att maktbalansen var sådan att samexistens kunde ske. En annan möjlighet är att Adam återger en vandringskröna som Thietmar av Merseburg ca 1015 kopplade till Lejre, där det också talas om att bl.a. hänga hästar i träden (Sawyer 1988:140). Adam kan på detta sätt ha velat uttrycka sin avsky för en

konkurrerande kyrkoorganisation som verkade i Uppsala.

Bland de många stormän och hövdingar som fanns i Mälardalen fanns säkerligen sådana som ansåg sig ha rätt att kalla sig "sveakung" genom att kunna åberopa härstamning från tidigare kungar av den gamla stam som Adam (Bok 4, Kapitel 22) omnämner. Något bestående inflytande utanför sina lokaler kan de omkring år 1000 inte ha utövat såvitt framgår av det ovan i 3.4.3 anförda källmaterialet. Dessa hövdingar kan ha representerat ett äldre samhällssystem – i min terminologi krigarsamhället. Deras aktiviteter utfördes utanför mälardalen, till havs, i England eller längs de ryska floderna (jämför Hyenstrand 1989a och Lindkvist 1989; se beträffande Ingvarstiget 2.4.4 ovan).

Dessa hövdingar motsatte sig den process som inletts i västra Sverige med ansatser till en kyrklig organisation. Såvitt framgår av runstenarna var många av dessa hövdingar kristna personer och det var uppenbarligen den kyrkliga organisationen de motsatte sig. Så småningom placerades ärkestiftet år 1164 i Gamla Uppsala och den ekonomiska tyngdpunkten försköts till östra Sverige genom att de viktiga aktiviteterna då började bedrivas i Mälardalen. Detta skedde ungefär samtidigt som de första historiska skildringarna började nedtecknas. Det var då naturligt att de då rådande historiska förhållandena antogs ha varit rådande sedan urminnes tider. Exempelvis anger Ong (1990:62) hur en stamtradition från Gahna förändrats på sextio år. Vid den första uppteckningen hade stammens grundare sju söner som var härskare över stammens sju provinser. Vid den senare uppteckningen hade två provinser fallit bort av administrativa skäl och då uppgavs grundaren ha haft fem söner. Ong kallar detta "strukturell amnesi", dvs. ordglömska. Sådan bör ha förekommit även i Skandinavien (jämför diskussionen om namndöd i Lönn (1999), se ovan 3.3.3).

Skälet till Mälardalens dominans i den fornnordiska litteraturen kan alltså vara att de historier som fanns om sveakungarnas hjältedåd omsattes till att avse den organisatoriska situation som fanns på 1200-talet (jämför Duczko 1997a).

5.6 TIDSBILDER

Ovan i avsnitt 3.4.2 finns Figur 6, en karta som visar hur Knut den stores hegningar och drängar fanns över stora delar av södra Skandinavien. I avsnitt 5.4 har Harald Blåtands maktstruktur diskuterats och ett schema finns i Figur 12 nedan.

I detta avsnitt skall jag med hjälp av ytterligare kartor visa exempel på bl.a. till namnet kända makthavare och hur deras influensområden växte under den aktuella tiden. Vidare visas hur kontakter förekom med mera utvecklade områden, företrädesvis England. Slutligen visas i avsnitt 6.3 framväxten av

stödjepunkterna i den kyrkliga organisationen. Det behöver väl knappast understrykas att dessa tidsbilder delvis är ytterst hypotetiska eftersom källäget är problematiskt. Enligt min uppfattning förändrar inte detta det jag avser att illustrera – att maktförhållandena växlade på ett sådant sätt att man inte kan påstå att det fanns sammanhållna enheter av storleksordning nutida nationer under slutet av vikingatiden och att heterarkiska förhållanden rådde.

Som jag diskuterat i mina tidigare arbeten, främst Löfving (1986b), var tillgången på information den viktigaste maktfaktorn. Det kontaktnät som en hövding kunde bygga upp var avgörande för hans framgång.

År 950 Gorm den gamle, Erik Blodyx m.fl. (Figur 11)

För det *svenska området* finns inga historiska data. Det kan ha funnits stamförbund bland svear och götar, men hur dessa gestaltade sig och agerade sinsemellan är helt obekant.

Inom det *norska området* gjorde Erik Blodyx, som var son till Harald Hårfagre, anspråk på att vara kung under några år. Han hade tidigare varit kung över ett erövrat område kring York och dog år 954. Brodern Håkon, som var uppfostrad hos kung Athelstan, efterträdde Erik men stupade i strid mot Eriks söner och daner redan omkring år 960. Håkon efterträddes av Harald Gråfäll som kan ha varit son till Erik Blodyx. Denne Harald stod i avhängighetsförhållande till Harald Blåtand.

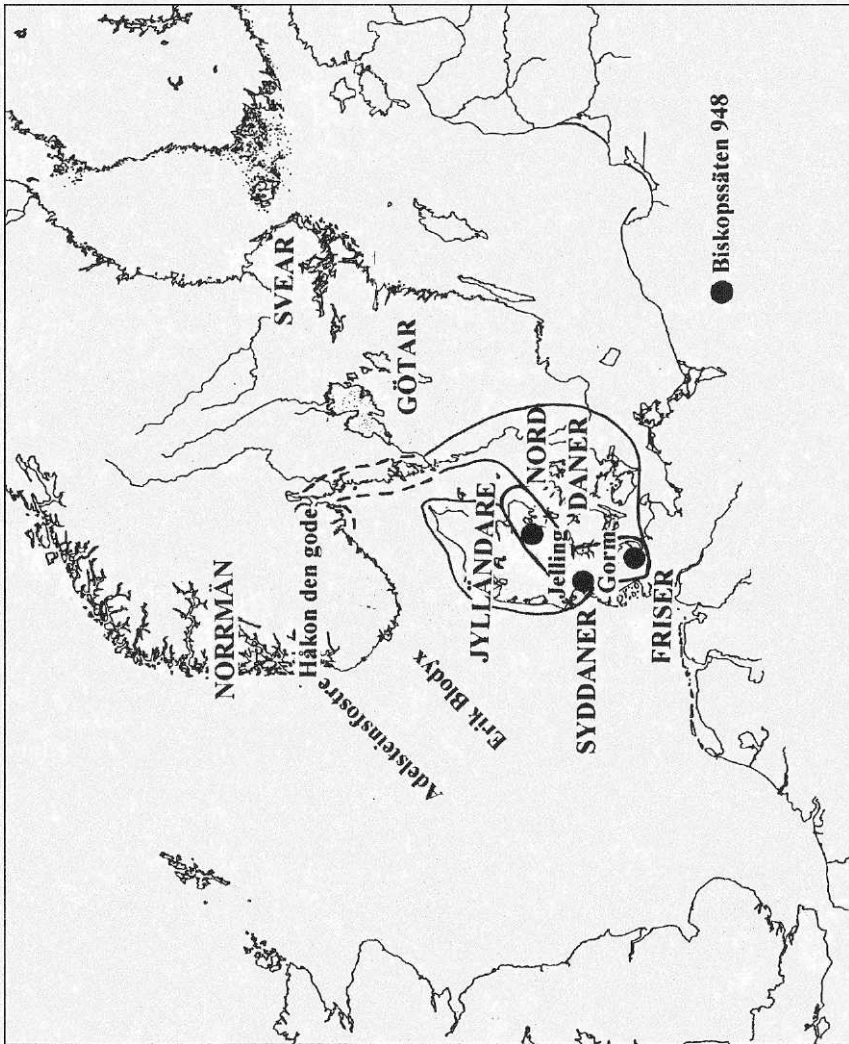
Inom det *danska området* fanns kung Gorm den gamle som dog omkring år 958. I Danmark fanns då troligen tre områden (ovan 5.1.2). Gorm efterträddes av sonen Harald Blåtand. År 948 hade kejsar Otto I utnämmt tre biskopar på Jylland men det är ovisst om de någonsin kom på plats (jämför karta 19b, avsnitt 6:3 nedan).

A.D 950 Gorm the elder, Eric Bloodaxe etc (fig. 11)

There are no historical data for the *Swedish area*. There might have been tribal alliances between Swedes and Geats, but how they worked and interacted is completely unknown.

Within the *Norwegian area*, Eric Bloodaxe, son of Harald Finehair, claimed the kingdom for a few years. Previously, he had ruled a conquered area around York and died in A.D 954. His brother Haakon, raised at King Athelstan's court, succeeded Eric but was killed in battle against Danes and Eric's sons around A.D 960. Harald Gråfäll who might have been a son of Eric Bloodaxe succeeded Haakon. This Harald was a dependant of Harald Bluetooth.

Within the *Danish area*, there was Gorm the elder, who died around A.D 958. By that time, there were likely three areas in Denmark (above 5.1.2.). Gorm was succeeded by his son Harald Bluetooth. In 948, emperor Otto I had appointed three bishops on Jutland, but it is uncertain whether they were ever installed (cf. map 19b, section 6.3 below).

Figur 11. Tidsbild omkring år 950

Figure 11. Picture of the time around 950.

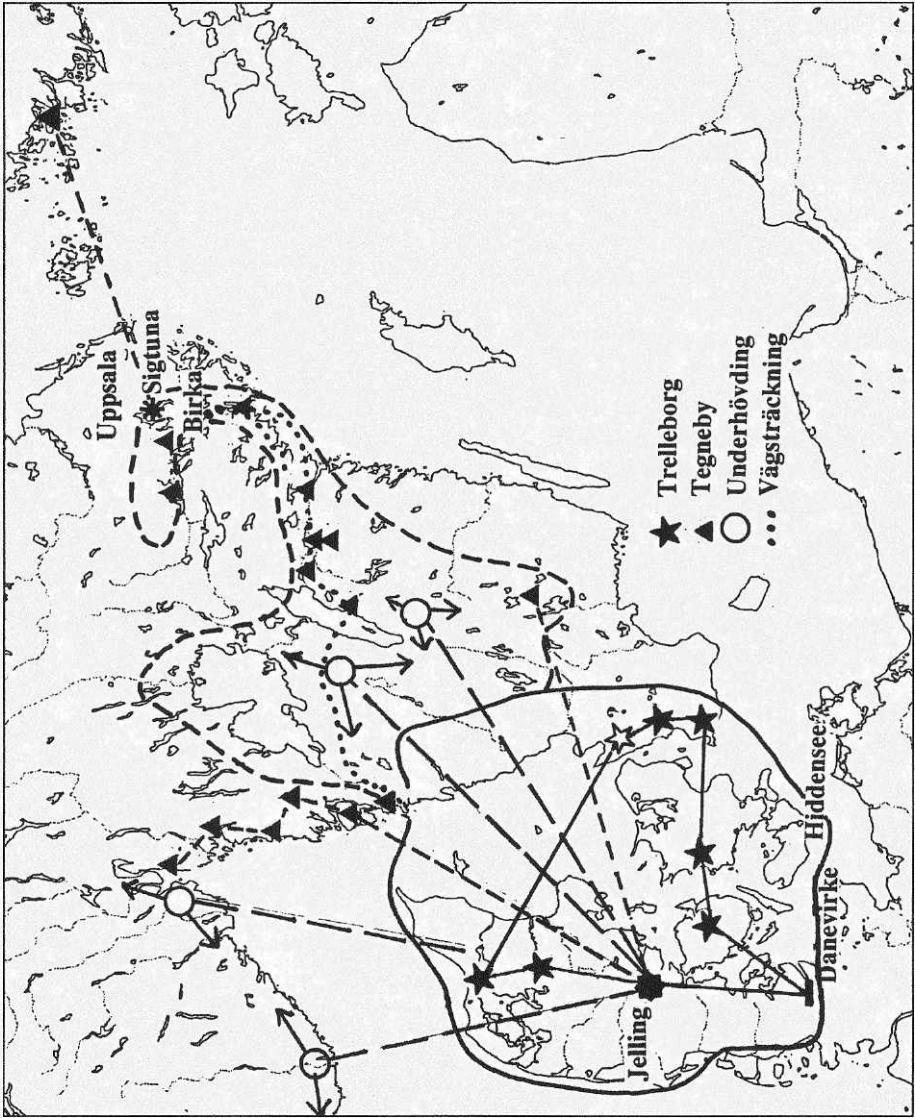
År 980 Harald Blåtands maktområde (Figur 12)

I avsnitt 3.3 och 5.4 har Harald Blåtands maktstruktur diskuterats och nedan ges ett schema över denna. Harald hade åtminstone till en början Jelling som bas för sitt kontaktnät. Detta förhållande är en kvarleva från ett äldre system med regionala kungadömen vilka kunde överblickas från en ort. Inom krigarsamhället förekom, till den del det omfattade handel och varuutbyte, ett kontaktnät som omspände stora delar av Europa. Även plundringståg krävde information om lämpliga objekt, vilket även det krävde ett kontaktnät. Det angivna systemet med tegnebyar är alltså anmärkningsvärt främst eftersom det kan dokumenteras. Trelleborgarna hör till ett något senare skede och de tolkas som brohuvuden för Harald när han utvidgade sitt rike till de danska öarna och till östra sidan av Öresund. De kan också ha använts som vistelseorter för Harald under hans senare tid då han hade ett större rike att kontrollera vilket krävde resor inom detta. Etableringen av trelleborgarna har skett under samma period som Birka och Uppåkra övergavs och då Sigtuna grundades.

A.D 980 Harald Bluetooth's area of power (fig. 12)

In sections 3.3 and 5.4, I discussed the power structure of Harald Bluetooth and here is its scheme. To begin with, Harald used Jelling as his base camp for network contacts. This fact is a relic from an older system with regional kingdoms that you could overview from one single place. Within the warrior society, there was a trading network including large parts of Europe. Plundering expeditions needed information about suitable targets and this, too, was obtained through networks. The mentioned system with Tegneby is worth noticing, primarily because of the documentation that can be made. The trelleborgs are part of a later stage and have been interpreted as Harald's beach-heads when he expanded his kingdom to the Danish isles and to the eastern side of the Sound. They may also have been used as residences in the later part of Harald's rule, when he needed to travel within a larger kingdom than before. The establishment of the trelleborgs was made during the same period as the abandonment of Birka and Uppåkra, i.e. when Sigtuna was founded.

Figur 12. Tidsbild ca 980. Schema över Harald Blåtands maktområde.

Figure 12. Picture of the time around 980. Harald Blåtand's area of influence.

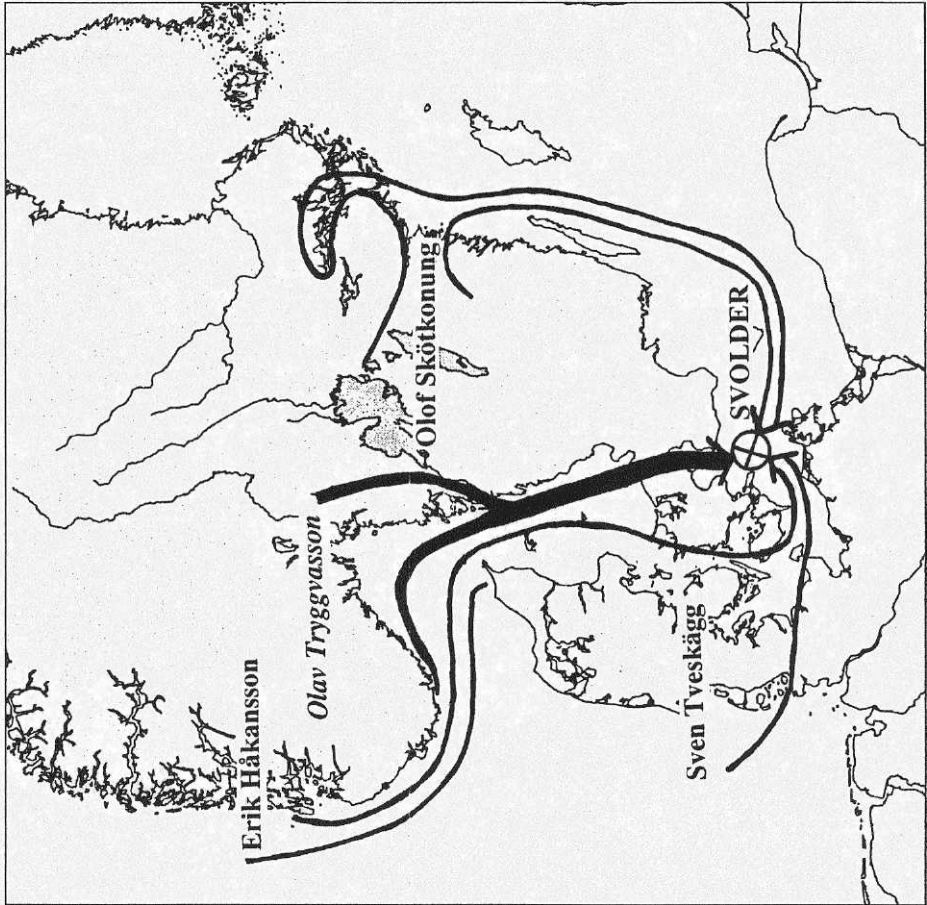
(Signs: Trelleborg, tegneby, lesser chieftain, route)

År 1000 Slaget vid Svolder (Figur 13)

Olav Tryggvasson och Sven Tveskägg hade omkring år 994 tillsammans deltagit i vikingaföretag mot England (avsnitt 1.2.2 ovan). I slaget vid Svolder som stod någonstans söder om Skåne år 1000 stred de mot varandra. Där förlorade Olav Tryggvassons styrkor mot styrkor ledde av Sven Tveskägg i allians med Erik Håkonsson från Trøndelag och Olof Skötkonung. Det fanns alltså minst två intressegrupper inom det norska området och dessa drabbade samman vid det avlägsna Öresund. Om förhållandena i Sverige framgår endast att Olof inte skall ha haft något inflytande i Uppsalatrakten utan hans verksamhet var förlagd till Sigtuna, där han lät prägla mynt från omkring år 995 (Malmer 1996, Tesch 1990), och till Gothia.

A.D 1000 The battle at Svolder (fig. 13)

Olav Tryggvasson and Sven Forkbeard joined the same Viking raid to England around A.D 994 (section 1.2.2 above). In the battle at Svolder, somewhere south of Scania, they fought each other in A.D 1000. Olav Tryggvassons forces lost against those of Sven Forkbeard, who was allied with Eric Haakonsson from Trøndelag and Olof Skötkonung. Seemingly, there were at least two different pressure groups in the Norwegian area and they met each other at the far away Sound. The only thing we know about the circumstances in Sweden, is that Olof did not have any influence in the region around Uppsala, but he worked in Sigtuna, where he made coins from around A.D 995 (Malmer 1996, Tesch 1990) and also in Gothia.

Figur 13. Tidsbild år 1000. Slaget vid Svolder

Figure 13. Picture of the time around 1000. The battle of Svolder.

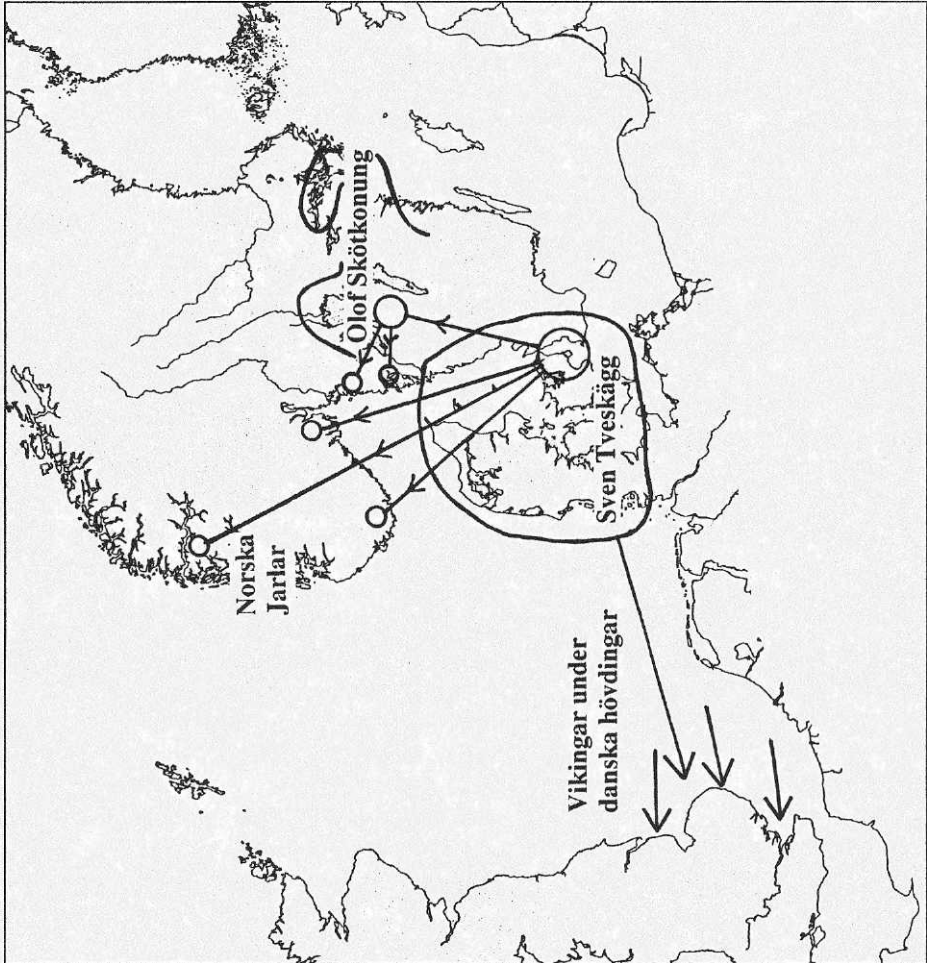

År 1005 Efter slaget vid Svolder (Figur 14)

Efter slaget verkade inom det svenska området Olof Skötkonung som skattkonung till Sven Tveskägg. Olof hade i sin tur ombud i Viken i samförstånd med Sven Tveskägg. Hur denne utövade sitt inflytande inom det danska området är obekant. Inom det norska området hade jarlar som var underställda Sven Tveskägg kontroll över kusttrakterna och i inlandet fanns småkungar som inte ingick i någon övergripande maktstruktur. I England härjade vikingaföljen från hela Skandinavien ledda av hövdingar med anknytning till danskt område. På kartan anges Svens maktcentrum vara lokaliserat till Lund/Roskilde där en kyrklig organisation började inrättas.

A.D 1005 After the battle at Svolder (fig. 14)

After this battle, Olof Skötkonung functioned as tribute king to Sven Forkbeard within the Swedish area. On the other hand, Olof had representatives, in agreement with Sven, in Viken. The grade of influence he had on the Danish area is uncertain. Within the Norwegian area, earls submitted to Sven Forkbeard controlled the coasts and in the interior parts, there were petty kings, independent of any overall structure of power. In England, Viking bands from all over Scandinavia ravaged, lead by chieftains that had bonds to Danish territories. On the map, Sven's centre of power is said to be in Lund/Roskilde, where an ecclesiastic organisation was being founded.

Figur 14. Tidsbild efter slaget vid Svolder
Figure 14. Picture of the time after the battle of Svolder.
(Text: Norwegian jarls, vikings under Danish chieftains)

År 1015 Erövringen av England (Figur 15)

De historiska uppgifter som rör Skandinavien under denna period är obetydliga. Vad gäller runinskrifter i Mälaronrådet, som nämner färder till England, har dessa diskuterats i avsnitt 3.4.-3.7 ovan. Under kvartsseklet mellan ca år 990 och 1015 förekom en mängd företag mot England och Frankrike vilka leddes av hövdingar med ursprung inom det danska området (se Hill 1981:65-71, kartor 108-129). Runstenen SRI U 344 nämner en Ulf som tog tre gälder i England: av Toste, av Torkel och av Knut. Thegnar, drängar och andra krigare från Mälaronrådet, Gothia, Jylland och Skåne deltog. Galtelandsstenen från öst Agder i Norge (NIyR 184) nämner en Björ som dog i lidet när Knut "sökte" England. Olav Digre hade tillbringat ett antal år på vikingafärder i öst och väst. Med utgångspunkt från Normandie drog han via England till Norge hösten 1015. Han träffade då rimligen Knut den store, men det är oklart vilken överenskommelse de kan ha träffat (Sveaas Andersen 1977:116).

A.D 1015 The conquest of England (fig. 15)

We only have insignificant historic facts that concern Scandinavia during this period. In sections 3.4-3.7 above, I have discussed runic inscriptions, found in the lake Mälaren district, that mention journeys to England. During A.D 990 and 1015, many raids, led by chieftains of Danish origin, were made towards England and France (cf. Hill 1981:65-71, maps 108-129). The runic stone SRI U 344 mentions an Ulf that took three gelds in England: by Toste, by Torkel and by Cnut. There were also thegns, drængs and other warriors from the lake Mälaren district, from Gothia, Jutland and Scania. The stone of Galteland from eastern Agder in Norway (NIyR 184) mentions a Björ that died in the thingalid when Cnut "searched for" England. Olav Digre spent a number of years on Viking raids in east and west and from Normandy, he went to Norway through England in the autumn of 1015. It is likely that he then met Cnut the great, but it is uncertain if, or what kind of, deal they made (Sveaas Andersen 1977:116).

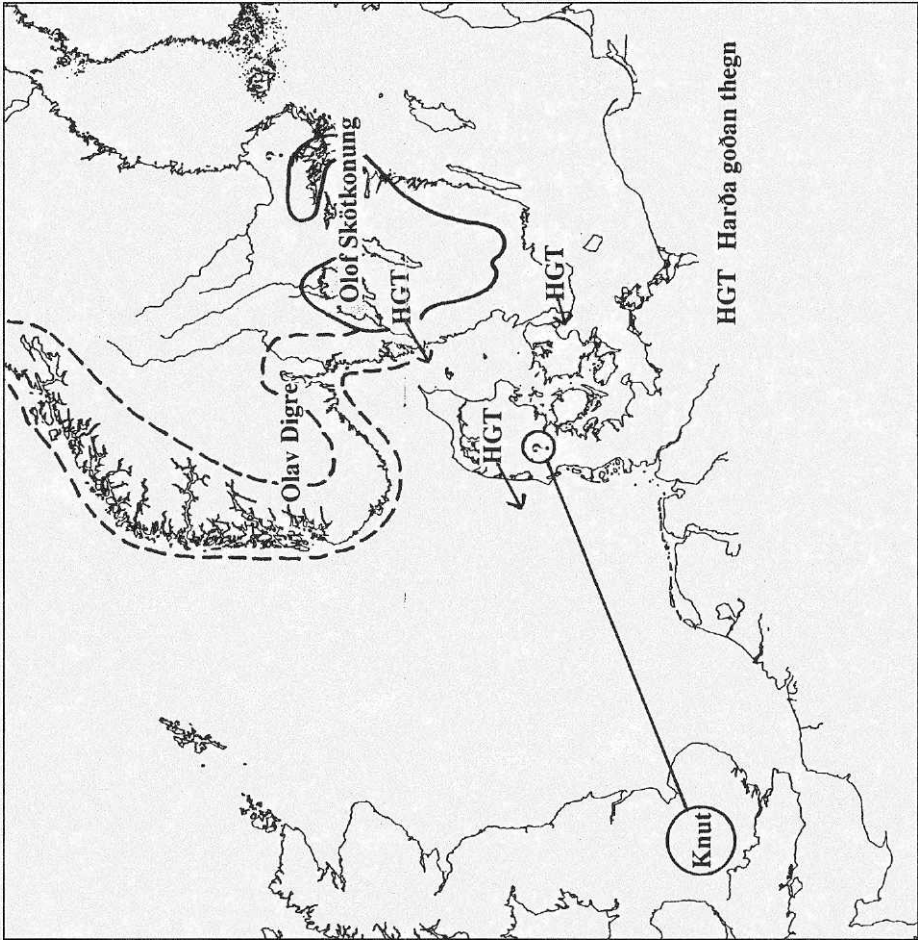

År 1020 Efter erövringen av England (Figur 16)

Knut den store var etablerad som kung av England och han hade tagit kontroll över det befintliga administrativa systemet där (avsnitt 3.6 ovan). Lagar utfärdades i Knuts namn, men de var sannolikt sammanställda av ärkebiskop Wulfstan. Knut utfärdade dokument om överlåtelse av fast egendom och som vittnen förekom såväl engelska som skandinaviska thegnar. "Harda godan" thegnar och drængar från norra Jylland, sydöstra Skåne samt Väster- och Östergötland fanns i Knuts thingalid, vilket var hans privata slagstyrka. Knuts inflytande i Danmark är obekant, men han måste ha haft underkung(ar) där eftersom han endast få gånger besökte detta område. Uppbyggnaden av en kyrklig organisation hade pågått där sedan länge (se figur 19 nedan). I Norge har Olav Digre förmått hövdingar och menigheter att döpa sig och att erkänna honom som kung. I Vikenområdet inrättades fylkeskyrkor som ett led i uppbyggnaden av en kyrklig organisation vilken inte verkar att ha varit underställd Hamburg/Bremen. Olof Skötkonung verkade i Gothia och han var kristen sedan barndomen och hade en engelsk biskop vid Huseby i Västergötland medan Hamburg/Bremen hade tillsatt en biskop i Skara. Olof dog omkring år 1022 och efterträddes av sonen Anund.

A.D 1020 After the conquest of England

Cnut the Great was established as king of England and controlled the existing administrative system (section 3.6 above). Laws were appointed in the name of Cnut, but they were likely to have been put together by archbishop Wulfstan. Cnut wrote documents regarding transfers of property and used both English and Scandinavian thegns as witnesses. In Cnut's thingalid, his private battleforce, were "harda godan" thegns and drængs from northern Jutland, southeast Scania, west and east Götaland. Cnut's influence in Denmark is unknown, but he must have had one or more sub-kings there, since he only visited this area a few times. The founding of an ecclesiastic organisation in this area had been going on for a long time (cf. fig. 19 below). In Norway Olav Digre has persuaded chieftains and the country-people to get christened and to appoint him king. In the area around Viken, fylkeschurches were founded as part of an ecclesiastic organisation that doesn't seem to have been submitted to Hamburg/Bremen. Olof Skötkonung, a Christian since childhood, worked in Gothia with his English bishop placed in Huseby, Västergötland, while Hamburg/Bremen had placed a bishop in Skara. Olof died around A.D 1022 and was succeeded by his son Anund.

Figur 16. Tidsbild år 1020, efter erövringen av England.

Figure 16. Picture of the time 1020, after the conquest of England.

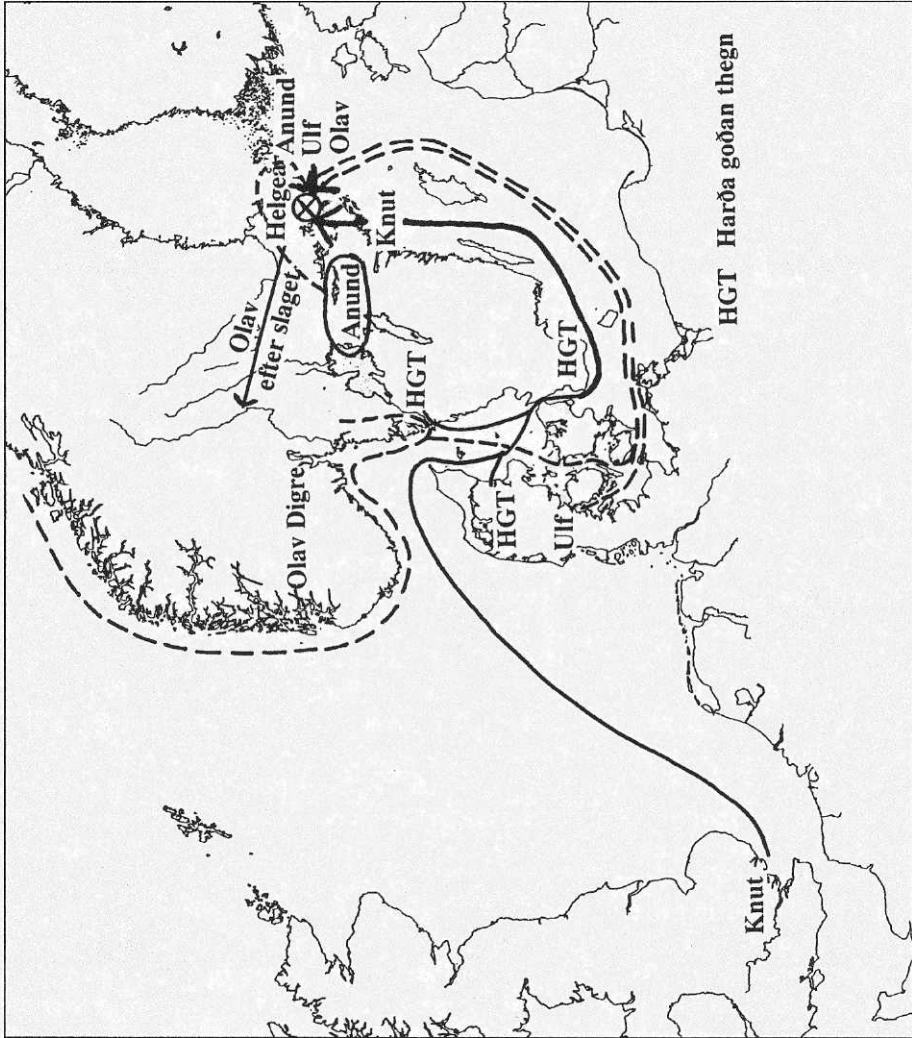

År 1026 Slaget vid Helgeå (Figur 17)

Vid slaget vid Helgeå stod mot Knut den stores styrkor en allians ledd av Olav Digre, Anund och en svåger till Knut, Ulf från Danmark. Även Olav och Anund var befryndade med Knut. Enligt de skriftliga uppgifterna skall Knut ha satt upp en flotta i England (ASC år 1026, EHD 1979:254). Det var rimligen pålitligt manskap från thingalidet och anslutna skandinaviska hövdingar och deras folk som ingick i flottan (jämför avsnitt 3.6.1 ovan). Detta innebär att Knuts skandinaviska krigare stred mot kung Anunds och kung Olavs män. Ulfs roll i Danmark är oklar, men i vart fall lät Knut mörda honom efter slaget (Lund 1997:174f). På kartan har slaget förlags till Uppland eftersom Knut efter slaget uppenbarligen hade stort inflytande i Sigtuna med omnejd. Detta kan även grunda sig på gamla danska intressen i området (se avsnitt 3.4.3 och 5:5). I vart fall måste det ha funnits många inom området som tidigare fått gälder av Knut och hans företrädare vid erövringen av England. Förhållandet mellan Knut och dessa är obekant. Utgången av slaget är omdebatterad men Olav fick ta sig till fots genom svenskt område till sin stödjepunkt i Sarpsborg.

A.D 1026 The battle at Helgeå

During the battle at Helgeå, an alliance led by Olav Digre, Anund and one of Cnut's brothers-in-law, Ulf of Denmark, fought against the forces of Cnut the Great. Olav and Anund were also kin to Cnut. According to written documentation, Cnut is said to have put up a fleet in England (ASC A.D 1026, EHD 1979:254) that most likely included men from the thingalid and joined Scandinavian chieftains with their followers. This means that Cnut's Scandinavian warriors fought against the men of the kings Anund and Olav. What role Ulf actually played in Denmark is uncertain, but we know that Cnut had him killed after the battle (Lund 1997:174f). On the map, the battle is placed in Uppland, since Cnut became very influential in Sigtuna and its surroundings after the battle, but it can also be based upon old Danish interests in this region (cf. sections 3.4.3 and 5.5). However the case, there must have been a lot of people in this region that previously had gained gelds from Cnut and his predecessors by the conquest of England, although the relationships between these people and Cnut are unfamiliar to us. There have been many debates around the outcome of this battle, but Olav had to reach his base in Sarpsborg walking on foot through Swedish territories.

Figur 17. Tidsbild år 1026, slaget vid Helgeå
Figure 17. Picture of the time 1026, the battle at Helgeå.
(Text: Olav after the battle)

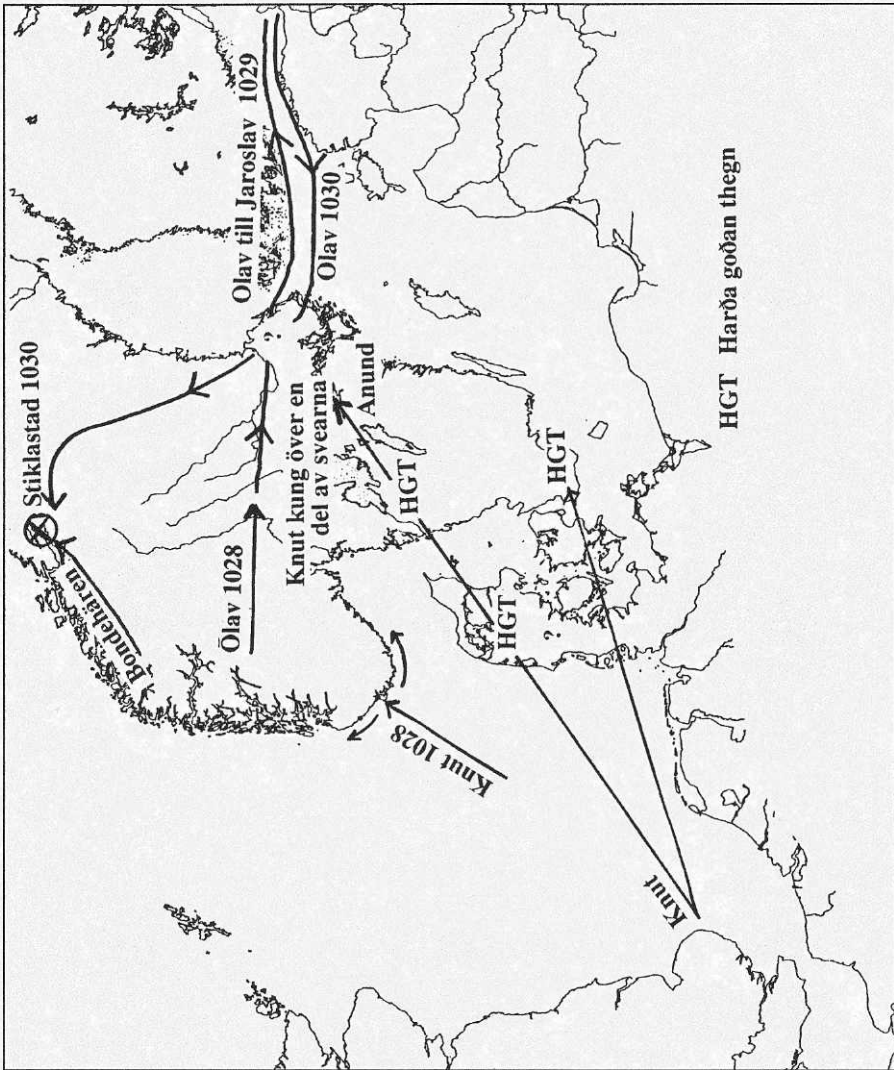
År 1030 Slaget vid Stiklastad och därefter (Figur 18)

Efter slaget vid Helgeå hade Olav Digre förlorat sin auktoritet som kung och norska hövdingar anslöt sig istället till Knut den store som kom till Norge med 50 skepp år 1028. Olav gick i landsflykt hos fursten Jaroslav i Novgorod men återvände via svenskt område till Norge. Han skall ha fått tillgång till en del manskap av kung Anund men lyckades sedan inte samla tillräckligt stora styrkor och Olav stupade i striden mot den norska "bondehären". Efter detta slag tillsatte Knut sin son Sven som jarl i Norge och denne vägledes av sin mor Alfviva. Enligt de skriftliga källorna uppskattades inte det styre dessa utövade utan Olavs tid framställdes som den gamla goda tiden och han blev ett nationalhelgon. Det finns ingen anledning till att tro att Olav själv anade hur hans eftermäle skulle gestalta sig. Hans helighet kom i sin helhet post mortem (Lönnroth 1981:15). Knut hade en stödjepunkt vid Mälaronrådet. Inom det svenska området fanns Anund men hans maktområde är odokumenterat. Det är likaledes odokumenterat hur Knut utövade ett inflytande i Danmark. Det finns dock ingenting som tyder på annat än att Knuts thegnar och drängar fanns kvar i England, och hade kontakt med sina hembygder.

A.D 1030 The battle at Stiklastad and what happened next (fig. 18)

After the battle at Helgeå, Olav Digre had lost his authority as king and instead, Norwegian chieftains joined Cnut the Great when he arrived in Norway with 50 ships in 1028. Olav was exiled to prince Jaroslav of Novgorod, but later he returned to Norway through Swedish territory. It is told that he got some men from king Anund, but did not manage to assemble forces large enough to defeat the Norwegian "farmer's battle force" and was consequently killed in battle. After this fight, Cnut made his son Sven earl of Norway and let him be guided by his mother Alfviva. According to written sources, the reign of these two was not liked and instead, Olav's reign was pictured as "the good ol' days" and Olav himself became a patron saint of the land. There is no reason to believe that Olav himself had any idea what his posthumous reputation would be, his holiness came post mortem (Lönnroth 1981:15). We know that Cnut had a base by Lake Mälaren. Within the Swedish area was Anund, but his power area has not been documented. It is just as uncertain how Cnut influenced Denmark, but we have no other evidence than that Cnut's thegns or drængs were still in England and had contact with their homelands.

Figur 18. Tidsbild 1030, slaget vid Stiklastad och därefter.

Figure 18. Picture of the time 1030, battle at Stiklastad and thereafter.

(Text: Cnut king of some of the Swedes)

6 DISKUSSION OCH SAMMANFATTNING

Denna bok är som tidigare framhållits en sammanställning av tidigare artiklar och uppsatser samt nyskrivna delar.

Mitt argumentationstema har varit: *Vid tiden omkring år 1000 rådde det heterarki i Skandinavien.*

Utgångspunkten för detta är att allt källmaterial som finns tyder på att maktstrukturerna vid denna tid ständigt växlade och att vi under decennierna runt år 1000 inte skymtar något svenskt rike, knappast heller ett norskt och det danska, som ovedersägligen fanns, är inte definierat vare sig till sin geografiska omfattning eller till sin administrativa struktur. Detta borde i sig knappast vara något kontroversiellt påstående. En fungerande administration är ingen naturlig företeelse utan en sådan kräver kompetent personal och bestående maktresurser.

Många författare tycks trots detta likväl utgå från att något slags självständiga enheter, motsvarande de medeltida kungarikena, existerade vid nämnda tidpunkt. Man utgår uppenbarligen från att den medeltida samhällsstrukturen hade en förhistorisk motsvarighet om än outvecklad. Enligt den uppfattning jag framfört sedan år 1984 saknade den medeltida samhällsorganisationen organisatoriska rötter i det förhistoriska samhället.

Vad gäller landskapen finns det knappast något material som styrker att de i sin nuvarande omfattning skulle ha haft förhistoriskt ursprung (jämför avsnitt 2.4.3 ovan). Däremot gör naturförutsättningarna att vissa områden under alla tider hör ihop och att vissa områden under långa tider har haft en framträdande roll (jämför Stenholm 1986). Några fasta tingsställen är knappast heller belagda i Sverige, vare sig i förkristen tid eller under medeltiden.

Nedan ges först en sammanfattande redovisning av bl.a. tidsbilderna i kap 5 ovan, därefter diskuteras några centrala punkter i den tidigare framställningen och slutligen en epilog om den kyrkliga organisationens framväxt.

6.1 SAMMANDRAG TIDSBILDER M.M.

- Hövdingar i det nuvarande Västergötland hade genom fredliga och krigiska kontakter med det danska området tillgång till det europeiska nätverket. Det stora antalet guldfynd från detta landskap kan förklaras genom det skyddade läget som ändå medgav enkla kontakter med Europa (avsnitt 5.2.1, Figur 8).
- Vid mitten av 900-talet fanns det förmodligen tre enheter inom det danska området (avsnitt 5.1.2, Figur 8 och 11).
- Omkring 980 hade Harald Blåtand stora problem med det tyska riket där kejsaren hade krav på överhöghet över Harald. Harald kontrollerade de nyvunna delarna av Danmark bl.a. med hjälp av trelleborgarna. Med hjälp av thegnar vid tegnebyarna hade han kontroll över leden från Västerhavet till Finska viken. Genom skattkungar och jarlar i sin tur hade han överhöghet över Norge, stora delar av Gothia och även ett område vid västra Mälaren vilket innefattade Sigtuna (avsnitt 3.2-3.3, 5.4, Figur 5 och 12).
- Tegnebyn på Orust är ett exempel på en centralplats med en känd funktion under några decennier (avsnitt 5.3, Figur 10 a och b).
- I slaget vid Svolder år 1000 bestod de stridande av vikingahövdingar i olika allianser som anförde sina styrkor och inte av anförare över styrkor som representerade riken (Figur 13).
- Varken något svenskt eller norskt rike har som organisatorisk enhet avsatt några spår i källorna under tiden närmast kring år 1000. Olav Tryggvasson var en vikingahövding som verkade i Norge i fem år. Olof Skötkonung verkade i Gothia och hade uppenbarligen inget inflytande över området NÖ om Mälaren samt stod förmodligen under överhöghet av Sven Tveskägg, som anses ha varit hans styvfar. Svens verksamhet i Danmark är i stort sett okänd (Figur 14).
- Olav Digre hade under många år fört en ambulerande tillvaro som vikingahövding och han passerade England i samband med den danska erövringen år 1015. Han hade anspråk på att vara ättling till Harald Hårfagre och han hade under ca tio år inflytande i Norge, med anspråk på att vara rikskung. Under Olavs överinseende började en kyrklig

organisation att byggas upp i Norge. Motsvarande uppbyggnad i Sverige skedde betydligt senare. I Danmark hade en sådan organisationsuppbyggnad hållit på flera decennier (Figur 15 och 19).

- Vid erövringen av England fram till 1016 deltog hövdingar och manskap från hela Skandinavien och även deltagandet från Mälardalen är väl dokumenterat. Erövringen leddes av danska hövdingar och avslutades med att Knut den store blev kung av England och han utövade där sitt kungliga ämbete. Hans inflytande i Danmark är däremot inte närmare belagt i källmaterialet. Det mesta av manskapet ur de styrkor som deltagit i erövringen av England avvecklades. En mindre styrka behölls och i den ingick bland andra thegnar och drängar från Jylland, Skåne och delar av Gothia. Denna var det s.k. thingalidet som var Knuts betrodda slagstyrka. Medlemmarna kunde på runstenarna få epitetet "harda godan" (avsnitt 3.4–3.6, Figur 6, 7, 15 och 16).
- I slaget vid Helgeå år 1026 – i Uppland eller i Skåne – var det styrkor ledda av Knut, rimligen till större delen rekryterade från thegnarnas och drängarnas hemtrakter och inte från England, som stred mot en allians av norska, svenska och danska styrkor ledda av Knuts fränder Olav Digre, Anund från Sverige och Ulf från Danmark. Slaget slutade med att Olav fick ta landvägen tillbaka till Norge där hans auktoritet hade upphört. Knut var, i vart fall efter slaget, märkbar som potentat i Sigtuna och väster därom. Rimligen är dock detta en uppföljning av det kontaktnät som finns dokumenterat redan med Harald Blåtands tegnebyar (Figur 17).
- Knut hade fått de norska hövdingarna att inse att han hade bättre resurser än den förmente ättlingen till Harald Hårfagre. Olav gick i tillfällig landsflykt hos furst Jaroslav i Novgorod och återvände till Norge i avsikt att återta kungavärdigheten, men han misslyckades. Ett skäl till detta var att han inte lyckades med att rekrytera tillräckligt med stridskrafter. Olav stupade i slaget vid Stiklastad år 1030 och började då postumt en enastående karriär som nationalhelgon. Denna karriär kan inte ha sin grund i några förhållanden i hans jordiska leverne, som så långt källorna visar inte innefattade sådana förhållanden som normalt förknippas med helgon (Figur 18).
- Under 1000-talet började förhållandena i Danmark och Norge att stabiliseras. Den fasta kyrkliga organisationen med ärkestift i Skandinavien tillkom under 1100-talet och riksbildningar, inom de områden vi numera känner igen, började också att finnas (Avsnitt 6.3 och Figur 19 nedan).

6.2 DISKUSSION

Maktstrukturer

Skandinavien dominerades under slutet av 900-talet av maktstrukturer med ursprung i Danmark men hur dessa verkligen fungerade är oklart. När det gäller Harald Blåtand utgick hans maktutövning uppenbarligen från det danska området. Knut den store, som ett par generationer senare var kung i England och hade inflytande över delar av Skandinavien, verkar inte ha intresserat sig för Danmark i någon nämnvärd utsträckning och det är oklart hur han utövade sitt inflytande där. Med tanke på att en svåger från Danmark kan ha deltagit som motståndare i slaget vid Helgeå, tycks Knuts inflytande i ursprungslandet inte ha varit särskilt starkt. Han saknade uppenbarligen den administrativa infrastruktur som han hade till sitt förfogande i England.

Vad gäller leden genom Gothia till Mälardalen kan det noteras att Hedeby och Birka existerat under samma historiska period och att kontakter mellan dessa orter förekommit under århundraden. I litteraturen diskuteras det s.k. svenskväldet i Hedeby under början av 900-talet, men förekomsten av ett sådant avisas av Lund (1980). Ovan i avsnitt 5.5 har Olof Skötkonungs anknytning till Sven Tveskägg och Knut den store diskuterats. Enligt Adam (Bok 2, Kapitel 30) skulle den svenske kungen Erik Segersäll ha erövrat Danmark från Sven Tveskägg. Denna senare händelse borde ha skett tidigt på 990-talet eftersom Erik anses ha dött omkring år 995. Oavsett den historiska sanningen i just nämnda förhållanden är det naturligt med såväl kontakter som med rivalitet mellan de som kontrollerade orterna. Beträffande Sven Tveskägg som tycks ha haft en minst sagt växlande karriär, se Andersen, H.H. (1991).

Det finns ingenting som tyder på att någon av orterna Birka eller Hedeby hade funktion som administrativt centrum för sitt omland. Båda var istället knutpunkter i ett internationellt system där de båda orterna rimligen var mycket betydelsefulla och beroende av varandra. Leden mellan dessa orter måste därför ha varit väl känd både som transportväg för varor och som transportled för stridskrafter.

En närmare diskussion om dessa orter liksom om den norska Skiringsal/Kaupang ligger utanför detta arbete.

Harald Blåtands tegnebyar i Östergötland och leden vidare mot Mälardalen låg längs en sedan århundraden känd led.

Ledarnas vistelseorter

När det gäller ledarnas vistelseorter kan det konstateras att det finns en rad vikingatida och tidigare uppförda monument vid flera platser i Skandinavien exempelvis: Jelling, Lejre och Uppsala samt Borre, Gokstad, Oseberg och Tune.

Enligt min uppfattning representerar dessa monument de äldre hövdingadömen som kunde överblickas från en ort. Lämningar av dessa hövdingadömen är exempelvis de hallar av stort format som finns bl.a. från Lejre (Christensen 1997).

Sådana anläggningar kan ha varit stödjepunkter i krigarsamhället vars hövdingar deltog i varjehanda företag långt från en eventuell fast bostad. Anläggningarna behöver därför inte ha haft någon betydelse för riksbildningen.

De större territoriellt mera bestämda riken som började bildas under 1000-talet kunde inte styras från en plats. Den medeltida kungen var på ständig resa (se exempelvis Brühl (1968), Riis (1981) och utövade aldrig kontroll samtidigt över sitt rike. Detta innebär att några monumentala anläggningar av motsvarande slag inte kan förväntas från tiden efter det regionala kungadömet. Det kan till och med påstås att nämnda monumentanhopningar visar att maktstrukturer av riksstorlek inte förekom (jämför Jørgensen, S. (1987:29) och Fuglestvedt (1997). Ansamlingar av monument är istället lämningar av ett antal generationer av framgångsrika regionala hövdingar/kungar vilkas släkt eller andra successorer lyckats behålla sitt inflytande från samma plats under en längre tid. Någon organisatorisk struktur utgick inte från dessa platser. Det var istället personliga band mellan hövdingen och hans förbundna som höll samman hans välde.

Undantaget är Jelling där Harald Blåtand åtminstone i början av sin karriär kontrollerade sitt kontaktnät och även reste monument över sin far och sig själv. Han själv begravdes dock inte där utan efter att ha dött i landsflykt kan han vara begravd i Roskilde (Adam Bok 2, Kapitel 28). Jelling var det sista exemplet på det gamla regionalt baserade hövdingadömet där kungen, genom erövring av stora resurser, lyckades bygga upp en maktstruktur. Kontrollen över den viktigaste delen av denna – leden mellan Västerhavet och Mälardalen – bibehölls av allt att döma under ett halvt sekel av Harald och hans efterföljare. Bron över Ravning enge, nära Jelling, visar att Harald säkerställde kommunikationerna kring denna ort. Jelling tycks inte ha haft någon förhistoria som säte för danska kungar utan kan tidigare ha varit en tämligen ordinär dansk by (Hvass 1991).

Trelleborgarna, av vilka numera sex stycken dokumenterats, har diskuterats ovan i avsnitt 5:4. Kring Jelling är inga befästningsanläggningar från Harald Blåtands tid kända. En orsak till detta kan vara att Jelling ligger i ett område där Harald tidigt etablerat en maktposition. Som diskuterats i avsnitt 5:4 ligger de två skånska trelleborgarna i ett område som erövrats av Harald. Den sista fasen i borgbyggandet där kan ha representerat en nyhet i den kungliga ideologin. Det räckte inte med att underlydande hövdingar betygade sin trohet och deltog i ceremonier i kungens

hall. Kungen strävade efter att utöva ett mera direkt inflytande som mera liknade den resande medeltida kungens regerande. Förebilder till detta fanns på kontinenten. Hotbilden från nyligen besegrade hövdingar och deras anhängare kan också ha varit sådan att det var lämpligt att bedriva finare hantverk inom borgarnas skydd. Exempelvis de ovan nämnda gjutformarna för guldsmede som dokumenterats i Borgeby och Trelleborg på Själland (avsnitt 3.3.1 och 5.4). Borgarna torde dessutom ha varit ett utmärkt pedagogiskt instrument för att påminna om Haralds makt i landskapet.

Monumenten i Borre har diskuterats av Myhre (1992; 1994). Så långt framgår av dessa artiklar förekommer inga dateringar från 900-talet utan allt tyder på att dessa storhögar, och deras motsvarigheter i södra Norge som också redovisas, är uppförda under föregående århundraden.

För Sveriges del finns det, utöver Varnhem, ingen samlad plats där medeltida kungar begravdes förrän Uppsala domkyrka började användas för detta ändamål. De kända monumenten Uppsala högar har dateringar som ligger ett halvt årtusende före detta men platsen har uppenbarligen använts av hövdingar även under hela vikingatiden (Duczko (red) 1993, 1996 och Duczko 1997a). Gamla Uppsala och övriga delar av området kring Mälaren har, i förhållande till övriga delar av Sverige, många storhögar, se Hyenstrand (1989a:166 Fig. 2). Som jag tidigare anført tyder inte detta på annat än att det funnits många framgångsrika hövdingar inom detta område. Man kan exempelvis notera anhopningen av storhögar på båda sidor av leden mellan Mörkö och Mälaren (Hyenstrand 1984:189, Karta 96).

Tillsättning av ledare

Tillsättning av ledare skedde ofta efter väpnad konflikt mellan ett antal pretendenter som alla ansåg sig ha rätt att tillträda den lediga befattningen. Härstamning från den avlidne eller från en gemensam anfader var uppenbarligen av stor betydelse men någon motsvarighet till historiskt kända successionsordningar kan inte ha förekommit. För egen del tvivlar jag på att några reguljära rådslag med "folket" skulle ha föregått tillträdet av en ny ledare. Det var säkerligen i normalfallet en intern uppgörelse mellan pretendenterna och den som vann denna kraftmätning fick skaffa sig folkets hyllning. Om då uppslutningen blev för dålig får man anta att någon annan prövade lyckan och försökte skaffa sig bättre uppslutning.

Jag har ingenstans funnit exempel på annat än att det var de personliga egenskaperna som avgjorde vem som blev en betydelsefull hövding. Ämbeten kunde ärvas och härstamningen hade stor betydelse vid urvalet, men en oduglig arvinge hade inte tillgång till en lojal, eller kallt beräkande, förvaltningsapparat som kunde hålla skenet uppe. Det var för

hövdingarnas del fråga om utomordentligt direkta relationer med motståndare där feghet, tveksamhet och bristande vapenförmåga obevekligen avslöjades, varefter karriären omedelbart var slut. De exempel vi känner till från senare tiders Europa med barnkungar och monarker som framställs som närmast imbecilla kan inte ha haft någon motsvarighet i krigarsamhället.

Det förekom förvisso att mycket unga personer uppträdde som ledare i krigarsamhället. De var dock uppenbarligen fysiskt kapabla, samhällsideologin främjade deras insatser som framgångsrika kämpar och företagen prisades i skaldediktningen. Man skulle kunna säga att dåtidens bärsärkar, enligt vår tids värderingar, var huliganer som var väl anpassade till krigarsamhällets krav. Sådan verksamhet satte givetvis sina spår i form av yrkesskador. Från Hawaii, där någorlunda motsvarande förhållanden rådde, finns en skildring från 1700-talet där det framgår hur fysiskt defekta framgångsrika hövdingar kunde vara. Earle (1997:140) citerar en skildring från 1789 av en stor krigarhövding:

His body was almost covered with scars, and he was quite a cripple.

Någon dokumentation av det psykiska tillståndet finns inte, men det finns ingen anledning till att anta att krigarhövdingar just i detta avseende gått opåverkade ur sin verksamhet.

Det är också viktigt att frigöra sig från nutida föreställningar om heltäckande herravälde. Det förhållandet att exempelvis Harald Blåtand och hans efterföljare utövade ett inflytande i Sigtuna med omnejd minskade inte möjligheterna för traktens lokala potentater att agera. Med en så kraftfull allierad kan deras prestige istället ha ökat i deras närområde och de fick tillgång till Haralds kontaktnät.

Inflytande från andra geografiska områden

De maktförhållanden som framgår av källmaterialet visar att anspråk på överhöghet över ett visst område ofta har kommit från olika håll under olika perioder. Det enda inflytande som kan följas kontinuerligt är den kyrkliga administrationen med centrum i Hamburg/Bremen, se vidare avsnitt 6.3.

I kapitel 3 har jag försökt göra sannolikt att Harald Blåtand genom sina tegnar på tegnebyarna kontrollerade östra Skagerrakkusten och leden genom det svenska området via delar av Mälaren till Finland. Det nuvarande landskapet Bohuslän stod vid tiden kring år 1000 i olika omgångar under inflytande av i vart fall Harald Blåtand, Sven Tveskägg, Olof Skötkonung och norska jarlar.

Ovan under avsnitt 3.3.3 och 5.2 har jag också diskuterat möjligheten

av att det förekom en dansk överhöghet inte blott över de norska landen utan även över Mälaronrådet. Vidare har, som ovan nämnts, tyska kejsare uppenbarligen haft överhöghet över det danska området och kungarna där, se vidare avsnitt 6.3.

Det förekom mycket täta kontakter mellan hövdingar från Mälaronrådet och det östliga området – Staroja Ladoga, Novgorod, Kiev och Byzans (Noonan 1999). Enligt min bedömning är det ytterst osannolikt att inte kyrkan i dessa kristna områden försökte bedriva såväl mission som organisationsuppbyggnad. Enligt Duczko (1997c) har detta inte lyckats på vare sig kort eller lång sikt.

Ett antal runstenar i Mälaronrådet visar också att hövdingar därifrån deltog bl.a. i Knuts erövring av England. Efter denna erövring avvecklades dessa styrkor (ovan avsnitt 3.4.3).

Jag har i avsnitt 5.2 övervägt möjligheten av att Hamburgkyrkan och en engelsk biskop, stödd av Knuts thegnar, konkurrerade i Västergötland.

Dessa inflytanden från andra områden växlade och det var endast den kyrkliga organisationen som från 1100-talet blev bestående.

Ledarnas kunskaper om styrning

Av i avsnitt 1.2.2 redovisade tämligen godtyckliga urval av kända historiska förhållanden framgår att många av de hövdingar – kungar, jarlar eller vad de kan ha kallats – som verkade i Norden under tiden omkring år 1000 hade deltagit i vikingaföretag mot etablerade riken som England och Frankerriket, de hade träffat avtal med dessa länder, de hade rimligtvis med välbehag sett hur man för deras räkning organiserat insamlingen av danegälder och andra lösensummor, de har varit uppfostrade och/eller visats vid furstehov i Europa och Konstantinopel.

Det bör understrykas att den mest framgångsrike av alla vikingahövdingar – Knut den store – visserligen bör ha varit överkung i Danmark men först och främst var kung av England. Efter att ha besegrat de engelska kungliga styrkorna övertog han en synnerligen väl fungerande infrastruktur. Han lyckades också behålla nyckelpersoner för denna, exempelvis ärkebiskop Wulfstan. Man kan föreställa sig dennes vändor med att underordna sig en tonårig, eller möjligen 20-årig, vikingahövding som utmärkt sig genom våld och svek och som inledningsvis uppenbarligen saknade alla kristna dygder (jämför avsnitt 3.6.1 ovan). Knut måste dock ha insett vikten av ett anständigt uppförande och han tycks i erforderlig grad ha anpassat sig till de mera verserade vanor som förväntades vid ett europeiskt furstehov. Det finns mycket som tyder på att de lagar som utfärdades i England i Knuts namn bygger på predikningar av Wulfstan (Lawson 1994:158). Man får anta att Wulfstan tog varje tillfälle i akt för att inpräna-

ta kristna värderingar och förutsättningar för ett kungligt uppträdande hos den unge kungen. Efter något decennium godtogs denne i vart fall som gäst både hos kejsar Konrad och av påven. Enligt Adam (Bok 2, Kapitel 56) anhöll Konrad om Knuts dotter till hustru åt sin son.

Som ovan visats (Figur 17, Slaget vid Helgeå) är omfattningen av Knuts danska styre tämligen okänd och det finns ingenting som visar att han lyckades genomföra en fungerande styrning där (Lund 1994). Det finns heller ingenting som tyder på att det danska administrativa systemet under tidig medeltid stod särskilt mycket högre än på övriga håll i Norden. Några försök av Knut att i Danmark införa en modell motsvarande den han hade till sitt förfogande i England finns inte dokumenterade och utvecklingen efter hans död tyder inte på att införandet av en sådan organisation påbörjats. Däremot finns det anledning att överväga om hundaresindelningen i Mälardistriktet införts på Knut den stores initiativ (ovan avsnitt 5.5).

Ett annat förhållande är att förutsättningarna för att organisera en styrelse var betydligt större inom det danska området än i övriga delar av Skandinavien. Adam (Bok 4, Kapitel 7) uppger att det fanns 300 kyrkor i Skåne och hälften så många på Själland. I avsnitt 4.1 diskuteras Knut den heliges gåvobrev från år 1085. Dessa förhållanden tillsammans med flera andra som diskuteras tidigare visar att det danska området låg först i utvecklingen till ett medeltida rike.

Skandinaviska hövdingar måste ha haft en god föreställning om såväl idén med sammanhållna riken som vilka metoder som tillämpades i detta sammanhang. Deras egna praktiska försök i hemtrakterna kan ha stupat på bristen på administrativ infrastruktur. Ett alternativ som måste övervägas är dock att ett införande av kristendomen skulle ha tagit ifrån dem deras position som religiösa ledare. Denna funktion ingick uppenbarligen i det förkristna kungadömet.

6.3 EPILOG. KRISTNANDET OCH DEN KYRKLIGA ADMINISTRATIONEN

I en tidigare uppsats (Löfving 1984:102) framförde jag tanken att kristnandet, dvs. individernas ändrade trosuppfattning, var en process som sträckt sig över århundraden och att det var kyrkan som tillhandahöll den för riksbildningen nödvändiga administrativa apparaten som också innefattade ett fungerande kommunikationssystem genom skriften. Många av de vikingatida kungarna hade uppenbarligen insett värdet av en administrativ infrastruktur, men det var först när de började samarbeta med den kyrk-

liga organisationen som de fick framgång i sina strävanden (jämför Lidén 1997:212 och Anglert 1995).

Före den kyrkliga administrationen fanns det inga bestående institutioner i Skandinavien. Kungarna där avlöste varandra och de trohetsband som förekom mellan kungen och hans hövdingar upplöstes vid kungens död. Detta måste ha gällt oavsett vilka titlar hövdingarna hade. Det fanns ingen organisation som en hövding kunde vara lojal mot, utan trohetsbanden gällde kungen personligen. Detta var ett förhållande som även gällde det medeltida vasallsystemet. Ingen förvaltningsapparat väntade på en ny chef. Tvärtom förekom det ofta att flera hövdingar kände sig kallade att ta över den högsta positionen, varvid successionsstrider på liv och död uppstod. En ny kung fick använda det nät av förbundna hövdingar han hade och försöka att utöka det. Den vinnande fick därefter honorera medlemmarna av det kontaktnät som möjliggjort segern.

Till skillnad från den organisation som utövades av kungar och andra hövdingar var kyrkans uppbyggnad i princip hierarkisk: Överst stod påven. Under honom leddes kyrkoprovinserna av metropoliter, ärkebiskopar, och dessa områden bestod av ett antal stift ledda av biskopar som var underställda sin ärkebiskop. Biskoparna ledde i sin tur präster och lekmän av olika rang inom sina stift. Kungar och andra hövdingar påverkade dock biskopsval och andra kyrkliga tillsättningar och det var vanligt att kungar och biskopar tillhörde samma släkt (McKitternick 1999:131). Kyrkan både erbjöd ett stabiliserande element inom en enhet och tillhandahöll duglig och välutbildad personal som kunde biträda vid styrning och administration (a.a.:134).

Det bör understrykas att det inom den kristna kyrkan förekom konkurrerande anspråk. Kyrkoprovinsen Hamburg/Bremen hävdade sin rätt att organisera de nordliga områdena, samtidigt som Olav Digre och Knut den store, var för sig, skickade engelska missionärer till Skandinavien inom de områden där dessa kungar hade inflytande (jämför avsnitt 5.2.2 beträffande Västergötland). Den byzantinska kyrkan kan ha verkat i östra Sverige under 1000-talet. Mellan den Romerska och den Byzantinska kyrkan förekom en kamp som år 1054 slutade i den stora schismen då påven i Rom och patriarken av Konstantinopel ömsesidigt exkommunicerade varandra.

En annan stor fråga från mitten av 1000-talet och framåt var den s.k. investiturstriden som, såvitt den berörde Skandinavien, gällde om det var påven eller den tysk/romerske kejsaren som skulle ikläda den, under kanoniskt giltiga former, utsedde metropoliten hans ämbetsinsignier. Motsvarande fråga uppstod på de hierarkiskt lägre planen. Även inom den anglikanska kyrkan fanns motsvarande problem. Först genom konkordatet i Worms år 1122 nåddes en kompromiss som innebar att den andli-

ga investituren ring och stav tillerkändes påven, medan överlämnandet av de län som hörde till ämbetet – spiran – tillerkändes kejsaren (artikel Investitur KL. Band VII, 1962, sp. 455ff. Författad av Jarl Gallén).

Detta synes dock inte ha tillämpats i full utsträckning. Ännu i äldre Västgötalagen, Rättslösabalken 2 §, stadgas att konungen skall lämna den blivande biskopen stav i handen och guldring (Holmbäck & Wessén 1979:109). Påven Honorius III klagade i ett brev 1220 över samma förhållande (Gallén ovan a.a.).

Den kyrkliga organisationen i Skandinavien var helt naturligt flytande under uppbyggnadsskedet (jämför Skre 1995). Sedan ärkestiften inrättats i Skandinavien under 1100-talet blev denna indelning bestående under medeltiden. Den kyrkliga organisationen var uppbyggd av fast lokaliserade kyrkobyggnader av olika dignitet med tillhörande boställen och jordegdomar. En nyhet för allmogen, till följd av den kyrkliga administrationen, var anspråk på tionden till den lokala kyrkan och peterspenningar till påven.

Kungadömet var däremot under större delen av medeltiden ambulande där kungen reste omkring i sitt rike, ofta åtföljd av biskopen, och besökte egna egendomar och uppbar gästning av befolkningen. Detta ledde i sinom tid till reguljär beskattning (jämför avnitt 2.4.4 om ledingskatt). De kyrkliga avgifterna hade då tagits ut sedan länge.

Exempel på den kyrkliga organisationens framväxt

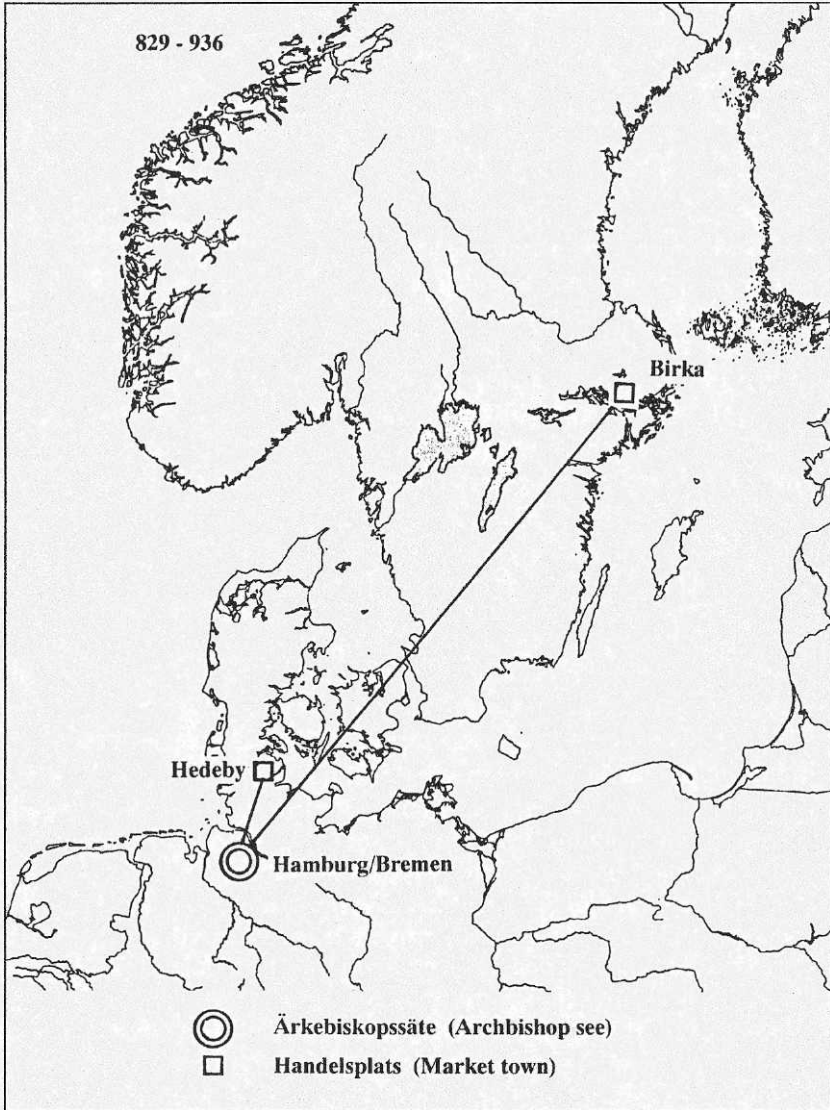
Några exempel på den kyrkliga organisationens framväxt i Skandinavien ges nedan. För en europeisk översikt hänvisas till McKitternick (1999), för Danmark och Sveige till Staecker (1999) och för Norge till Sveas Andersen (1977).

Figur 19a. År 829-936

- År 829 skickar kejsar Ludvig Ansgar till Birka.
- År 831 grundas ärkebiskopssätet i Hamburg med Ansgar som biskop.
- Omkring 840 besöker Ansgar en dansk kung Hårek, blir dennes rådgivare och får tillåtelse att bygga en kyrka i "Slesvig" (Rimbert, Kapitel 24).
- År 848 inrättas ärkebiskopssätet Hamburg/Bremen med huvudsaklig uppgift att driva mission bland daner, svear och slaver. Detta stadfästas av påven år 864.
- Omkring år 850 besöker Ansgar Birka för andra gången. Nu tillsammans med Rimbert?
- År 864 dör Ansgar och efterträds av Rimbert som i sin tur dör 888.
- År 936 dör ärkebiskop Unni vid ett besök på Birka.

Map 19a A.D 829-936

- In 829, Emperor Ludwig sends Ansgar to Birka.
- In 831, the archdiocese in Hamburg is founded and Ansgar becomes archbishop.
- Around 840, Ansgar visits a Danish King Haarek, becomes his advisor and is permitted to build a church in Slesvig (Rimbert, chapter 24).
- In 848, the archdiocese Hamburg/Bremen is founded with orders to send a mission to the Danes, the Swedes and the Slavs. The pope confirmed this in 864.
- Around the year 850, Ansgar visits Birka for the second time. This time together with Rimbert?
- In 864, Ansgar dies and is succeeded by Rimbert, who in turn dies in 888.
- In 936, archbishop Unni dies while visiting Birka.

Figur 19a. Den kyrkliga organisationens framväxt i Skandinavien.
Figure 19a. The growth of the ecclesiastical organisation in Scandinavia.

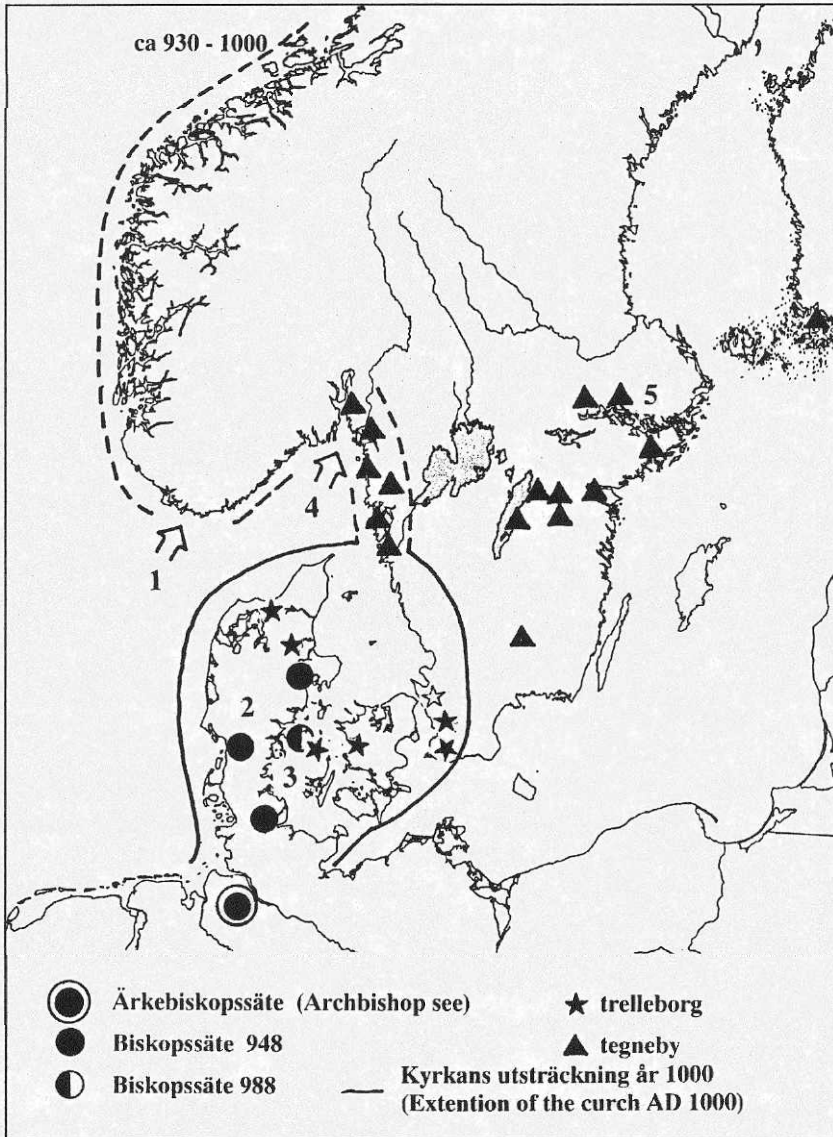

Figur 19b. År ca 930-1000

- Någon gång efter år 925 lämnar Harald Hårfagre sin son Håkon för fostran hos kung Athelstan i England.
- Omkring år 950 låter denne Håkon "Adelsteinsfostre" biskop Sigfrid verka i Norge. (1)
- År 948 ordinerar Kejsar Otto I biskopssäten i "Slesvig", Ribe och Århus (2).
- På 960-talet döps Harald Blåtand.
- År 965 utfärdar kejsar Otto I immunitetsbrev för de tre danska biskopssätena. Detta innebär att Otto ansåg sig ha överhöghet i Danmark, vilket även senare kejsare gjorde anspråk på.
- Harald Blåtand inrättar tegnebyar längs östra Skagerrakkusten och längs landleden genom Östergötland till NV Mälaronrådet samt en tegneby vid Finska viken. Inom det danska området byggs trelleborgarna.
- År 988 tillkommer under Otto III biskopssäte i Odense (3).
- År 995-1000 "kristnar" Olav Tryggvasson delar av Norge, bl. a. Vikenområdet och han inför kristendomen även i andra delar av kustnorge (4).
- Från ca 995 låter Olof Skötkonung engelska myntmästare prägla mynt med kristna symboler i Sigtuna (5).

Map 19b. Around A.D 930-1000

- At one time after A.D 925, Harald Finehair leaves his son, Haakon, to be fostered at King Athelstan's court in England.
- Around A.D 950, this Haakon "Athelstansfostered" lets bishop Sigfrid work in Norway (1).
- In 948, Emperor Otto I suggests dioceses in Slesvig, Ribe and Århus (2).
- In the 960's, Harald Bluetooth is baptised.
- In 965, Emperor Otto I appoints immunity letters for the three Danish dioceses, which means that Otto claimed authority over Denmark, something that also was claimed by later emperors.
- Harald Bluetooth founds Tegnebys along the east coast of the Skagerrak and along the land route to the northwest lake Mälaren district, through Östergötland and also one Tegneby by the Gulf of Finland. Within the Danish area, the trelleborgs are founded.
- In 988, during the reign of Otto III, the Odense diocese is added to the others (3).
- During the years 995-1000, Olav Tryggvasson "christens" parts of Norway, including the area around Viken and he also introduces Christianity in other parts of coastal Norway (4).
- From about A.D 995, Olof Skötkonung lets English mintmakers produce coins in Sigtuna with Christian symbols (5).

Figur 19b. Den kyrkliga organisationens framväxt i Skandinavien.
Figure 19b. The growth of the ecclesiastical organisation in Scandinavia.

Figur 19c. År 1000-1100

- Omkring år 1015 kan Olof Skötkonung ha haft en engelsk biskop vid Huseby i Västergötland samtidigt som en biskop under Hamburg/Bremen finns i Skara. Myntningen i Sigtuna pågår. (1 + 2 + 3)
- År 1015 anländer Olav Digre till Norge med engelska missionärer. (4)
- Knut den store har thegnar och drængar i Gothia, Jylland och Skåne.
- Omkring år 1020 inrättar Olav Digre fylkeskyrkor i bl.a. Vikenområdet och han organiserar införandet av kristendomen i stora delar av Norge.
- År 1025 träffas ett avtal mellan Knut den store och Kejsar Konrad där Knuts rättigheter som härskare i Norden erkänns mot att Hamburg/Bremens kyrkliga rättigheter där erkänns (Staecker 1999:365).
- Omkring år 1060 skall en biskop Osmund, som inte tillhörde ärkestiftet Hamburg/Bremen, ha verkat i Sigtuna. Det antas att Osmund är invigd i Polen men han är begravd i England Staecker (1999:372ff), se även Duczko (1997b och c). (5)
- År 1060 indelas Danmark i åtta stift.
- Adam uppger på 1070-talet att det finns kringresande biskopar i Sverige och Norge medan det finns 300 kyrkor enbart i Skåne.
- Eventuellt inflytande från den östliga kyrkan i Mälardalen? (6)
- Det antas att Norge inordnades under Hamburg/Bremen under Olav Kyrres tid som kung (1069-1093).

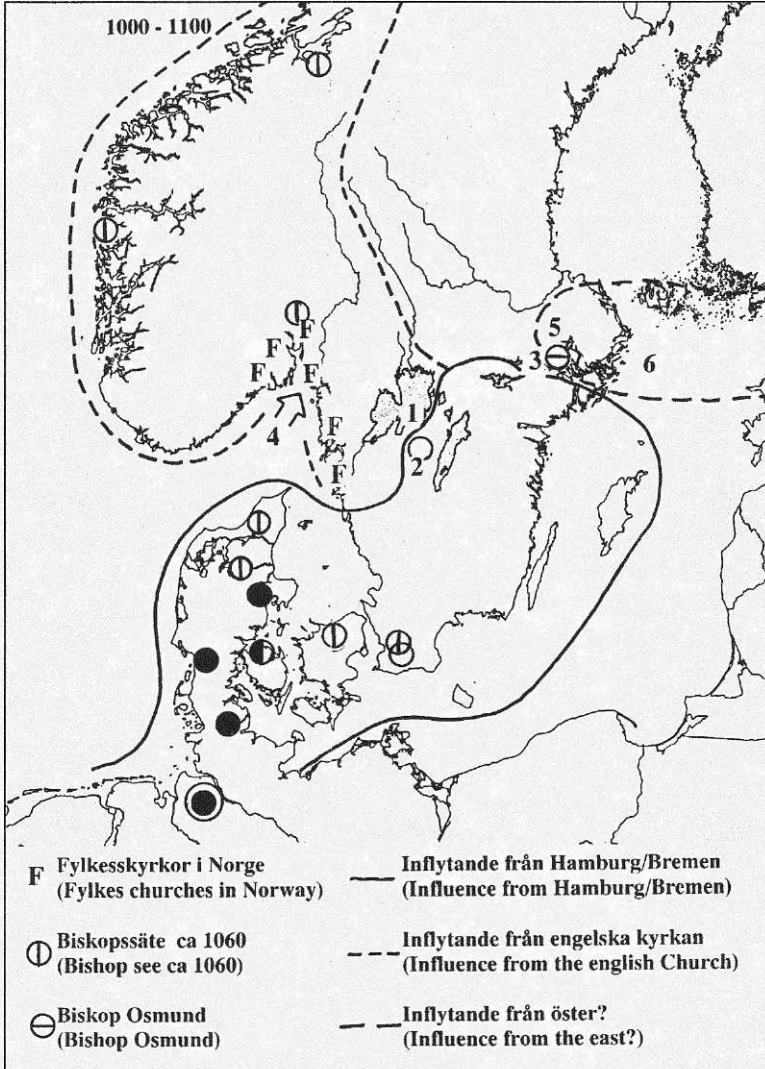
Map 19c A.D 1000-1100

- Around A.D 1015, Olof Skötkonung might have had an English bishop at Huseby in Västergötland at the same time as there is a Hamburg/Bremen bishop in Skara. The minting in Sigtuna continues (1+2+3).
- In 1015, Olav Digre arrives in Norway with English missionaries (4).
- Cnut the Great keeps thegns and drængs in Gothia, Jutland and Scania.
- Around A.D 1020, Olav Digre founds fylkeschurches in the region around Viken, amongst other places, and organises christenings in large parts of Norway.
- In 1025, an agreement is met between Cnut the Great and Emperor Conrad where Cnut's rights as a ruler of Scandinavia is acknowledged in return for the acknowledgement of Hamburg/Bremen's ecclesiastical rights in the area (Staecker 1999:365).
- Around A.D 1060 it is said that a bishop Osmund, that did not come from Hamburg/Bremen, worked in Sigtuna. It has been presumed that Osmund was ordained in Poland but buried in England (Staecker 1999:372ff, also cf. Duczko 1997b and c) (5).
- A.D 1060, Denmark is divided into eight dioceses.
- In the 1070's, Adam of Bremen claims that there are travelling bishops

in Sweden and Norway while there are 300 churches in Scania alone.

- Is there any influence coming to lake Mälaren district from the Eastern church? (6)
- It is assumed that Norway was made part of the Hamburg/Bremen diocese during the reign of Olav Kyrre (A.D 1069-1093).

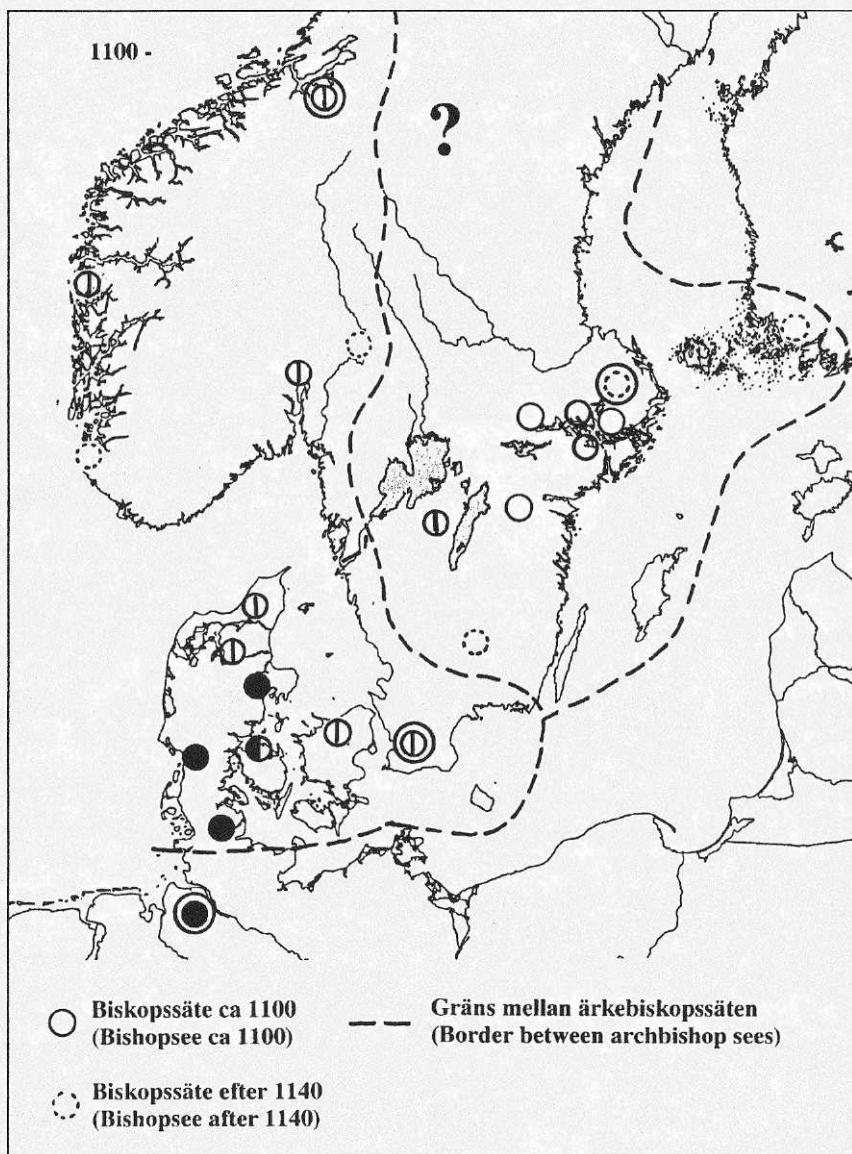
Figur 19c. Den kyrkliga organisationens framväxt i Skandinavien.
Figure 19c. The growth of the ecclesiastical organisation in Scandinavia.

Figur 19d. 1100-

- År 1104 blir Lund ärkebiskopssäte för Norden
- Florensdokumentet (avsnitt 3.3 ovan) från ungefär samma tid anger åtta orter i Danmark, tre i Norge och sju i Sverige. Detta anses motsvara biskopssäten.
- Omkring 1130 finns det fyra biskopssäten i Norge (Sveaas Andersen 1977:331).
- År 1152 inrättas ärkebiskopssäte i Trondheim
- År 1164 inrättas ärkebiskopssäte i Gamla Uppsala.
- Därmed överensstämmer gränserna mellan ärkestift och riket i Skandinavien, förutom Jämtland/Härjedalen.

Map 19d A.D 1100-

- In 1104, Lund becomes archdiocese of Scandinavia.
- The document of Florence (section 3.3 above) from around this time states eight "towns" in Denmark, three in Norway and seven in Sweden. These are assumed to be the dioceses.
- Around A.D 1130, there are four dioceses in Norway (Sveaas Andersen 1977:331).
- In 1152, the archdiocese in Trondheim is founded.
- In 1164, the archdiocese in Gamla (Old) Uppsala is founded. Hence the borders between archdioceses and kingdoms of Scandinavia coincide, besides Jamtland/Harjedalen.

Figur 19d. Den kyrkliga organisationens framväxt i Skandinavien.
Figure 19d. The growth of the ecclestical organisation in Scandinavia.

På karta 19d visas hur de tre skandinaviska kyrkoprovinserna var upprättade år 1164. Detta var en förutsättning för att riksbildningarna skulle kunna fullbordas. Den hierarkiska kyrkliga organisationen utgjorde dock inget hinder mot att biskopar och andra dignitärer kraftfullt medverkade i de växlande maktförhållanden som förekom i det civila samhället. Ett exempel på fredlig verksamhet är den väg biskop Bengt den gode, biskop i Skara ca 1150 till 1190, lät bygga i Tiveden (Johansson 1986:422). Detta torde vara den första väg som förenade Götaland med Svealand i denna sträckning. Exempel på krigisk verksamhet är den danske biskop Absalons deltagande i erövringen av Arkona på Rügen år 1168 (Fletcher 1997:448). Se Brumfiel (1995:129) beträffande samverkan mellan system med heterarki och hierarki.

För Danmark och Norge finns det historiska källor från slutet av 1000-talet som visar att strävandena att skapa bestående riken då hade börjat ge resultat, exempelvis gåvobrevet till Lunds domkyrka år 1085 (ovan avsnitt 4.1). Kungarna utövade inflytande över områden som motsvarar de medeltida rikena och det finns kungalängder som går tillbaka till 900-talet, men kungarnas influensområden var då oklara.

Från det svenska området finns det enstaka dokument som nämner kungar men inget som visar någon sammanhållen politisk enhet och kungalängden är oklar. Adam uppger omkring 1070 att det förekom resande biskopar i Sverige och Norge. Dessa bör ha varit hirdbiskopar hos likaledes resande kungar. Alla samtida uppgifter är förenliga med att det svenska området ännu på Adams tid var uppdelat i hövdingadömen där "götar" respektive "svear" var för sig kan ha varit något slags stamförbund. Ingenting talar dock mot att det därutöver skulle ha förekommit andra konstellationer inom nuvarande södra Sverige.

Såvitt framgår av det historiska källmaterialet hade kungar i Skandinavien stark anknytning till det slaviska området. Exempelvis hade Olof Skötkonung en mor av slavisk börd och Olofs dotter blev gift med furst Jaroslav i Novgorod till vilken Olav Digre flydde år 1028. Jaroslavs rike tillhörde den Byzantinska kyrkan. Tanken att ovannämnde biskop Osmund i Sigtuna skulle ha tillhört den östliga kyrkan kan utsträckas till att ställa frågan om nuvarande östra Sverige, med sin starka anknytning till det östliga området – Ryssland och Byzans – var föremål för försök till uppbyggnad av en organisation från detta håll (jämför Palme 1962:125ff; Annan uppfattning Janson 1998, Duczko 1997b, c och 2000).

Försök till uppbyggnad av de kyrkliga hierarkierna kan ha förekommit från tre olika metropoliter under 1000-talet. Detta innebär att det då rådde heterarki även på detta område.

Tolkning

Min tolkning av ovanstående förhållanden är:

I enlighet med det påvliga uppdrag som ålegat ärkestiftet Hamburg/Bremen sedan år 831 hade tyska kejsare och kyrkliga dignitärer målmedvetet, och trots motstånd från såväl hedniska hövdingar som från konkurrerande kyrkliga organisationer, utvidgat den kyrkliga organisationen. I detta arbete hade man fått avgörande hjälp av de skandinaviska hövdingar som insett den kyrkliga administrationens överlägsenhet och som för egen del använde införandet av den nya religionen för att krossa en gammal maktstruktur och själva försöka ta ledningen över en ny.

Det finns ingen anledning till att tro annat än att de tyska kejsarna och biskoparna betraktade den skandinaviska befolkningen på samma sätt som européerna under nyare tid betraktade de folk man mötte under den koloniala expansionen. Ett annat näraliggande exempel i såväl tid som rum är de svenska myndigheternas utrotning av den samiska religionen. Otto I hade enligt Adam (Bok 2, Kapitel 24) underkuvat alla Nordens folk. Flera, mer eller mindre äkta, urkunder har liknande uppgifter exempelvis DRB:330 från år 965, DRB:346 från år 989 och DRB:492 från år 1047. Här framhålls kyrkoprovinsens anspråk på överhöghet över Daner och Svear. De tyska potentaterna ansåg sig sannolikt lyckliggöra Skandinaviens vilda folk med civilisationens välsignelser och räknade med att deras plundringsföretag skulle upphöra. I avsnitt 4.3.2 ovan har ett exempel med hur den brittiska Kronan bemötte Maorierna diskuterats.

De Ottonska kejsarna kan knappast ha respekterat de nordiska hövdingarna mera än de brittiska kolonisatorerna respekterade maorihövdingarna. Det var i båda fallen två inkommensurabla världar som möttes och det var den militära kapaciteten som avgjorde utgången. Kejsar Otto III kan inte ha betraktat den före detta hedningen Harald som sin jämlike trots att Harald till sist var militärt framgångsrik – till skillnad från maorierna som fick finna sig i underkastelse på briterernas villkor. Ett annat exempel är biskop Absalons praktiskt manifesterade inställning till sina hedniska kollegor vid den slaviska borgen på Arkona, när han kraftfullt medverkade i erövringen av denna år 1168 då bl.a. skulpturen av den hedniska guden Svantevit förstördes.

Interna strider inom kyrkan förekom i stor omfattning. Under en viktig fas i processen, under investiturstriden, kämpade kejsare och påvar om vem som skulle ha överhögheten över utnämning av den högste befattningshavaren.

Oberoende av detta maktspel på högsta nivå utvecklades den kyrkliga organisationen. De mera förutseende hövdingarna samverkade med denna, biskopssäten inrättades och kyrkor av olika dignitet byggdes. Många av

dessa var egenkyrkor som uppfördes av en lokal potentat. I Norge förekom bl.a. huvudkyrkor och fylkeskyrkor. När tiden var mogen lösgjorde sig kyrkan i Skandinavien från Hamburg/Bremen genom inrättandet av ärkestiftet i Lund år 1104. Detta skedde samtidigt som sockenindelningen i mera tätbefolkade delar började stabiliseras. Drygt ett halvt sekel senare var processen fullbordad på den högsta nivån med tre nordiska ärkestift. Dessa var, var för sig, hierarkiskt uppbyggda och detta var den första geografiskt bestämda indelningen av Skandinavien. Rimligen var den inte obestridd och förändringar skedde, exempelvis Jämtland/Härjedalen.

Det kan noteras att kyrkan var först med uttag av avgifter som tionden och peterspenningar och att uppbörden av dessa avgifter var en orsak till en fast sockenindelning. När indelningen var genomförd i början av 1200-talet var den en administrativ stomme som till största delen blev bestående till vår egen tid.

Det finns ingen anledning till att tro annat än att världsliga makthavare tog över detta system när de började ta ut skatter. Jag har svårt att tro att kungarna och deras fogdar i någon större utsträckning utkrävde allmogens skatter från andra primära distrikt än de som kyrkans uppbördsmän använt sedan generationer. Exempelvis använde Gustaf Vasa sockenindelningen som utgångspunkt för sina jordeböcker och begreppet "jordboksocken" användes. Inom västra Sverige bestod varje härad av ett antal socknar. Därmed var såväl den kyrkliga som den världsliga territoriella indelningen definierad. Sockenindelningen var under närmare 800 år grunden för folkbokföring och skatteuttag.

De skandinaviska rikena hade genom den kyrkliga organisationen fått sin omfattning bestämd. Begreppet kyrkobokföring upphörde i Sverige år 1991 och kyrkan skildes från staten år 2000. Det administrativa resultatet av den process som påbörjades med Harald Blåtands dop hade aktualitet i bortåt tusen år.

Några "fria" odalbönder har aldrig funnits. I förhistorisk tid var alla beroende av beskydd från en mäktig hövding om man inte hade tillgång till egna resurser. Detta skulle under medeltiden – i teorin – ersättas av den kungliga rättvisan. Kungens domare skulle avgöra tvister och kungens ämbetsmän skulle tillse att utslagen följdes. I likhet med den skotske ädling som tidigare citerats (avsnitt 1.5.2) slapp medeltida stora markägare, bland dem kyrkan själv, att hävda sitt innehav med svärdet utan de kunde förlita sig på noteringar på en skinnbit. Priset för denna omläggning betalades av mindre markinnehavare och brukare som tvingades erlägga avgifter till markägare, kyrka och kung utan att detta, såvitt man kan utläsa ur källmaterialet, medförde någon förbättring av deras rättssäkerhet. För dessa grupper innebar den ordnade styrelsen främst två förändringar:

- Istället för religiösa ceremonier i ett tolerant polyteistiskt system hos någon lokal hövding skulle de delta i ett för kristenheten gemensamt religiöst ceremoniel i en kyrka som ingick i ett fast system med centrum i Rom.
- Istället för ett reciprokt utbyte av tributer gentemot beskydd från sin hövding, tvingades de erlägga avgifter till en obestämd överhet där vederlaget i bästa fall var en försäkran om ett bättre liv i en hinsides värld.

Gothias skattkungars, delvis externt förvärvade, ceremoniella tributer till dansk/engelska överkungar ersattes av allmogens internt hoparbetade avgifter till överheten. Hierarkin hade börjat få fotfäste.

6.4 CONCLUSION OF THE CHAPTERS

Starting points (Chapter 1)

The argumentative theme of the book is *Around A.D 1000 there was heterarchy in Scandinavia*.

In Chapter One, the problem is defined and I give some of my personal starting-points for the presentation. One important starting-point is my background as a professional legal advisor and administrator (1.1). In section (1.2) the extensive contacts during the first millennium with the European Continent are emphasized. Here I also discuss the different ideas of geography at the time. One conclusion is that the rulers of that time did not think of the landscape as territories but rather as points along a route. When I account for the state of the art (1.3) I certify that the 19th century ideas of the Viking society are still vivid in popular presentations today. I further notice that in recent times, settlement archaeology has made great progress and that the source material of settlement conditions has increased during the last two decades.

When it comes to treating the source material (1.4), I use the same method as courts use when treating evidence: they conscientiously try everything included in the case and thereafter decide what is proved to be true. Another standing point is Karl Popper's opinion about all scientific knowledge being imperfect and always improvable. The concept of evidence is not adequate to the treatment of existing source material, therefore the definition argumentative theme is used in its place.

In (1.5.1) *a widening of Götaland*, based on information from Adam of Bremen, the name *Gothia* includes the central parts of Sweden, the route

from Östergötland to Sigtuna and parts of the Mälaren district west thereof. These statements are used as presumptions for the rest of the book.

Further on, *five basic components* for the society are given in (1.5.3):

Population density – 1-2 persons per km² across regional entities.

Social structure – with agricultural and warrior societies in continuously changing constellations.

Food production and patterns of settlement – farming and stock-raising was the main source of income in a landscape that primarily was woodland and where the average distance between two settlements was a few km (about two miles). In the warrior society, they had a produce exchange.

Means of getting information – the spoken word, exclusively, in combination with the human memory. I also emphasize literacy as the crucial change that lead to a new possibility of having consistent societies.

Social ideology – a religion that in the agricultural society differed from the religion of the warrior society. The kingdom was not defined by its territories, but the power of the king was dependent on his support. The legal system was based on customary rules and lacked of executive authority. Property ownership did not exist, if one by that means that the society should protect the claims of each person. Might was right. Stationary things did not exist, instead the chieftain in power made the administration of justice.

The society as a whole is presumed to have been divided into a) *agricultural societies*, consisting of small chiefdoms, by the size of approximately 25x25 km, that were included in constantly changing systems and b) *warrior societies* that stretched over vast distances across the sea or other routes, but did not control the land in between.

The Danish land had a larger population density and consequently had better developed structures of power.

Systems of organisation and control in the society (Chapter 2)

In this chapter, I make a survey of the different ways of looking at the state and other social systems from within the disciplines of the humanities and social science. I establish that the evolutionary scheme including band, tribe, chiefdom and state used by social anthropologists is imperfect, but can still be useful to create some structure of the confusion of ideas. Recent ideas like peer polities and heterarchy are discussed here and the conclusion is that these ideas are valuable to the analysis of the prehistoric Scandinavian area. The Scandinavian societies by the year A.D 1000 are in social anthropologic texts defined as chiefdoms (2.1-2.3).

In section (2.4 and 2.5) the control of the society is discussed. The conclusion is that all control was indirect and consisted of mutual dependence between the chieftains and the chiefs under them, including the followers of the latter. There was no hierarchy with obligation to obey, nor was there any system with military obligations forced on the lower people, like *leding*, by this time.

Even though there was no, nor demand for, other institutions in Scandinavia than the ones we find documented in other pre-state societies, successful chieftains could mobilise great forces of men: one chieftain, his followers and possible chiefs under him with their followers. The subordinates gave tributes to the chieftains and carried out the given duties.

In prehistoric times, the personality of the leader was essential. The most crucial ability was being able to give honour and booty to the companions.

The fact that there was no steady organisation did not have any significance for his succeeding in this matter.

The king never had control over his entire kingdom at the same time. The control he did have was over the chieftains and over the men he could use temporarily, including parts of their material resources in the form of tributes. Harald Bluetooth is a good example of a king that succeeded in tying his chieftains to himself, while Olav Digre at Stiklastad is a good example of a king that failed in the same matter.

Examples of designations of rank remaining in Scandinavia (Chapter 3)

In this chapter, I study the existence of villages with the name Tegneby and runic stones with the title *thegn* and *dræng*. The Tegnebys, just like Sigtuna, can be dated to the time when Harald Bluetooth was king by findings of coins and trophy objects, so called Hiddensee findings, of Danish origin. These villages were bases in a system created by king Harald that, by means of a representative in each village, controlled the eastern coast of the Skagerrak, the way on land from the coast to Mälardalen through Gothia and further on across the Åland sea to the area around present day Åbo. Västergötland had long been a part of the Danish influential area.

The runic stones with the formula *harda godan thegn* or *dræng* in Gothia, Scania and on Jutland are ascribed to Sven Forkbeards followers and the thingalid of Cnut the Great, showing that Danish influence on southern Sweden still existed in the beginning of the 11th century. The distribution of these runic stones is so unequivocal that there is hardly any other explanation to be found other than a common background. The *thegns* at the villages were deliberately placed there by the king as representatives to secure his interests in the area around Viken on one hand, and on the other hand control the route east of Vättern towards the Mälaren district.

The formula *harda godan* does not exist in the Mälaren district, but instead *throttar thegn* was used as was the proper name *Tegn*. A conclusion of the two *Tegneby*s, the *Hiddensee* findings and runic stones with the title *dræng*, is that the area from *Sigtuna* westwards, to present day *Sigtunafjärden* and *Ekoln*, held a unique position in the Mälaren district. In this area there is also a runic stone where a member of a *thingalid* is mentioned, which has been interpreted as the *Cnut* crew in England. *Cnut* has, just as *Harald*, had a certain influence on a region northwest of the lake Mälaren. Although many reports of journeys to England and *gelds* are spread over the entire Mälaren district, these report to conditions before *Cnut* became king of England and Denmark. After that, he wound up his conquest forces. Seemingly, no king of *Svealand* joined his activities.

The battle of *Uppsala* mentioned on two runic stones in *Scania* might have been fought in *Uppland* by members of *Cnut*'s forces.

Instead, the "*harda godan*" *thegns* and *drængs* of the runic stones signed up voluntarily for the English/Danish royal forces, the *thingalid*, in hope of gaining glory and property. They were not there to take control over their home regions, where their stones were raised, but they still recognised *Cnut*'s superiority. These regions had a communicative connection with Denmark anyway.

Land rights in pre-state societies (Chapter 4)

A survey of the documentation on land rights leads to the conclusion that the rights are quite alike in different parts of the world. The western ownership rights don't seem to have their equivalence in any pre-state society around the world. Since no authorities to guarantee the ownership have been documented in Scandinavia and there is no reason to believe that they existed, we must suppose that, in Scandinavia as well, ownership rights were limited to the property one could defend by oneself or together with allies. The bonds to one's ancestors were manifested in the land that could not be transferred to others. Land transfer needed to be approved by kin and chiefs. There were no "free" farmers.

From this follows that there was no "crown estate" that stayed intact independent of who was king.

If the king should transfer property, it was property he had gained either by heritage or by more or less violent acquisition and the king was not likely to be an exception to the restrictions regarding transfers of family land. When it comes to acquired property, there is no reason to doubt that a surviving chief, ousted and deprived of his land by the king, should not have taken any chance to get the land back. In the case of murder with robbery, there were mostly relatives that had a duty to avenge the proprietor

and to get the stolen land back, hence it follows that no "crown estate" could be built while these kinds of battles lasted. If such land should be kept in the royal family some generations later, it was only because they had managed to keep the property away from the ones that claimed their rights sanctioned by usage.

Transferring property didn't become a common thing to do until the Scandinavian Middle Ages when the church claimed the importance of gifts and last wills. It is worth noticing, that the kind of complete transfer that we use today, was hardly used at all until the 19th century.

Heterarchic systems in Scandinavia (Chapter 5)

In the first sections (5.1.1), I discuss remains of administrative functions in the place names Karleby, Rinkeby and Huseby, but also in the name of the supposed royal estate Uppsala öd. The conclusion drawn is that only the Husebys may be connected with a short, mediaeval period of royal functions. The estate Uppsala öd must have its origin in the Middle Ages and not in prehistoric times.

Then I discuss some local and regional units. When it comes to Västergötland, the conclusion must be that all the gold findings in this area must have come from the good contacts with Danish areas. The province is located in a sheltered position, but still had good contacts with the rest of Europe (5.2).

A Tegneby is here proposed to be a central village and I certify that it is a central village connected to King Harald Bluetooth, but it only stayed a significant village for a few decades. All in all, this area has had a very large importance locally, without being connected to any known system(5.3).

The Tegnebys discussed in Chapter 3 are a relic of the influence of Harald Bluetooth from about A.D 980, when he controlled the route from Hedeby via Gothia and the lake Mälaren district to the Gulf of Finland. Harald had also gained control over an area that today is the entire Denmark with Hedeby and western Scania. One way of gaining that kind of control was through ring fortresses, so called trelleborgar, that were used as beach-heads in areas recently won(5.4).

The lake Mälaren district has been discussed in sections 3.3.2-3.4.3 and I have certified that no king of Svealand is likely to have controlled this district, since many men voluntarily joined the forces that conquered England under Danish authority in A.D 1015 (5.5).

In several pictures of the age from A.D 950 to 1035, I have depicted the circumstances in Scandinavia and the North Sea region. Here are maps that show how the power was ever changing. These maps are very schematic

and are only made to prove the instability of circumstances in the region. There are no examples from those days to show any constant national power structure in the areas that later became the three Scandinavian kingdoms Denmark, Norway and Sweden. Even though Danish kings had a crucial influence on the development of Scandinavia and the North Sea region, there are no sources to tell us how they used their power within the Danish regions.

Discussion and conclusion (Chapter 6)

In the final discussion, I certify that the increasing *power structures* that can be seen during the years around A.D 1000, had their origin within the Danish regions. The only leaders that may be connected to *a certain permanent residence*, a name and a monument are Harald Bluetooth and perhaps his father Gorm the elder, who has left us the monuments at Jelling. An *appointing* of leaders was usually made after an armed conflict. There is, as far as we know, no such conflict concerning Gorm and Harald, but it is said that Harald's son, Sven, rebelled against his father who was killed in that conflict. Among the opponents of Cnut at the battle of Helgeå, located in Uppland, there were several of his own kin. Obviously, the *knowledge in ruling* was good among the leaders. Many of them had been to royal courts in other parts of Europe and must have known something about administration and tax collection. What did not exist in Scandinavia was the infrastructure for such administration. One reason for this lack of infrastructure may have been that the only organisation with such a structure was the church and by the time the leaders were christened, they had to give up their role as leaders of the cult. New leaders also used this to destroy the old power structure.

In the epilogue, I establish that the Christian church is the only organisation with a structure that is possible to follow through the centuries. According to the documents, it took them 350 years from the first missionaries in Birka and Slesvig until a Scandinavian division with an archdiocese in each country was founded in the mid-12th century. Here is also a discussion whether the eastern part of Sweden had missionary visitors that tried to build an ecclesiastic organisation from the Byzantine church.

These circumstances are shown in maps 19 a-d.

The conclusion of this book is that around A.D 1000, there was heterarchy in Scandinavia with constantly changing distribution of power. This is to be expected, since constant rule demands a competent administration and that hardly existed until the ecclesiastical organisation had been settled. Kings and chieftains of Norway, Gothia and parts of the lake Mälaren district were in most of the time between A.D 980-1035, one way

or the other, dependent on the Danish kings Harald Bluetooth, Sven Forkbeard and the Danish/English king Canute the Great. It seems like Harald, on his part, was confronted with demands of authority from the German emperors, something that coincides with the demands of the archdiocese Hamburg/Bremen to get authority over the ecclesiastic organisation in Scandinavia and the imperial demands for authority over the church. The medieval royal justice would in theory replace the need, that existed in prehistoric times, for powerful, royal protection or having large resources. There were never any "free" farmers. The price for this restructuring was paid by small tenants and farmers that had to pay certain fees to church and king. For these groups there were two changes that emerged from the organised rule:

Instead of having their religious ceremonies at some local chieftain's place within a tolerant, polytheistic system they should take part in a common Christian ceremonial in a church that was part of an established system with its centre in Rome.

Instead of an exchange of tributes for protection with their chieftain, they had to pay fees to a vague authority in exchange for hopes of a better life on the other side.

The tribute king's ceremonial payments, in parts externally gained, to the superior kings were replaced by the fees internally gathered by the peasantry. Hierarchy was introduced.

English translation by Irene Elmerot.

FÖRKORTNINGAR

- Adam Adam av Bremen. Se litteraturförteckningen
- ASC Anglo-Saxon Chronicle. Se litteraturförteckningen.
- DR Danmarks runeinskrifter
- DRB Danmarks Riges Breve. Se litteraturförteckningen
- DS Diplomatarium Suecanum
- Ds Departementsserien
- EHD English Historical Documents. Se litteraturförteckningen.
- KF Kungl. förordningen
- KL Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 22 volymer. Malmö 1956 - 1978.
- NlyR Norges innskrifter med de yngre runer. Se litteraturförteckningen.
- NJA Nytt juridiskt arkiv
- R&D Från Riksdag och departement
- RAÄ Riksantikvarieämbetet
- SRI Sveriges runinskrifter. Se litteraturförteckningen.
- ä Vgl Holmbäck & Wessén (1979) Se litteraturförteckningen

7 LITTERATURFÖRTECKNING

- Aakjær, S. 1927. Old danish thegns and drængs. I: *Acta Philologica Scandinavica II*. s. 1-30.
- Abels, R.P. 1988. *Lordship and military obligation in Anglo-Saxon England*. London.
- Adam = Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av E. Svenberg. Stockholm 1984.
- Ahmad, S. M. 1992. Cartography of al-Sharif al-Idrisi. I: Harley J.B. & Woodward, D. (eds) *Cartography in the traditional islamic and south Asian societies. The history of cartography*. Volume two, book one. Chicago&London. s. 156-174.
- Albrechtsen, E. 1981. *Vikingerne i Franken. Skriftlige Kilder fra det 9. Århundrede*, oversat af Erling Albrechtsen. Odense.
- Amira, K. von, 1882. *Nordgermanisches Obligationsrecht. Erster Band. Altschwedisches Obligationsrecht*. Leipzig.
- Andersen, H.H. 1991. Svend Estridsens bidrag til 900-tallets historie. I: Iversen, M. (red) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Aarhus. s. 329-331
- Andersson, A.-C. 1999. Agent A med licens att tolka förhistorien. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red) *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Göteborg. s. 351-373.
- Andersson, H. & Carelli, P. & Ersgård, L. (eds) 1997. *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Lund studies in medieval archeology 19. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24. Stockholm.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Bonn och Malmö.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm.
- Andrén, A. 1998. En centralort utan textbelägg? - Uppåkra som ett historiskt - arkeologiskt problem. I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red) *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. s. 137-146.

- Andrén, A. 1999. Landscape and settlement as utopian space. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (eds). *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus. s. 383-393
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund.
- Anners, E. 1971. *Europas rättshistoria. Några huvudlinjer. Del 1*. Stockholm
- Artelius, T. & Englund, E. & Ersgård, L. (red) 1999. *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 22. Göteborg.
- Arup, E. 1925. *Danmarks historie*. København.
- Arwill-Nordbladh, E. 1998. *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och nu*. GOTARC. Gothenburg Archaeological Theses. Series B No 9. Göteborg.
- ASC = Anglo - Saxon Chronicle. I: English Historical Documents c. 500-1042. Edited by Dorothy Whitelock. 1979, second edition. London.
- Axboe, M. 1999. Towards the Kingdom of Denmark. I: Dickinson, T & Griffiths, D (eds) *The making of kingdoms. Anglo-Saxon studies in archaeology and history*. 10. Oxford. s. 109-118.
- Bagge, S. 1989. Det politiske menneske og det førstetlige samfunn. I: *Historisk tidsskrift utg. av Den norske historiske forening*. Bind 68. s. 227-245.
- Bagge, S. 1991. *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkely, Los Angeles, Oxford.
- Bagge, S. 1993. The Norwegian monarchy in the thirteenth century. I: Duggan, A.J. (ed) *Kings and kingship in medieval Europe*. London. s. 159 - 177.
- Bagge, S. 1996. *From gang leader to the Lord's anointed. Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*. Odense.
- Bazelmans, J. 2000. Beyond power. Ceremonial exchanges in Beowulf. I: Theuws, F. and Nelson, J. (eds) *Rituals of power. From late antiquity to the early middle ages*. Leiden, Boston Köln. s. 311-375.
- Behre, G. 1968. *Svenska rikets uppkomst*. Göteborg.
- Benedictow, O. J. 1993. *The medieval demographic system of the Nordic countries*. Oslo.
- Benson, B.L. 1992. Customary indian law: Two case studies. I: Anderson, T. L. (ed) *Property rights and indian economies*. Lanham. s. 27-39.
- Bill, J. 1997. Ships and seamanship. I: Sawyer, P. (ed) *The Oxford illustrated history of the vikings*. Oxford. s. 182-201.
- Binford, L.R. 1962. Archaeology as anthropology. I: *American antiquity*. Vol 28. 1962. s. 217-225.
- Birkeland, H. 1954. *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder*. (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1954. No. 2) Oslo.

- Blanton, R.E. & Feinman, G.M. & Kowalewski, S.A. & Peregrine, P.N. 1996. A dual-processual theory for the evolution of Mesoamerican civilization. I: *Current anthropology* Volume 37. Number 1. s. 1-14.
- Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockenmann. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Uppsala.
- Brink, S. 1997. Västsvenska namnmiljöanalyser. I: Strandberg, S. (red) *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Uppsala. s. 61-83.
- Brink, S. 1999. Social order in the early Scandinavian landscape. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (eds). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus. s. 423-439.
- Britain, G.M. & Cohen, R. 1980. Toward an anthropology of formal organizations. I: Britain, G.M. & Cohen, R. (eds) *Hierarchy & society. Anthropological perspectives on bureaucracy*. Philadelphia. s. 9-30.
- Broberg, A. 1990. *Bönder och samhälle i statsbildningstid. En bebyggelsearkeologisk studie av agrarsamhället i Norra Roden 700-1350*. (Rapporter från Barknåre-projektet III.) Uppsala.
- Brumfiel, E.M. 1995. Heterarchy and the analysis of complex societies: Comments. I: Ehrenreich, R.M. & Crumley, C.L. & Levy, J.E. (eds) *Heterarchy and the analysis of complex societies*. Arlington. s. 125-131.
- Brühl, C. 1968. *Fodrum, Gistum, Servitium Regis. Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums im Frankenreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Band I. Text. Band II. Register und Karten. Köln Graz.
- Byock, J. 2001. *Viking age Iceland*. Harmondsworth.
- Bäärnhielm, M. 1995. Vad lagboken berättar. I: Widgren, M. (red) *Åganderätten i lantbrukets historia*. Nordiska Museet. Stockholm. s. 17-36.
- Callmer, J. 1991. Platser med anknytning till handel och hantverk i yngre järnålder. Exempel från södra Sverige. I: Mortensen, P. & Rasmussen B. M. (red) *Fra Stamme til Stat i Danmark*. 2. *Høvdingesamfund og Kongemagt*. Aarhus. s. 29-47.
- Callmer, J. 1994. Urbanization in Scandinavia and the Baltic Region c. AD 700-1100: Trading places, centers and early urban sites. I: Ambrosiani, B. and Clarke, H. (eds.). *Developments around the Baltic and the North Sea in the viking age*. (Birka Studies (3) The twelfth Viking Congress) Stockholm. s. 50-90.
- Callmer, J. & Rosengren, E. (red) 1997. "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad.
- Campbell, T. 1987. Portolan charts from the late thirteenth century to 1500. I: Harley J.B. & Woodward, D. (eds) *Cartography in prehistoric, ancient and medieval Europe and the Mediterranean. The history of cartography*. Volume one. Chicago&London. s. 371-462.
- Canning, J. 1996. *A History of medieval political thought 300-1450*. London and New York.

- Carlie, L. 1999. *Bebyggelsens mångfald. En studie av Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. No. 29. Hallands Länsmuseum Skriftserie No 10. Lund.
- Carneiro, R.L. 1972. From autonomous villages to the state, a numerical estimation. I: Spooner, B. (ed) *Population growth: Anthropological implications*. Cambridge Mass. s. 64-77.
- Carneiro, R.L. 1978. Political expansion as an expression of the principle of competitive exclusion. I: Cohen, R. & Service, E. (eds) *Origins of the state: The anthropology of political evolution*. Philadelphia. s. 205-223.
- Charles-Edwards, T.M. 1976a. Boundaries in Irish law. I: Sawyer, P. (ed) *Medieval settlement*. London. s. 83-87.
- Charles-Edwards, T.M. 1976b. The distinction between land and moveable wealth in Anglo-Saxon England. I: Sawyer, P. (ed) *Medieval settlement*. London. s. 180-187.
- Christensen, K. & Krogh, K. J. 1987. Jelling-højene dateret. Kristendommens indførelse og Gorm den Gamles død. I: Nationalmuseets Arbejdsmark 1987. s. 223-231.
- Christensen, T. 1997. Hallen i Lejre. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 47-54.
- Christiansen, E. 1992. *The works of Sven Aggesen. Twelfth-century Danish historian*. Translated with introduction and notes. London.
- Christopherson, A. 1982. Drengs, thegns, landmen and kings. Some aspects on the forms of social relations in viking society during the transition to historic times. I: *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1981-1982*. Ny serie Vol 4, s. 115-134.
- Claessen, H.J.M. 1978. Early state in Tahiti. I: Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds). *The early state*. The Hague, Paris, New York. s. 441-467.
- Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. 1978. The early state: Models and reality. I: Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds). *The early state*. The Hague, Paris, New York. s. 637-650.
- Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds). *The early state*. The Hague, Paris, New York.
- Clark, C. 1977. *Population growth and land use*. London.
- Clark, G. 1994. *Space, time and man. A prehistorian's view*. Cambridge. (Första upplagan 1992).
- Clatres, P. 1984. *Sambället mot staten. Studier i politisk antropologi*. Förord och översättning Bosse Holmqvist. Stockholm. (Första upplagan 1974.)
- Clunies Ross, M. 1994. *Prolonged echoes. Old Norse myths in medieval northern society*. Volume 1: The myths. Odense.
- Cohen, R. 1978. Introduction. I: Cohen, R. & Service, E.R. (eds) *Origins of the state*. Philadelphia. s. 1-20.

- Cohen, R. & Service, E.R. (eds) 1978. *Origins of the state. The anthropology of political evolution*. Philadelphia.
- Creveld, van M. 1999. *The rise and decline of the state*. Cambridge.
- Crumley, C. L. 1995. Heterarchy and the analysis of complex societies. I: Ehrenreich, R.M. & Crumley, C.L. & Levy, J.E. (eds) *Heterarchy and the analysis of complex societies*. Arlington. s. 1-5.
- Cullberg, C. 1993. *Bohuslän – ett gränslands historia*. Uddevalla.
- Cullberg, K. 1982. *Det bohuslänska odlingslandskapet*. Uddevalla.
- Danbolt, G. 1989. Hva bildet kan fortelle om møtet mellom hedenskap og kristendom. I: Andrén, A. (red) *Medeltidens fødsel*. Lund. s. 233-260.
- Danernas ferd til Jerusalem. I: *Norges historie; Theodricus Munk, Historien om de gamle norske kongene; Historien om Danernes ferd til Jerusalem*, oversatt av Astrid Salvesen, Oslo 1969.
- Danmarks Riges Breve*. 1. række 1 bind. Udgivet af det danske sprog-og literaturselskab under ledelse af Franz Blatt. 1975. København. (Förkortas DRB)
- Danmarks runeindskrifter*. L Jacobsen och E. Moltke. (red) Två volymer. København 1941-42. (Förkortas DR)
- Davies, W & Fouracre, P. (eds.) 1992. *The settlement of disputes in early medieval Europe*. Cambridge. (Första upplagan 1986).
- DeMarrias, E. & Castillo, L.J. & Earle, T. 1996. Ideology, materialization, and power strategies. I: *Current Anthropology vol 37*. Number 1. s. 15-31.
- DeVries, K. 1999. *The Norwegian invasion of England in 1066*. Woodbridge.
- Dilke, O. A. W. 1987. The culmination of greek cartography in Ptolemy. With additional material supplied by the editors. I: Harley J.B. & Woodward, D. (eds) *Cartography in prehistoric, ancient, and medieval Europe and the Mediterranean. The history of cartography, volume one*. Chicago & London. s. 177-200.
- Diplomatarium Danicum*. 1. række 1 bind. Register 789-1052. Udgivet af C.A. Christensen og Herulf Nielsen. 1975. København.
- Dodgshon, R.A. 1995. Modelling chiefdoms in the Scottish Highlands and islands prior to the '45. I: Arnold, B. & Gibson D.B. (eds) *Celtic chiefdom, Celtic state. The evolution of complex social systems in prehistoric Europe*. Cambridge. s. 99-109.
- Dodgshon, R.A. 1998. *Society in time and space. A geographical perspective on change*. Cambridge Studies in Historical Geography 27. Cambridge.
- DuBois, T. A. 1999. *Nordic religions in the viking age*. University of Pennsylvania.
- Duby, G. 1981. *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins första uppsving 600-1200*. Översättning av M. Nordberg. Stockholm.
- Duczko, W. (red). 1993, 1996. *Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala*. Studier och rapporter. Occasional papers in Archaeology 7 och 11. Societas Archaeologica Upsaliensis. Volym I 1993; Volym II 1996. Uppsala.

- Duczko, W. 1995. Kungar, thegnar, Tegnebyar, juveler och silverskatter. Om danskt inflytande i Sverige under senvikingatid. *Tor*. Vol 27:2. s. 625-662.
- Duczko, W. 1997a. Gamla Uppsala – svearnas maktcentrum i äldre och nyare forskning. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 71-81.
- Duczko, W. 1997b. Real and imaginary contributions of Poland and Rus to the conversion of Sweden. I: Urbanczyk, P. (ed) *Early Christianity in Central and East Europe*. Institute of Archaeology and Ethnology. Polish Academy of Sciences. Warsaw. s. 129-135.
- Duczko, W. 1997c. Byzantine presence in Viking age Sweden. Archaeological finds and their interpretation. I: Müller-Wille, M. (ed) *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts*. Band I. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz. Stuttgart. s. 291-311.
- Duczko, W. 2000. Continuity and transformation: The tenth century AD in Sweden. I: Urbanczyk, P. (ed) *The Neighbours of Poland in the 10th century*. Institute of Archaeology and Ethnology. Polish Academy of Sciences. Warsaw. s. 7-36.
- Durrenberger, E.P. 1992. *The Dynamics of Medieval Iceland*. Political Economy & Literature. Iowa.
- Durrenberger, E.P. 1998. Property, State, and Self-Destruction in Medieval Iceland. I: Hunt, R.C. & Gilman, A. (eds) *Property in Economic Context*. Monographs in Economic Anthropology, No.14. New York, Oxford. s. 171-186.
- Earle, T. 1997. *How chiefs come to power. The political economy in prehistory*. Stanford.
- Earle, T. 1998. Property rights and the evolution of Hawaiian chiefdoms. I: Hunt, R.C. & Gilman, A. (ed) *Property in economic context*. Monographs in economic anthropology, No.14. New York, Oxford. s. 89-118.
- Earle, T. 1991. The evolution of chiefdoms. I: Earle, T. (ed) *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge. s. 1-15.
- Eddan, Den poetiska*. Den poetiska Eddan. Översättning av Björn Collinder. Andra omarbetade upplagan. Uddevalla. 1964.
- Eddan, Snorres*. Snorre Sturlusons Edda i översättning av Åke Ohlmarks. Uddevalla. 1964.
- Eck, H. & Bring, O. & Hjerner, L. 1980. *Folkrätten. Staternas och de mellanstatliga organisationernas rättsordning*. Fjärde upplagan. Stockholm.
- Einhard. *Einhard and Notker the Stammer. Two lives of Charlemagne*. Translated with an introduction by Lewis Thorpe. Harmondsworth 1969. Reprinted 1980.
- Ekbom, C.A. 1979. *Ledung och tidig jordtaxering i Danmark. Studier i Nordens äldsta administrativa indelning*. Rättshistoriskt Bibliotek no XXVIII. Stockholm.

- Ekbohm, C.A. 1983. *Västergötland under sen vikingatid. – Det äldsta Sveariket*. Stockholm
- Ekman, S. 2000. Generaliserad vegetationsutveckling i det bohuslänska kustlandets inre del under tidig järnålder. I: *in Situ* 1999. s. 21-32.
- Elgqvist, E. 1947. *Ullevi och Götevi. Studier rörande Götalandskapens införlivande med Sveaväldet*. Lund.
- English Historical Documents c. 500-1042*. Edited by Dorothy Whitelock. 1979. Second edition. London.
- Engdahl K. & Kaliff A. (red) 1996. *Religion från stenålder till medeltid. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska nätverksgruppens konferens på Lövestadbruk 1-3 december 1995*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19. Linköping.
- Ericsson, G.J.V. 1967. *Den kanoniska rätten och äldre Västgötalagens Kyrkobalk. En jämförande studie*. Lund.
- Fabech, C. 1991. Samfundsorganisation, religiösa ceremonier och regional variation. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (eds) *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989*. Aarhus. s. 283-303.
- Fabech, C. 1997. Slöinge i perspektiv. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 145-160.
- Fabech, C. 1998. Kult og samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel. I : Larsson, L. & Hårdh, B. (red) *Centrala platser centrala frågor. Sambällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. s. 147-163.
- Fabech, C. 1999a. Organising the landscape: A matter of production, power and religion. I: Dickinson, T & Griffiths, D (eds) *The making of kingdoms. Anglo-Saxon Studies in archaeology and history*. 10. Oxford. s. 37-47.
- Fabech, C. 1999b. Centrality in sites and landscapes. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (eds) *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus. s. 455-473.
- Fabech, C. & Ringtved, J. (eds). 1999. *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus.
- Fenger, O. 1985 Om Kildeværdien af normative tekster. I: Hastrup, K. & Meulengracht Sørensen, P. (red) *Tradition og historieskrivning. Kilderne til Nordens ældste historie*. Aarhus. s. 39-51.
- Fenger, O. 1989. Begreberne slægtssamfund og stat. I: Andrén, A. (red) *Medeltidens fødsel*. Lund. s. 149-160.
- Fenger, O. 1991a. Germansk rettsorden med særlig henblik på det 7. århundrede. I: Mortensen, P. & Rasmussen B. M. (red) *Fra Stamme til Stat i Danmark*. 2. *Hovdingesamfund og Kongemagt*. Aarhus. s. 155-163.

- Fenger, O. 1991b. Fra Stammeret til statsbegreb. I: Mortensen, P. & Rasmussen B. M. (red) *Fra Stamme til Stat i Danmark. 2. Høvdingesamfund og Kongemakt.* Aarhus. s. 289-296.
- Finer, S.E. 1999. *The history of government. From the earliest times.* Volume I-III. Oxford. (Första upplagan 1997)
- Firth, R. 1929. *Primitive economics of the New Zealand Maori.* With a preface of R.H. Tawney. London.
- Fischer Drew, K. 1973. *The Lombard laws.* Translated with an introduction by Katherine Fischer Drew. Philadelphia.
- Flannery, K.V. 1972. The cultural evolution of civilizations. I: *Annual review of ecology and systematics.* Volume 3. s. 399-426.
- Fletcher, R. 1997. *The conversion of Europe. From paganism to christianity 371 - 1386 AD.* London.
- Frank, R. 1991. The ideal of men dying with their lord in the battle of Maldon: Anachronism or nouvelle vague. I: *People and places in northern Europe 500-1600. Essays in honour of Peter Hayes Sawyer.* Edited by Ian Wood and Niels Lund. Woodbridge. s. 95-106.
- Fried, M. 1967. *The evolution of political society. An essay in political anthropology.* New York.
- Fried, M. 1978. The state, the chicken, and the egg; or, what came first? I: Cohen, C. & Service, E.R. (eds) *Origins of the state.* Philadelphia. s. 35-47.
- Friedman, J. & Rowlands M.J. 1977. Notes towards an epigenic model of the evolution of 'civilisation'. I: Friedman, J. & Rowlands M.J (eds) *The evolution of social systems.* London. s. 201-274.
- Fritzner, J. 1883-1896. *Ordbog over Det gamle norske Sprog.* Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave. Oslo 1954.
- Frykman, B. & Linder Welin, U.S. 1970. Arabiska mynt från Orust. I: *Göteborgs Arkeologiska Museum Årstryck 1970.* Göteborg. s. 47-53.
- Fuglestad, F. 1979. Earth-Priests, "Priest-Chiefs" and Sacred Kings in Ancient Norway, Iceland and West Africa. A comparative essay. I: *Scandinavian Journal of History* 4. 1979. s. 47-74.
- Fuglestad, I. 1997. Mellom hedendom og kristendom – mellom ættesamfunn og kongerike. Bruken av monumentale anlegg i en brytningstid. I: Fuglestad, I. & Myhre, B. (eds) *Konflikt i forhistorien.* AmS – Varia 30, Stavanger. s. 41-56.
- Geijer, E.G. *Samlade skrifter I -XI*. Stockholm 1923 - 1930.
- Gelting, M.H. 1997. Military organization, social power and state formation in Denmark, 11th-13th century. I: Nørgård Jörgensen, A. & Clausen B.L. *Military aspects of scandinavian society in a european perspective, AD 1-1300.* Copenhagen. s. 48-54.
- Gibson, D.B. 1995. Chiefdoms, confederacies, and statehood in early Ireland. I: Arnold, B. & Gibson D.B. (eds) *Celtic chiefdom, celtic state. The evolution of complex social systems in prehistoric Europe.* Cambridge. s. 116-128.

- Gilman, A. 1998. Property in Precapitalist Societies: Introduction. I: Hunt, R.C. & Gilman, A. (eds) *Property in Economic Context*. Monographs in Economic Anthropology, No.14. Lanham, New York, Oxford. s. 67-71.
- Gren, L. 1989. Platon mitt i byn. Kyrksocknens uppkomst från monumentologisk synpunkt. I: *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm. s. 63-71.
- Grigg, D. 1980. *Population growth and agrarian change. An historical perspective*. Cambridge.
- Gräslund, A.-S. 1994. Rune stones - On ornamentation and chronology. I: Ambrosiani, B. & Clarke, H. (eds) *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age*. Birka studies [3] The Twelfth Viking Congress. Stockholm. s. 117-130.
- Gräslund, A.-S. 1995. Runstenskvinnorna ännu en gång. *Tor* 27 s. 459-474.
- Gräslund, B. 1986. Knut den store och sveariket: Slaget vid Helgeå i ny belysning. I: *Scandia* 52, s. 211-238.
- Gudmundsson, B. 1927. Götalands politiske stilling fra 950 til 1050. I: *Historisk tidsskrift utg. av Den norske historiske forening*. V raecke 6. s. 533-572.
- Gurevich, A. I. 1978. The early state in Norway. I: Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds) *The early State*. The Hague, Paris, New York. s. 403-423.
- Gustafsson, H. 2000. *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1541*. Stockholm.
- Hafström, G. 1969. *Den svenska fastighetsrättens historia*. Tredje upplagan. Lund.
- Hagberg, U.E. 1985. Västergötlands guldålder och dess bakgrund – en skiss av tusen år (400 f.Kr.-600 e.Kr.) I: *Västergötlands äldre historia. Fakta och Hypoteser. 12 inlägg i en aktuell debatt under redaktion av Göran Behre och Erik Wegraeus*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg. s. 101-114.
- Hagen, A. 1997. *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi*. Oslo.
- Hagerman, M. 1996. *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Harley, J.B. & Woodward, D. 1987. Concluding remarks. I: Harley J.B. & Woodward, D. (eds) *Cartography in prehistoric, ancient, and medieval Europe and the Mediterranean. The history of cartography*. Volume one. Chicago&London. s. 502-509.
- Harrison, D. 1996. *Medieval space. The extent of microspatial knowledge in western Europe during the middle ages*. Lund.
- Harrison, D. 1997. Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 25-29.
- Harrison, D. 1998. *Skapelsens geografi. Föreställningar om rymd och rum i medeltidens Europa*. Stockholm.

- Harrison, D. 1999. *Krigarnas och helgonens tid. Västeuropas historia 400-800 e.Kr.* Stockholm.
- Havelock, E. A. 1986. *The muse learns to write. Reflexions on orality and literacy from antiquity to the present.* New Haven and London.
- Hedeager, L. 1990. *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat.* Aarhus.
- Hedeager, L. 1994. Warrior economy and trading economy in viking - age Scandinavia. I: *Journal of European Archaeology*. 2.1. s. 130-148.
- Hedeager, L. 1997. *Skuggor ur en annan verklighet. Fornnordiska myter.* Svensk översättning Gunnar Rydström.
- Hedeager, L. 1999. Myth and art: a passport to political authority in Scandinavia during the Migration Period. I: Dickinson, T. & Griffiths, D. (eds) *The making of Kingdoms. Anglo-Saxon Studies in archaeology and history*. 10. Oxford. s. 151-156.
- Hedeager, L. 2000. Migration period Europe: The formation of a political mentality. I: Theuvs, F. and Nelson, J. (eds) *Rituals of power. From late antiquity to the early middle ages.* Leiden, Boston Köln. s. 15-57.
- Helle, K. 1972. *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca 1150-1319.* Bergen, Oslo, Tromsø.
- Helle, K. 1993. Rikssamlingen etter Harald Hårfagre. I: Vea, M.S. (red) *Rikssamlingen og Harald Hårfagre. Historisk seminar på Karmøy 10 og 11 juni 1993.* Karmøy. s. 147-161.
- Hellström, J.A. 1996. *Vägar till Sveriges kristnande.* Ystad.
- Herschend, F. 1997. *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati.* Occasional papers in archaeology 14. Uppsala.
- Herschend, F. 1998. *The idea of the good in late iron age society.* Occasional papers in archaeology 15. Uppsala.
- Hill, D. 1981. *An atlas of Anglo Saxon England.* Oxford.
- Hines, J. 1996. Tidlig kontakt over Nordsjøen og de bakenforliggende årsaker. I: Flemming Kröger, J. & Naley, H.-R. (red) *Nordsjøen. Handel, religion og politikk. Karmøyseminariet 1995.* Karmøy. s. 18-30.
- Hobart, M.E. & Schiffman, Z. S. 1998. *Information ages. Literacy, numeracy, and the Computer revolution.* Baltimore and London.
- Hodges, 1986. Peer polity interaction and socio-political change in Anglo-Saxon England. I: Renfrew, C. & Cherry, J. F. (eds) *Peer political interaction and socio-political change.* Cambridge & New York. s. 69-78.
- Hoebel, E. Adamson. 1954. *The law of primitive man. A study in comparative legal dynamics.* Harvard.
- Hoff, A. 1997. *Lov og landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250.* Aarhus.
- Holmberg, A. E. 1867. *Bobusläns historia och beskrifning.* Andra upplagan. Efter författarens död genomsedd och rättad af G. Brusewitz. Göteborg.

- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1962. *Magnus Erikssons landslag*. I nusvensk tolkning. Stockholm.
- Holmbäck, Å & Wessén, E. 1979. *Svenska landskapslagar*. Femte serien. Äldre Västgötalagen, yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarrätten. Stockholm.
- Holmqvist, W. 1980. *Guldhalskrågarna*. Stockholm.
- Hudson, J. 1996. *The formation of the english common law. Law and society in England from the Norman Conquest to Magna Carta*. London and New York.
- Hunt, R.C. 1998. Properties of property: Conceptual issues. I: Hunt, R.C. & Gilman, A. (eds) *Property in economic context*. Monographs in economic anthropology, No. 14. Lanham, New York, Oxford. s. 7-27.
- Hvass, S. 1991. Jelling from iron age to viking age. I: *People and places in Northern Europe 500-1600. Essays in honour of Peter Hayes Sawyer*. Edited by Ian Wood and Niels Lund. Woodbridge. s. 149-160.
- Hvass, S. 1993. Bebyggelsen. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (eds) *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus. s. 187-194.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd-Randbygd; Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Stockholm
- Hyenstrand, Å. 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. RAÄ och Statens Historiska Museer. Rapport RAÄ 1984:7 Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1989a. Riksbildningsfrågorna i belysning av arkeologiskt källmaterial. I: Andrén, A. (red) *Medeltidens födelse*. Lund. s. 161-170.
- Hyenstrand, Å. 1989b. Sverige 989. Makt och herravälde I. *Stockholm Archaeological Reports Nr 24*. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500-1000*. Lund.
- Härke, H. 2000. The circulation of weapons in Anglo-Saxon society. I: Theuvs, F. and Nelson, J. (eds) *Rituals of power. From late antiquity to the early middle ages*. Leiden, Boston Köln. s. 377-399.
- Høigård Hofseth, E. 1981. Loven om våpenting sett i lys av arkeologisk materiale. I: *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1980/1981*. Oslo. s. 103-118.
- Ilkjær, J. 1994. *Illerup ådal. Mosefundenes kronologi og proviniens. Et resumé*. Højbjerg.
- Ilkjær, J. 1997. Gegner und verbündete in Nordeuropa während des 1. bis 4. Jahrhunderts. I: Nørgård Jørgensen, A. & Clausen B.L. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. Copenhagen. s. 55-63.
- Janson, H. 1998. *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalamtemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*. Göteborg.
- Janson, H. 1999. *Till frågan om Svearikets vagg*. Gällstad.

- Jansson, I. 1991. År 970/971 och vikingatidens kronologi. I: Iversen, M. (red) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Aarhus. s. 267-283.
- Jesch, J. 1993. Scaldic verse and viking semantics. I: Faulkes, A & Perkins R. (eds) *Viking revaluations. Viking society centenary symposium 14-15 May 1992*. London. s. 160-171.
- Jesch, J. 1994. Skaldic and runic vocabulary and the viking age: a research project. I: Ambrosiani, B. and Clarke, H. (eds.) *Developments around the Baltic and the North Sea in the viking age*. Birka Studies [3] The twelfth Viking Congress. Stockholm. s. 294-301.
- Johansson, H. 1986. Skara som stiftsstad. I: *Skara I. Före 1700. Staden i stiftet*. Utgiven av Skara Historiekommitté. s. 387-542.
- Johnson, A.W. & Earle, T. 1987. *The Evolution of human societies. From foraging group to agrarian state*. Stanford.
- Jonsson, K. 1985. Övergångsskedet mellan vikingatiden och medeltiden och uppkomsten av den medeltida myntningen i Sverige ca 1050-1200. I: *HIKUIIN nr 11*. s. 189-205.
- Jonsson, K. 1994. The coinage of Cnut. I: Rumble, A.R. (ed) *The Reign of Cnut*. London. s. 193-230.
- Jørgensen, O. 1985. *Alfred den Store. Danmarks geografi - En undersøgelse af fire afsnit i Den gamle engelske Orosius*. Odense.
- Jørgensen, S. 1987. *Danmarks kongemagt og dens fødsel*. Aarhus.
- Kaliff, A. 1999. *Arkeologi i Östergötland. Scener ur ett landskaps förflutna*. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Occasional Papers in Archaeology 20. Uppsala.
- Karlsson-Lönn, M. & Lindman, G. & Löfving, C. 1985. Bebyggelse och markanvändning i Västsverige 2500 – 500 före nutid. Försöksområde Orust. I: Jankavs, P. (red.) *Projektet Bebyggelse och markanvändning i Västsverige 2500 – 500 före nutid*. Symposierapport Göteborg oktober 1984. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs Universitet. Göteborg. s. 125-137.
- Kautsky, J. 1982. *The politics of aristocratic empires*. University of North Carolina.
- Kelly, S. 1990. Anglo-Saxon lay society and the written word. I: Mc Kitternick R. 1990. (ed). *The uses of literacy in early medieval Europe*. Cambridge. s. 36-62.
- Kenyatta, J. 1959. *Facing Mount Kenya. The tribal life of the Gikuyo with an introduction by B. Malinowski*. London (Första upplagan 1938).
- Keynes, S. 1990. Royal government and the written word in late Anglo-Saxon England. I: Mc Kitternick R. 1990 (ed) *The uses of literacy in early Medieval Europe*. Cambridge. s. 226-257.
- Kirch, P.V. 1989. *The evolution of the Polynesian chiefdoms*. (Första upplagan 1984) Cambridge.
- Klein, E. 1924. *Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle*. Uppsala.

- Kraft, J. 1999. *Hednagudar och hövdingadömen i det gamla Skandinavien*. Upplands Bro.
- Kristiansen, K. 1991. Chieftoms, states, and systems for social evolution. I: Earle, T. (ed) *Chieftoms: Power, economy, and ideology*. Cambridge. s. 16-42.
- Kristiansen, K. 1998. *Europe before history*. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1999. The Emergence of warrior aristocracies in later european pre-history and their long-term history. I: Carman, J. & Harding, A. (eds) *Ancient warfare. Archaeological perspectives*. Sutton Publishing. s. 175-189.
- Kung Valdemars segelled*. 1995. Huvudredaktör Gerhard Flink. Stockholm.
- Kyhlberg, O. 1989. *Gotland hos Adam av Bremen. I: Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm. s. 147-156.
- Landnámmabók. = *The Book of Settlements*. Translated with introduction and notes by Hermann Pálsson and Paul Edwards. University of Manitoba Press, 1972.
- Larsson, L. 1998. Gjort och ogjort i Uppåkra. I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red) 1998. *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. s. 95-112.
- Larsson, L. & Hårdh, B. (red) 1998. *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund.
- Larsson, L.-O. 1975. Det medeltida Varend. *Kronobergsboken 1974-75*.
- Larsson, M.G. 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna*. Stockholm.
- Lawson, M.K. 1993. *Cnut. The Danes in England in the early eleventh century*. (The Medieval World, editor David Bates) London and New York.
- Lawson, M.K. 1994. Archbishop Wulfstan and the homiletic element in the laws of Æthelred II and Cnut. I: Rumble, A. R. (ed) *The Reign of Cnut*. London. s. 141-164.
- Layton, R. 1999. *Antropologisk teori*. Stockholm. (Originalalets titel: An introduction to theory in anthropology. Cambridge 1997.)
- Lenski, G. & Lenski, J. 1974. *Human societies. An introduction to macrosociology*. New York m.fl.
- Lidén, H.-E. 1977. Kirkene bygges. I: Haavardsholm, J. (red) *Nyt lys på middelalderen*. Oslo. S. 209-219.
- Lidén, H.-E. (red) 1995. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo.
- Lindblom, V. 1982. *Götland Sveriges vagg?* Skara.
- Lindblom, V. 1985. Götaskolan. I: *Västergötlands äldre historia. Fakta och Hypoteser. 12 inlägg i en aktuell debatt under redaktion av Göran Behre och Erik Wegraeus*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg. s. 127-151.
- Lindkvist, T. 1988. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt*. (Opuscula Historica Upsaliensia 1). Uppsala.

- Lindkvist, T. 1989. Skatter och stat i den tidiga medeltidens Sverige. I: Andrén, A. (red) *Medeltidens födelse*. Lund. s. 171-184.
- Lindkvist, T. 1996. Kungamakt, kristnande, statsbildning. I: Nilsson, B. (red) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Uppsala. s. 217-241.
- Lindkvist, T. 1997. Den politiska kulturen i Östersjöområdet under yngre järnålder och vikingatid. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 19-24.
- Lindkvist, T. 1998? (uå) Västergötland i svensk medeltid. I: Palm, L. Andersson (red) *Problem i västsvensk medeltid*. Göteborg. s. 11-21.
- Lindman, G. 1985. *Förhistoriska aggressionsstrukturer i det västsvenska landskapet*. Göteborg.
- Lindman, G. 1993. *Svedjebruket i Munkeröd. Ett exempel på periodiskt svedjebruk från yngre stenålder till medeltid i södra Bohusläns kustland*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 3. Stockholm.
- Lindman, G. 1995. Forntida svedjeodling i Västsverige. I: *Svedjebruk och röjningsbränning i Norden - terminologi, datering, metoder*. Nordiska Museet. Stockholm. s. 51-63.
- Lindroth, H. 1940. *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. IX. Ortnamnen i Orusts Ö. Härad*. Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola. Göteborg.
- Lintott, A. 1993. *Imperium Romanum. Politics and administration*. London and New York.
- Livi Bacci, M. 2000. *The population of Europe*. Oxford.
- Loyn, H.R. 1984. *The governance of Anglo-Saxon England 500-1087*. The governance of England. 1. London.
- Lund, N. 1980. Svenskevældet i Hedeby. I: *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. 1980. s. 114-125.
- Lund, N. 1987. The armies of Swein Forkbeard and Cnut: Leding or lið? I: *Anglo Saxon England* 15. Cambridge. s. 105-118.
- Lund, N. 1991. 'Denenearc', 'tanmarcar but', and 'tanmaurk ala'. I: *People and Places in Northern Europe 500-1600. Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer*. Edited by Ian Wood and Niels Lund. Woodbridge. s. 161-169.
- Lund, N. 1992. *de hærges og de brændes*. Danmark og England i Vikingetiden. København.
- Lund, N. 1994. Cnut's Danish Kingdom. I: Rumble, A.R. (ed) *The Reign of Cnut*. London. s. 27-42.
- Lund, N. 1995. Scandinavia, c. 700-1066. I: Mc Kitternick, R. (ed) *The new Cambridge Medieval History. Volume II c. 700-c. 900*. Cambridge. s. 202-227.
- Lund, N. 1996. *Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder*. Roskilde.

- Lund, N. 1997a. The Danish Empire and the end of the Viking Age. I Sawyer, P. (ed) *The Oxford illustrated History of the Vikings*. Oxford. s.156-181.
- Lund, N. 1997b. Is Leidang a Nordic or a European phenomenon? I: Nörgård Jørgensen, A. & Clausen B.L. (eds) *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1- 1300*. København. s. 195-199.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bind 10. København.
- Lundqvist, L. 1997. Slöinge: om ett pågående projekt. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 89-98.
- Lundqvist, L. 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige 5. Göteborg.
- Löfving, C. 1974. Skatter och skattläggning i Bohuslän under den norsk-danska tiden. I: *Bohusläns Hembygdsförbunds årsskrift 1974*. s. 25-48.
- Löfving, C. 1979. Megalitgravar och territoriell indelning på västra Orust; Bohuslän. I: *Kontaktstencil för nordiska arkeologistuderande XVII*, s. 36-57.
- Löfving, C. 1984. Förändringar i maktstrukturen kring östra Skagerrak vid kristendomens införande. En tvärvetenskaplig utgångspunkt för en arkeologisk studie. I: *Forvännen 79*. s. 93-103.
- Löfving, C. 1985. *Vilket rättssystem fanns före landskapslagarna?* Uppsats vid Kommittén för medeltidsstudier vid Göteborgs universitet. Manuskript.
- Löfving, C. 1986a. Var Knut den store kung även över Västergötland? Ett diskussionsinlägg. I: *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1986*. s. 168-175.
- Löfving, C. 1986b. *Befolkning administration och inflytande. Administrativa möjligheter öster om Skagerrak/Kattegatt före medeltiden*. Uppsats för licentiatexamen. Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi. Stencil.
- Löfving, C. 1987. *Administration i Västsverige för 1000 år sedan?* Kulturhistorisk rapport 20. Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län. Göteborg.
- Löfving, C. 1991. Who ruled the region east of the Skagerrak in the eleventh century? I: Samson, R. (ed.) *Social approaches to viking studies*. Glasgow. s. 147-156.
- Löfving, C. 2000. Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1000? I: *in Situ 1999*. s. 75-94.
- Lönborg, S. 1903. *Sveriges karta. Tiden till omkring 1850*. Uppsala.
- Lönn, M. 1999. *Fragment av samtal. Tvärvetenskap med arkeologi och ortnamnsforskning i bohuslänska exempel*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar. Skrifter no 30 & Umeå universitet. Kungälv och Umeå.
- Lönnroth, E. 1940. *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*. Göteborgs Högskolas årsskrift XLVI. Göteborg. (Cit nytryck 1984).

- Lönnroth, E. 1977. Genesis of the Scandinavian kingdoms. I: *Scandinavians. Selected historical essays by Erik Lönnroth*. Göteborg. s. 7-16.
- Lönnroth, E. 1981. Olav der Heilige als nordeuropäische Erscheinung. I: Svahnström, G (red) *St. Olav, seine Zeit und sein Kult. Acta Visbyensia VI, Visbysymposiet för historiska vetenskaper 1979*. Visby. s. 9-16.
- Lönnroth, E. 1982. Administration och samhälle i 1000- talets Sverige I: *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* Nr 4 s. 10-23.
- Lönnroth, E. 1985. Västergötlands tidiga historia. I: *Västergötlands äldre historia. Fakta och Hypoteser. 12 inlägg i en aktuell debatt under redaktion av Göran Behre och Erik Wegraeus*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg. s.13-24.
- Lönnroth, E. 1988. Staten. I: *Medeltid Läckö slott*, Västergötlands turistråd. Skövde. s. 23-33.
- Lönnroth, L. 1997. The Vikings in History and Legend. I: Sawyer, P. (ed) *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Oxford. s. 225-249.
- Magee, B. 1974. *Karl Popper*. Till svenska av Alf Ahlberg. Stockholm. (Originalalets titel: Karl Popper. 1973. London).
- Malmberg, T. 1980. *Human Territoriality. Survey of behavioural territories in man with preliminary analysis and discussion of meaning*. The Hague, Paris, New York.
- Malmer, B. 1996. Sigtunamynntningen som källa till Sveriges kristnande. I: Nilsson, B. (red) 1996. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Uppsala. s. 85-113.
- Malmros, R. 1985. Leding og Skjaldekvad. Det elvte århundredes nordiske krigsflåder, deres teknologi og organisation og deres placering in samfundet, belyst gennem den samtidige fyrstedigtning. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1985. s. 89- 127.
- Mann, M. 1986, 1993. The sources of social power. Volume I: *A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Volume II: 1760 to 1914.
- McKitternick, R. 1990. *Conclusions I: McKitternick R. 1990. (ed) The uses of literacy in early medieval Europe*. Cambridge. s. 319-333.
- McKitternick, R. 1999. The Church. I: *The new Cambridge Medieval History*. Volume III c. 900–c.1024 ed Timothy Reuter. Cambridge. s. 130-162.
- Meijer, J. 1997. *Literacy in the Viking age. I: Blandade runstudier 2. Runrön 11*. Uppsala. s. 83-110.
- Miller, W.I. 1990. *Bloodtaking and peacemaking. Feud, law, and society in Saga Iceland*. Chicago and London.
- Moberg, C.-A. 1964. *Innan Sverige blev Sverige*. Stockholm.
- Moberg, O. 1987. Slaget vid Helgeå och dess följder. *Scandia* 53, s. 175-184.
- Moltke, E. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København.
- Murdock, G.P. 1957. World ethnographic sample. I: *American Anthropologist*. Vol 59. s. 664-687. (Fortsättning i *Ethnology* 1962- .)

- Myhre, B. 1983. Beregning av folketall på Jæren i yngre romertid og folkevandrings-tid. I: *Hus gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeolog-mötet, Island 1982*. Reykjavik. s. 147-164.
- Myhre, B. 1985. Kulturlandskap og social organisasjon. I: Jankavs, P. (red.) *Projektet Bebyggelse och markanvändning i Västsverige 2500 – 500 före nutid*. Symposierapport Göteborg oktober 1984. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs Universitet. Göteborg. s. 9–28.
- Myhre, B. 1992. Borre - et merovingertidscenter i Øst-Norge. I: Mikkelsen, E. & Larsen, J.H. (red) *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e. Kr. Åkerseminariet, Hamar 1990*. Oslo. s. 155- 180.
- Myhre, B. 1994. Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristningstid? I: Hansen, J.I. & Bjerva K.G. (red) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo. s. 68-85.
- Myhre, B. 1999. Together or apart – the problem of nucleation and dispersal of settlements. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (eds) *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus. s. 125-129.
- Myrdal, J. 1989. Jordbruk och jordägande. En aspekt av sambandet mellan agrartechnik och samhällsutveckling i äldre medeltid. I: Andrén, A. (red) *Medeltidens födelse*. s. 35-49. *New Cambridge Medieval History, the*. Volume II c. 700-c. 900. Ed Rosamund Mc Kitternick, 1995.; Volume III c. 900-c 1024. Ed Timothy Reuter, 1999. Cambridge.
- Nielsen, K. M. 1945. Var thegnerne og drengene kongelige hirdsmænd? I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1945. s. 111-121.
- Nilsson, B. (red) 1996. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Uppsala.
- Nilsson, B. 1998? (uå) Kristnandet i Västsverige. I: Palm, L. Andersson (red) *Problem i västsvensk medeltid*. Göteborg. s. 22-37.
- Noonan, T.S. 1999. European Russia, c. 500–c. 1050. I: *The new Cambridge Medieval History*. Volume III c. 900–c.1024 ed Timothy Reuter. Cambridge. s. 487-513.
- Nordenskiöld, A.E. 1973. *Facsimile-Atlas to the early history of cartography with reproductions of the most important Maps printed in the XV and XVI Centuries*. Citerat från Dover edition. New York 1973. (Första upplagan Stockholm 1889)
- Norges innskrifter med de yngre runer*. Liestöl, A. & Olsen, M. (red), 5 volymer. Oslo 1941-60. (Förkortas NlyR)
- Nusvensk Ordbok*. Av Olof Östergren. Stockholm 1981.
- Nyberg, T. 1984. Stad skrift och stift. Några historiska inledningsfrågor. I: *Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Emanuel Svenberg. Kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Knut Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz. Stockholm. s. 295-339.
- Nyborg, E. 1993. Kirke og kloster. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (Red) *Da klinger i muld... 25 års arkeologi i Danmark*. Aarhus. s. 242-247.

- Nyström, P. 1974a. *Historieskrivningens dilemma och andra studier av Per Nyström*. I redaktion av Tomas Forser. Stockholm. (Ursprungligen publicerad 1934.)
- Nyström, P. 1974b. Herraväldet. I: Ambjörnsson, R. & Gaunt, D. (red) *Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna*. Stockholm. s. 321-333.
- Näsman, U. 1991. Sea trade during the Scandinavian Iron Age: Its character, commodities, and routes. I: Crumlin-Pedersen, O. (red) *Aspects of maritime Scandinavia AD 200-1200. Proceedings of the Nordic Seminar on maritime aspects of archaeology, Roskilde, 13th-15th march, 1989*. Roskilde. s. 23-39.
- Näsman, U. 1997. Från region till rike - Från stam till stat. Om danernas etnogenes och om den danska riksbildningen. I: Kröger, J.F. (red) *Rikssamlingen. Hödingemakt og kongemakt. Karmøyseminariet 1996*. Karmøy. s. 46-65.
- Näsman, U. 1998a. The Scandinavians' View of Europe in the migration period. I: Larsson, L. & Stjernqvist, B. (eds) *The world-view of prehistoric man*. KVHAA Stockholm. s. 103-120.
- Näsman, U. 1998b. Sydsandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala. I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red) *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. s. 1-26.
- Näsman, U. 1999. The Ethnogenesis of the Danes and the making of a danish kingdom. I: Dickinson, T & Griffiths, D (eds). *The making of kingdoms. Anglo-Saxon Studies in archaeology and history*. 10. Oxford. s. 1-10.
- Oedman, J. 1746. *Chorographia Bahusiensis. Thet är: Bahus-Läns Beskrifning, Så til thess Natur, Art och Beskaffenhet*. Stockholm.
- Olaus Magnus. *Carta Marina. Karta och beskrivning över de nordiska länderna 1539*. I faksimil och översättning utgiven av Erik Gamby. Uppsala 1964.
- Ong, W. J. 1990. *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg. (Originalalets titel: Orality and literacy. The technologizing of the word 1982.)
- Orange, C. 1989. *The story of a treaty*. Wellington.
- Osborn's Concise Law Dictionary*. Eighth Edition 1993. Edited by L. Rutherford and S. Bone. London.
- Ottar og Wulfstan. *To rejsedeskrivelser fra vikingetiden*. Oversat og kommenteret af Niels Lund. Roskilde 1983.
- Page, R.I. 1995. *Chronicles of the vikings. Records, memorials and myths*. British Museum Press. London.
- Palm, D. 1963. *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. VIII. Ortnamnen i Orusts västra härad*. Institutet för ortnamns- och dialektforskning i Göteborg. Lund.
- Palm, L. Andersson. (red) 1998? (uå) *Problem i västsvensk medeltid*. Göteborg.
- Palm, L. Andersson. 2000. *Pågående arbete vid historiska institutionen vid Göteborgs universitet*.

- Palme, S.U. 1962. *Kristendomens genombrott i Sverige*. Andra upplagan. Stockholm.
- Paulsen, P. 1936. *Der Goldschatz von Hiddensee*. (Führer zur Urgeschichte. Herausgegeben von Hans Reinerth. Band 13) Leipzig.
- Pedersen, E.A. & Widgren, M. 1998. Del 2 Järnålder 500 f.Kr.-1000 e.Kr. I: Welinder, S. & Pedersen, E.A. & Widgren, M. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år*. Stockholm.
- Peterson, L. 1994. *Svenskt runordsregister*. Andra, reviderade upplagan. Uppsala.
- Pipes, R. 2000. *Property and Freedom*. New York.
- Planck, M. 1949. *Vorträge und Erinnerungen*. Reprografischer Nachdruck der 5. Auflage, Stuttgart 1949. Darmstadt 1970.
- Popper, K. 1963. *Conjectures and refutations*. London.
- Porsemose, E. 1993. Landbebyggelsen. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (eds) *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus. s. 264-267.
- Price, B. J. 1978. Secondary state formation: An explanatory model. I: Cohen, R. & Service, E.R. (eds) *Origins of the state*. Philadelphia. s. 161-186.
- Procopius. With an English translation by H.B. Dewing. I-VII. *The Loeb Classical Library*. 1953. London.
- Pyne, S.J. 1997. *Vestal fire. An environmental history, told through fire, of Europe and Europe's encounter with the World*. Seattle and London.
- Qviller, B. 1997. Frihet, likhet og brorskap: Gildene i norrøn middelalder. I: Haavardsholm, J. (red) *Nytt lys på middelalderen*. Oslo. s.172-180.
- Rafnsson, S. 1997. The Atlantic Islands. I: Sawyer P. (ed) *The Oxford illustrated History of the Vikings*. Oxford. s. 110- 133.
- Randsborg, K. 1980. *The viking age in Denmark. The formation of a state*. London.
- Randsborg, K. 1991. *The first millennium AD in Europe and the Mediterranean. An archaeological essay*. Cambridge.
- Rausing, G. 1987. Barbarian mercenaries or Roman citizens? I: *Fornvännen*. Årgång 82. s. 126-131.
- Renfrew, C. 1976. *Before civilization. The radiocarbon revolution and prehistoric Europe*. Harmondsworth. (Första upplagan 1973)
- Renfrew, C. 1984. *Approaches to social archaeology*. Edinburgh University Press.
- Renfrew, C. 1986. Introduction: Peer polity interaction and socio-political change I: Renfrew, C & Cherry, J.F. (eds) *Peer polity interaction and socio-political change*. Cambridge. s. 1-18.
- Renfrew, C. & Bahn, P. 1996. *Archaeology. Theories, methods and practice*. London.
- Reuter, T. 1985. Plunder and tribute in the Carolingian Empire. I: *Transactions of the Royal Historical Society*, No 35, 1985. s. 75-94.

- Reynolds, S. 1986. *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*. Oxford. (Första upplagan 1984.)
- Reynolds, S. 1996. *Fiefs and vassals. The medieval evidence reinterpreted*. Oxford. (Första upplagan 1994.)
- Riis, T. 1981. Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. I: *Middelalder metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. oktober 1981*. København. s. 115-136.
- Rimbert. Vita Anskarii. Bearbejdet von W. Trillmich. I: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe. Herausgegeben von Rudolf Buchner. Band XI. Berlin. 1961. s. 1-133.
- Ringved, J. 1999a. The geography of power: South Scandinavia before the Danish kingdom. I: Dickinson, T & Griffiths, D (eds) *The making of kingdoms. Anglo-Saxon studies in archaeology and history*. 10. Oxford. s. 49-63.
- Ringved, J. 1999b. Settlement organisation in time of war and conflict. I: Fabeck, C. & Ringved, J. (eds). *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus Denmark, May 4-7 1998*. 1999. Aarhus. s. 361-381.
- Roback, J. 1992. Exchange, sovereignty, and Indian-Anglo relations. I: Anderson, T. L. (ed) *Property rights and Indian economies*. Lanham. s. 5-26.
- Roesdahl, E. 1980. *Danmarks vikingetid*. København.
- Romm, J.S. 1994. *The edges of the earth in ancient thought. Geography, exploration and fiction*. Princeton. (Första upplagan 1982)
- Roslund, M. 1990a. Kulturkontakter och varuutbyte 970-1200. I: Tesch, S. (ed) *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988-90*. Sigtuna museer. s. 53-61.
- Roslund, M. 1990b. Runor – magi och meddelanden. I: Tesch, S. (ed) *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988-90*. Sigtuna museer. s. 151-154.
- Rumble, A. 1994. Introduction: Cnut in context. I: Rumble, A. (ed) *The reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London. s. 1-9.
- Runstenar benämns med de nummer som finns i de nationella runverken.
- Ruprecht, A. 1958. *Die ausgehende Vikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*. Palaestra Band 224. Göttingen.
- Sanders, W. & Webster, D. 1978. Unilinealism, multilinealism, and the evolution of complex societies. I: Redman, C. m.fl. (eds) *Social archeology. Beyond subsistence and dating*. New York, San Francisco, London. s. 249-302.
- Sawyer, B. 1986. Skaras profana historia under medeltiden. I: *Skara I. Före 1700. Staden i stiftet*. (Utgiven av Skara Historiekommitté.) s. 293-370.
- Sawyer, B. 1988. *Property and inheritance in viking Scandinavia; the runic evidence*. Alingsås.

- Sawyer, B. 1991. Viking age rune-stones as a crisis symptom. I: *Norwegian Archaeological Review* Vol 24. 1991. s. 98-112.
- Sawyer, B. 1994. Appendix: The evidence of Scandinavian runic inscriptions. I: Rumble, A.R. (ed) *The reign of Cnut*. London. s. 23-26.
- Sawyer, B. 1997. Viking age rune-stones as a source for legal history. I: Dybdahl, A. & Sandnes, J. (red). *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst. Rapport fra seminar ved Senter for middelalderstudier 29-30 nov. 1996*. Trondheim. s. 39-57.
- Sawyer, B. 2000. *The Viking-age runestones: Custom and commemoration in early medieval Scandinavia*. Oxford University Press. Oxford.
- Sawyer, B. & Sawyer, P. 1993. *Medieval Scandinavia. From conversion to reformation, circa 800-1500*. Minneapolis and London.
- Sawyer, P. 1982. *Kings and vikings. Scandinavia and Europe AD 700-1100*. London & New York.
- Sawyer, P. 1988. *Da Danmark blev Danmark. Fra ca. år 700 til ca. 1050*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 3. Köpenhamn.
- Sawyer, P. 1991. *När Sverige blev Sverige*. Översatt och bearbetad av Birgit Sawyer. Alingsås.
- Sawyer, P. 1993. Rikssamlingen i England og Sverige, sammenlignet med den norske rikssamling. I: Vea, M.S. (red) *Rikssamlingen og Harald Hårfagre. Historisk seminar på Karmøy 10. og 11. juni 1993*. Karmøy. s. 131-146.
- Sawyer, P. 1994. Cnut's Scandinavian Empire. I: Rumble, A.R. (ed) *The Reign of Cnut*. London. s. 10-22.
- Sawyer, P. 1999. Västergötland som danernas "mark". I: *Lokala och kontinentala perspektiv*. Skarastudier, tredje samlingen. Skara Humanistiska förbund Jubileumsskrift 1899-1999. Skara. s. 31-41.
- Sawyer, P. (ed) 1997. *The Oxford illustrated history of the vikings*. Oxford.
- Sawyer, P.H. & Wood, I. N. (eds.) 1977. *Early medieval kingship*. Leeds.
- Schedin, P. 2000. *Möten med Värmland – om kontakter under järnåldern*. GOTARC. Gothenburg archaeological thesis. Series B No 14. Göteborg.
- Seaton, S. L. 1978. The Early State in Hawaii. I: Claessen, H.J.M. & Skalnik, P. (eds). *The Early State*. The Hague, Paris, New York. s. 269-288.
- Service, E.R. 1975. *Origins of the state and civilization. The process of cultural evolution*. New York.
- Sigsjö, R. 1999. Skara domkyrkor. I: *Lokala och kontinentala perspektiv*. Skarastudier, tredje samlingen. Skara Humanistiska förbund Jubileumsskrift 1899-1999. Skara. s. 51-69.
- Simmons, I.G. 1974. *The Ecology of Natural Resources*. London.
- Sjöholm, E. 1988. *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Lund.

- Skansjö, S. & Sundström, H. (red) 1988. *Gåvobrevet 1085. Föredrag och diskussioner vid symposium kring Knut den heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens nordiska samhälle*. Lund.
- Skre, D. 1995. Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. I: Lidén, H.-E. (red) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. 1995. Oslo.s 170-233.
- Skre, D. 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e. Kr*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Skre, D. 1998? (uå) Kommentar till Bertil Nilsson: Kristnandet i Västsverige. I: Palm, L. Andersson (red) *Problem i västsvensk medeltid*. Göteborg. s. 38-45.
- Skre, D. 1999. Aristocratic dominion and landownership in Norway 200-1100 AD. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (eds). *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus Denmark, May 4-7 1998*. Aarhus. s. 415-422.
- Snorre = Snorre Sturluson. *Norges Kongesagaer*. Oversettere Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. 7 opplag. Oslo 1992.
- Solli, B. 1996. Narratives of encountering religions: On the Christianization of the Norse around AD 900-1000. I: *Norwegian Archaeological Review* Vol 29. s. 89-114.
- Snædal, T. 1985. "Han flydde inte vid Uppsala..." Slaget på Fyrisvallarna och några skånska runstenar. I: *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*. Nr 2 1985. s. 13-23.
- Staecker, J. 1999. *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänmark und Schweden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 23. Stockholm.
- Stanley, H.M. 1878. *Genom de svartes verldsdel. Eller. Nilens källor; Kring de stora sjöarne och utför Livingstone-floden till Atlantiska Hafvet*. Auktoriserad svensk öfversättning från engelskan af C.A. Swahn. Del I och II. Stockholm.
- Stein, G.J. 1998. Heterogeneity, power and political economy: Some current research issues in the archaeology of Old World complex societies. I: *Journal of Archaeological Research*, Vol 6, No 1, 1998. s. 1- 44.
- Steinnes, A. 1936. Mål, vekt og verdirekning i Noreg i millomalderen og ei tid etter. I: *Nordisk kultur* XXX. s. 84-154.
- Stenholm, L. 1986. *Ränderna går aldrig ur - en bebyggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*. (Lund Studies in Medieval Archaeology 2.) Lund.
- Stening, A. 1975. *Bevisvärde*. Uppsala.
- Stoklund, M. 1991. Runesten, kronologi og samfundsrekonstruktion. Nogle kritiske overvejelser med udgangspunkt i runestenene i Mammenområdet. I: Iversen, M. (red) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Aarhus. s. 294-297.
- Strid, J. P. 1987. Runic Swedish thegns and drengs. I: *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8-11 september 1985*. Konferenser 15. Stockholm. s. 301-316.
- Svanberg, F. 1998. Exclusive Jewellery, Borgeby and Western Scania c. 950-1050. I: *Fornvännen* 93. s. 113-124.

- Svanberg, F. & Söderberg, B. (red) 1999. *Den vikingatida borgen i Borgeby*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 1. Malmö.
- Svanberg, F. & Söderberg, B. (red) 2000. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter No 32. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Lund.
- Sveaas Andersen, P. 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Handbok i Norges historie bind 2. Universitetsforlaget. Oslo.
- Svenska Akademiens ordbok. *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893-
- Sveriges runinskrifter*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Stockholm 1900- (Förkortas SRI samt förkortning för landskap)
- Sällström, Å. 1957. *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid*. Bibliotheca Historica Lundensis 5. Lund.
- Särilvik, I. 1982. *Paths towards a stratified society. A study of economic, cultural and social formations in South West Sweden during the Roman Iron Age and the Migration Period*. Stockholm.
- Söderwall, K.F. 1884-1918. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Lund.
- Tesch, S. 1990. Stad och stadsplan. I: Tesch, S. (ed) *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988-90*. Sigtuna museer. s. 23-37.
- Theliander, C. 1999. "Huseby-problemet" – igen ... I: Olausson, M. (red) "*Item Husaby in Niercia...*" artiklar från ett Huseby-symposium i Örebro 1998. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för Arkeologiska undersökningar Skrifter Nr 27.
- Theuws, F. and Nelson, J. (eds) 2000. *Rituals of power. From late antiquity to the early middle ages*. Leiden, Boston, Köln.
- Tonboe, J. 1994. Territorialitet – indledning og sammenfattning. I: Tonboe, J. (ed) *Territorialitet. Rumlige, historiske og kulturelle perspektiver*. Odense. s. 9-26.
- Trigger, B. 1978. *Time and Traditions. Essays in Archaeological Interpretation* Artikel The archaeology of government. Edinburgh. s. 153-166.
- Tunberg, S. 1940. *Götarnas rike*. Stockholm.
- Uddenberg, N. 1998. *Arvsdygden. Biologisk utveckling och mänsklig gemenskap*. Stockholm.
- Waal, de F. 1996. *Good natured. The origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge, Mass.
- Wailles, B. 1995. A case study of heterarchy in complex societies: Early medieval Ireland and its archeological implications. I: Ehrenreich, R.M. & Crumley, C.L. & Levy, J.E. (eds) *Heterarchy and the analysis of complex societies*. Arlington. s. 55-69.
- Wallerström, T. 1995. *Norrbotnen, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1. Stockholm.

- Wamers, E. 1997. Insulære importfunn i vikingtidens Skandinavia og spekulasjoner om Norges samling. I: Kröger, J.F. (red). *Rikssamlingen. Hovdingmakt og kongemakt. Karmøyseminariet* 1996. Karmøy. s. 8-21.
- Varenius, B. 1998. *Han ägde bo och skeppslid. Om rumslighet och relationer i vikingatid och medeltid*. Umeå.
- Weibull, L. 1934. Upptäckten av den skandinaviska Norden. I. *Scandia*. 1934 s. 80-129.
- Wenskus, R. 1961. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frümittelalterlichen gentes*. Köln und Graz.
- Wideen, H. 1955. *Västsvenska vikingatidsstudier. Arkeologiska källor till Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Göteborg.
- Viking, U. 1996. Paavo Nurmi, Lasse Virén samt Asta och Tapio Lund – Vad finsk sisu kan åstadkomma. *Fynd*. 1/96. s. 1-6.
- Winberg, C. 1985. *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Rätthistriskt bibliotek 38. Stockholm.
- Woodward, D. 1987. Medieval mappae mundi. I: Harley J.B. & Woodward, D. (eds) *Cartography in prehistoric, ancient, and medieval Europe and the Mediterranean. The history of cartography*. Volume one. Chicago&London. s. 286-370.
- Wright, H.T. & Johnsson, G.A. 1975. Population, exchange, and early state formation in southwestern Iran. I: *American Anthropologist*. Vol 77. 1975. s. 267-289.
- Zachrisson, T. 1989. ...tog Knuts gäld i England...- förekomst och frånvaro av vikingatida ädelmetalldepåer i Uppland och Södermanland. I: *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm. s. 235-242.
- Zachrisson, T. 1994. The odal and its manifestation in the landscape. I: *Current Swedish Archaeology*. Vol. 2. 1994. s. 218-239.
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm.

Dessutom har kartor vid lantmäteriets kontor i Göteborg och Samnordisk runtext-databas, utgiven vid Uppsala universitet, använts.

APPENDIX

Uppsats från Västergötlands
forminnesförenings tidskrift 1986

Var Knut den store kung även över Västergötland?

Ett diskussionsinlägg

CARL LÖFVING

Frågan om Västergötlands roll i den svenska statsbildningsprocessen är, som bekant, föremål för livlig uppmärksamhet för närvarande. Denna artikel är inte ett inlägg i denna debatt, utan avser snarare att visa att en diskussion om storleken av en svensk statsenhet under 1000-talet är tämligen meningslös, eftersom de grundläggande förutsättningarna för en statsbildning, värd namnet, av denna storlek då saknades.

Mitt ifrågasättande av möjligheten av en svensk riksenhet redan under 1000-talet, grundar sig på övertygelsen av att det var omöjligt att upprätthålla en bestående administration och maktapparat med samhälleliga institutioner över områden motsvarande nutida nationer, ända tills dess att kristendomen och en kyrklig organisation införts. Anledningen är att en administration över större områden kräver möjlighet till lagring av data och till informationsöverföring över stora avstånd, samt en enhetlig samhällsideologi. Den kristna kyrkan tillhandahöll såväl skrivkonsten som ideologin och det finns absolut inga uppgifter om att något av dessa element skulle ha existerat i förkristen tid. Vidare var befolkningstätheten så låg som 1-2 personer/km², vilket inte medgav administration över områden av landskapsstorlek med dåtida metoder. Västergötlands befolkning kan uppskattas till ca 20.000 personer och antalet bosättningar blir då ett par tusen.

Det kristna inflytandet nådde Danmark vid mitten av 900-talet, dvs ett halvt sekel innan Västergötland, som i sin tur nåddes före östra Sverige. Kung Harald Blåtand uppger exempelvis på Jellingstenen från senare delen av 900-talet att han vann Danmark all och Norwaeg och gjorde danerna kristna (DR 42).

Det är uppenbart att den europeiska kristna civilisationen, i tysk eller anglosaxisk form, nått nuvarande Sverige via Danmark och de västsvenska landskapen. Att nuvarande västsverige varit inkörsport innebär dock inte att man utan vidare kan påstå att rikssamlingen skett från dessa trakter. Jag vill också understryka att det dröjde minst hundra år innan en bestående kyrklig administration började ta form.

Västergötlands kulturella orientering mot väster, dvs mot nuvarande Danmark/Norge, under hela forntiden får anses vara allmänt accepterad. K.E. Sahlströms artikel i denna tidskrift år 1940 är grundläggande och hans uppfattning har knappast bestritts (Sahlström 1940). Tanken är ju också närliggande eftersom Västergötland gränsar till Halland, vars anknytning till Danmark syns självfallen, beroende på omfattningen av det medeltida Danmark. De naturliga utfartsvägarna från Västergötland går också

mot väster. En fast vägförbindelse genom Tiveden mot mellansverige kunde upprättas först från 1100-talet.

Tanken att Västergötland skulle ha haft fastare anknnytning till danska makthavare under forntidens slut har däremot veterligen tidigare framförts endast av Bardi Gudmundsson (1927). Efter genomgång av det tillgängliga skriftliga källmaterialet, främst skaldeverser och isländska sagor, menar han sig kunna konstatera att Västergötland lytt under Danmark under perioden år 950-1050. Denna uppfattning har kraftigt bestritts av Sven Tunberg (1940) som förefaller att vara den ende som därefter tagit upp ämnet i sin helhet. Tunberg menar dock att vissa runologiska vittnesbörd möjligen skulle kunna tyda på en särskild förbindelse mellan Danmark och Västergötland.

Enligt min uppfattning utgår såväl den refererade som den nutida diskussionen från ett anakronistiskt nationstänkande där förkristna riken uppfattas som någorlunda jämförbara med nutida nationer. Redan en enkel fundering över 1800/1900-talens hednamission och problemen med inre upplösning i nuvarande tredje världens nationer borde stämma till eftertanke.

I det följande diskuterar jag inte närmare det skriftliga källmaterialet. En sådan diskussion förekommer exempelvis i den nyutkomna boken om Skaras historia (Skara I. Före 1700). Jag konstaterar endast att såvitt avser nu aktuell tidsperiod är det skriftliga källmaterialet beträffande Västergötland ytterst sparsamt. Vidare gör min övertygelse om att kristendomens införande medförde en total omläggning av samhällssystemet att återblick från högmedeltida källor, såsom lagtexter, blir mycket vansklig. Lagar är i allt väsentligt en medeltida företeelse och de är nedskrivna av personer som sannolikt fått en gedigen teologisk och juridisk utbildning vid europeiska universitet.

I en tidigare artikel har jag, på grundval av källmaterial från norra Europa framlagt en modell för samhällsstrukturen vid östra Skagerrak vid slutet av forntiden med följande huvuddrag. Samhället bestod av ett stort antal små enheter — i storleksordning några hundra km² — vilka var och en leddes av en hövding med både profana och sakrala uppgifter. Dessa enheter ingick inte i något fast system, deras omfattning varierade över tiden och hövdingarna personligen stod i avhängighetsförhållande till överhövdingar av flera grader. Systemet bildade ständigt föränderliga konfigurationer, beroende på vederbörande hövdingars förmåga att knyta till sig underlydande hövdingar och deras män. Hövdingarna ingick ständigt skiftande allianser och de konkurrerade hela tiden om inflytande och tillgångar. Deras influensområden varierade beroende på deras personliga intressen, såsom kontroll av handelsvägar och naturresurser eller deras framgång i strid och plundring. Något bestående system för utskrivning av manskaper eller skatter existerade inte (Löfving 1984).¹⁾

¹⁾ I nämnda artikel har jag, utöver runstenarna med titeln thegn, även påvisat den säregna utbredningen av ortnamnet Tegneby, vilket förekommer relativt regelbundet i Bohuslän och Østfold. Mitt förslag till tolkning är att detta återspeglar att danska makthavare (Harald Blåtand?) försökte göra sitt inflytande gällande med hjälp av hövdingar med titeln thegn.

Enligt min uppfattning kan man överväga huruvida de västgötska ortnamnen Täng och Tengene skulle kunna tolkas mot bakgrund av något samband med thegnar. Flera runstenar med titeln finns i trakten. Den vanliga tolkningen är att namnet sammanhänger med det nutida ordet tånge, dvs lång smal udde. (Linde 1982 s 30, 43).

När det gäller rättsordningen måste det påpekas att det inte var den enskilde som var rättssubjekt utan det var i första hand släkten. Vidare saknade detta samhälle bestående organ för administration, rättskipning och, framför allt, verkställighet av rättsliga avgöranden. Det fanns säkerligen organ för lösande av tvister, men den part som hade vunnit en tvist var hänvisad till det uppåd man själv kunde skaffa för att verkställa utslaget mot en tredskande motpart. Någon straffrätt i nutida mening torde inte ha existerat. I fall av mord, misshandel och vållande till kroppsskada kompengesades den förfördelades släkt med böter. För egendomsbrott torde kompengationen likaledes ha varit böter. Den allvarligaste sanktionen var uteslutning ur den sociala gemenskapen — i grövsta fall fredlöshet. Dessa förhållanden gör att begreppet äganderätt måste ha haft en helt annan innebörd än numera.

Den här framförda uppfattningen avviker från en annan, ofta framförd, där man föreställer sig ett stabilt bondesamhälle där fullmyndiga fria män samlades till ting på fädrens urgamla tingsplats och i enlighet med gammal rätt skipade rättvisa och bilade tvister. Tyvärr saknas det källmaterial som styrker nämnda uppfattning. Förvisso saknas det också källmaterial från nordiskt område för min uppfattning. Inom den socialantropologiska litteraturen finns dock inga förstataliga rättssystem med bestående exekutiva organ dokumenterade. I de fall man genom någorlunda oberoende källor, såsom Frankerkrönikan från slutet av 500-talet eller Sturlunga saga från 1200-talets Island, kan studera hur en rättsordning upprätthölls, blir bilden helt entydig att det var den starkastes rätt som fick råda. Rätten satt i spjutstångs ände.

Den enskilde måste därför, för att omfattas av rättssystemet, dels ingå i en släkt och dels måste denna släkt ha tillgång till en hövding med resurser, om den inte var stark nog att hävda sig mot andra släkter. Den enskilde kunde lämna sin släkt och ansluta sig till en hövding, delta i något plundringståg och, i mån av överlevnad, återvända hem. I avsaknad av fasta institutioner måste personliga avhängighetsband ha varit det sammanhållande elementet. De isländska sagorna och Snorre ger många exempel på hur dessa personliga bindningar kan ha fungerat. Det på kontinenten mycket utbredda vasallsystemet är ett annat exempel på hur man kunde upprätthålla lojalitet och lyd-
nad.

Ytterligare ett exempel på avhängighetsband är titeln thegn i England. Thegnarna stod där närmast under kungen och aeldormannen i rang. Titeln förekom under hela den anglosaxiska tiden och den förekommer i de bevarade engelska lagarna. Det i förvarande sammanhang intressantaste förhållandet är att den dansk/engelske kungen Knut den store (reg. 1016-1035) nämner thegnar i sina lagar, däribland thegnar bland danerna (*English Historical Documents* 1955 s 419-430). Det tidigaste daterbara belägget på titeln thegn från nordiskt område är den danska Glavendrupstenen på Fyn (DR nr 209) från mitten av 900-talet.

Titeln thegn är relativt vanlig på, med Knut den store någorlunda samtida, runstenar i Danmark och Sverige — särskilt i Västergötland. Utbredningen av titeln thegn på runstenar har en säregen koncentration till västra Västergötland och trakterna söder om Limfjorden på Jylland. (Se karta). Vad som gör det hela än mer anmärkningsvärt

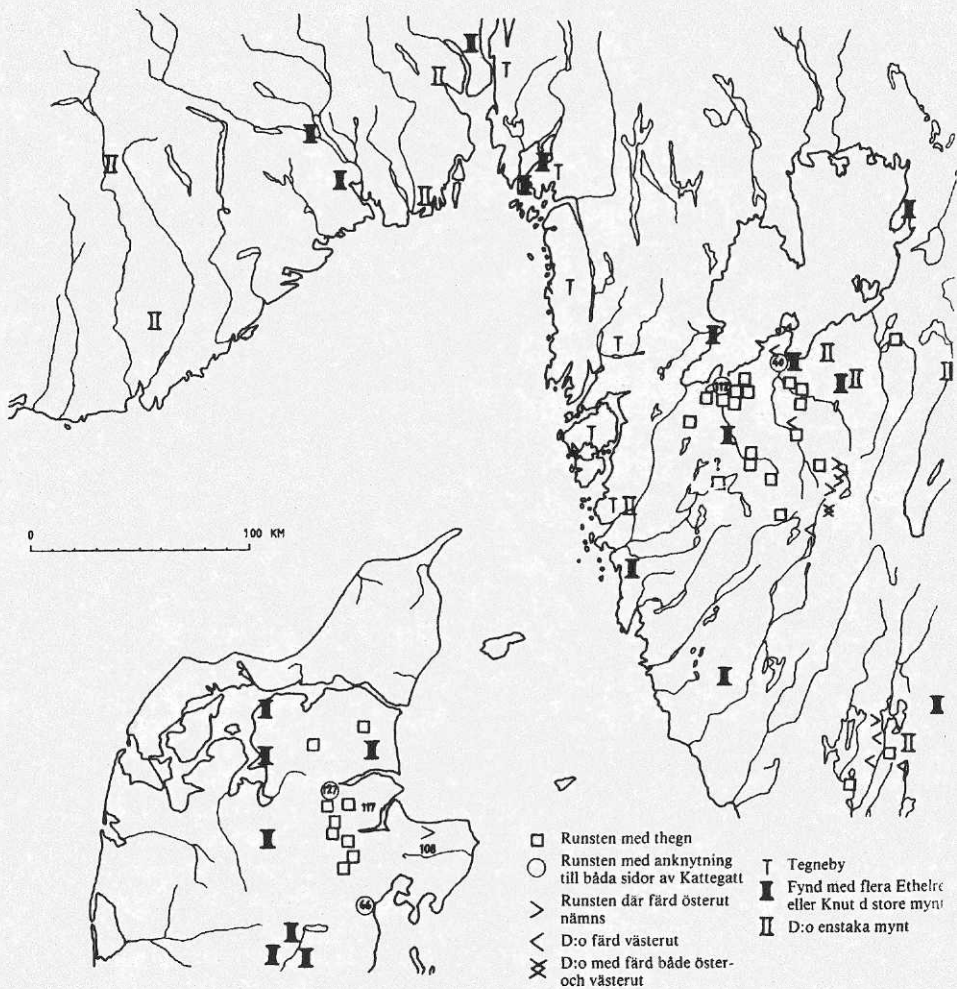

Fig. 1. Runstenar som nämns i artikeln, fynd av mynt från Ethelred och Knut den store samt ortnamnet Tegneby. Myntfynd enligt Skaare (1976), Skovmand (1942) och Wideen (1934, 1935, 1955), Kungliga Myntkabinettet beträffande Småland. Renritning U. Sköld.

är att det i Hobro på Jylland och i Ås i Västergötland finns vardera en runsten med praktiskt taget identiska texter (DR nr 127 och Vg nr 112). Dessa lyder på nutida språk: Tore reste denna sten efter Karl sin bolagsman, en mycket dugande ung man. ". . . harda godan draeng" (Västergötlands runinskrifter H 3 s 183). Karl var alltså inte thegn men väl draeng vilket är en titel för yngre män (Aakjaer 1927, Nielsen 1945).

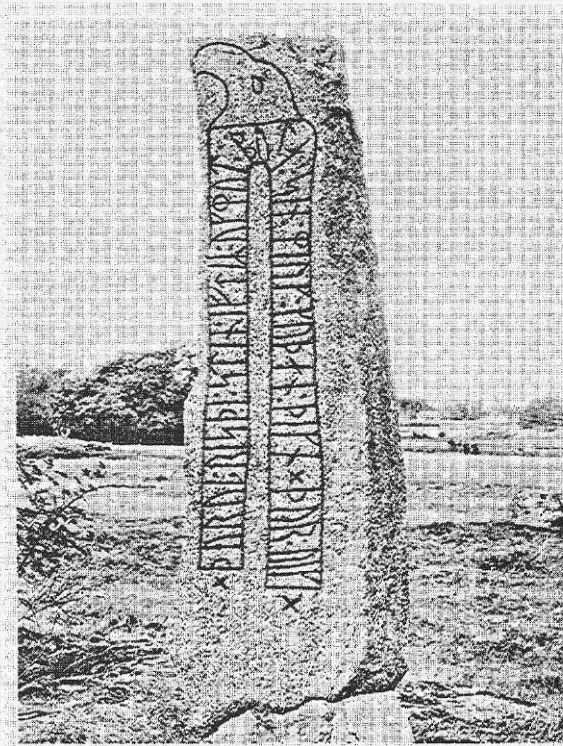

Fig. 2. Runstenen Vg 150, Velande Skattegården, Väne Åsaka socken. Texten lyder på nutida svenska: Tyrvi reste stenen efter Ogmund, sin make, en mycket god tägn. Tor vige (stenen eller runorna).

Två andra stenar på var sin sida om Kattegatt anses omtala en och samma händelse, och även anordnandet av texten har stora likheter. På stenen Vg nr 40 vid Råda kyrka och på stenen DR nr 66 vid Århus slutar texterna "... han dog ... där kungar kämpade". Man har här gissat på både slaget vid Svolder år 1000 och slaget vid Helgeå ca år 1026. Runstenarna i Västergötland och på Jylland har även i övrigt stora likheter både språkligt och i själva utformningen (Wideen 1955 s 137, 246ff).

Stenarna i Västergötland visar också att personer därifrån deltagit i verksamhet både västerut (Vg nr 20, 61, 187 och 197) och österut (Vg nr 135, 178, 181, 184 och 197). Det kan noteras att de uttryck som används för den organisation vederbörande tillhört är "i vikingu" (nr 61) respektive "i lidi" (nr 184). Exempel från Jylland är DR nr 108 där det sägs att Tue fann döden östpå och DR nr 117 där det uppges att Eskil fann döden med Tore i Öresund. Några riksföretag nämns alltså inte och detta är genomgående för alla nordiska runstenar.

En annan mycket väsentlig faktor är de tributer som från England betalades ut till nordiska rövarföljen. Under tiden år 991 till 1017 skall ett silvervärde motsvarande 40 000 000 Ethelredmynt ha betalats ut i förhoppning om att dessa pirater skulle avstå

från ytterligare plundringar. Det är givetvis omöjligt att veta hur mycket som utbetalades i mynt, men totalt har i Norden återfunnits ca 55000 sådana, därav ca 25000 på Gotland (Jonsson 1976, Stenberger 1964 s 737). Av mig kända fynd från Västsverige och angränsande delar av Danmark och Norge anges på kartan. Jämfört med Gotland är det ett obetydligt antal fynd och spridningen över området är någorlunda jämn. Fyndfrekvensen behöver dock inte nödvändigtvis återspegla antalet mynt som var i omlopp inom respektive område. Förhållanden som sentida odling och gravskicket vid tiden för myntcirkulationen kan ha rubbat förhållandet mellan antalet mynt i omlopp och antalet återfunna (Carlsson 1983 s 117 ff).

Det måste rimligen ha varit mycket lönsamt att delta i nämnda företag både för hövdingar och manskap. Fynden av Ethelredmynt är dock för få för att medge några vilyftigare slutsatser. Den verksamhet västerut som framgår av runstenarna kan knappast avse annat än de kampanjer som ledde till att Sven Tveskägg och Knut den store erövrade England. Såvitt framgår av runstenar från Mälardalen deltog även personer därifrån i företag västerut. Thegnar nämns dock endast undantagsvis, och i vart fall aldrig i samma vändningar som i Danmark/Västergötland.

Ett förhållande som förbryllat många forskare är att Knut den store i ett brev från 1027 (DRB nr 422) kallar sig för "Knut, kung över hela England och Danmark och över nordmännen och en del av sveonerna" (swavorum). Vidare finns bevarade ett antal mynt med texten CNUT REX SP, signerade av Anund Jacobs myntmästare Thormod, och lokaliserade till Sigtuna, THORMOD ON SIHT (Malmer 1968 s 143). SP skall läsas SV och uttrycket anses vara en förkortning av Sveorum eller något liknande. Av intresse är också att Olof Skötkonung och Knut den store troligen var halvbröder. Deras moder var dotter till en polsk furste vid namn Mieszko. Knuts ovannämnda uttalande är tillkommet efter slaget vid Helgeå, där han sannolikt besegrade såväl den norske Olav Haraldsson som sin nämnde halvbroders son Anund Jacob. Den reella grunden för Knuts uttalande torde aldrig kunna klarläggas, men detta tillsammans med mynttexten och de släktfejder som förekom, tyder i vart fall inte på några stabila nordiska statsbildningar i början av 1000-talet.

En genomgång av namn på thegnar som undertecknat brev i Knut den stores England visar, enligt DRB inom nr 372-450, ett antal med nordiska namn såsom Aki son av Toki, Thrym och Karl. Antalet thegnar med anglosaxiska namn är dock betydligt större. Exempel på sådana namn är Brithwine, Leofsig och Scirwold. Exempel på namn på thegnar på runstenar i Västergötland är Fot, Åsgöt och Öjvind och från Jylland Krok, Toke och Torbjörn. Endast namnet Toke förekommer både på runsten och på brev.

Med utgångspunkt från min modell för samhället i Norden under förkristen tid och mot bakgrund av ovan antytt källmaterial framlägger jag följande hypotes:

Titeln thegn bör, i vart fall under Knut den stores tid, ha haft någorlunda samma innehåll i England och i Danmark, eftersom Knut var kung i båda dessa områden. Titeln har inneburit att dess innehavare hade en betrodd post hos kungen — i England, Danmark eller annorstädes. Denna position behöver inte ha varit särskilt framträdande,

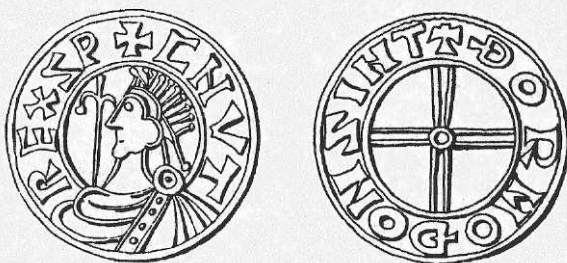

Fig. 3. Knut den stores mynt präglat i Sigtuna. (Efter Malmer 1968)

men mycket talar för att en thegn hade en styrka med eget manskap. Thegnstenarna i Västergötland och på Jylland är så lika att det är rimligt att anta att de avsett samma förhållanden. Om man godtar min tanke om att hövdingarnas influensområden inte var geografiskt bestämda, utan att hövdingarna snarare representerade ett antal män, blir Knuts påstående om att han var kung även över sveoner rimligt. Man får utgå från att han representerade en statsideologi med ett territoriellt bestämt kungadöme, medan icke anglosaxiska hövdingar, bla de västgötska thegnarna, representerade den gamla samhällsmodellen. Hövdingarna erkände Knut som sin kung, vilket uteslutande ökade deras prestige i hembygden, medan Knut betraktade sig som kung även över deras hembygder. Han utövade dock inte något inflytande i övrigt inom dessa områden.

Ett historiskt dokumenterat exempel på sådana subordinationsförhållanden är Knuts anspråk på att vara överkung i Norge, och att hövdingar där anslöt sig till honom. Detta ledde till slaget vid Stiklastad där Olav Haraldssons styrkor år 1030 besegrades och Olav själv stupade.

Ovanstående hypotes är inte förenlig med tanken på ett Sverige som redan under 1000-talet omfattade både Svealand och Götaland. Inte ens de blygsammaste krav på en federation mellan dessa områden medger att hövdingar därifrån hade betrodda poster i andra länders militärstyrkor. Adams av Bremen uppgift om biskopar i Skara samtidigt med hednatempel i Uppsala under slutet av 1000-talet, styrker denna uppfattning. (Adam Bok IV Kap 25, 26). Man kan även beakta att den danske tronföljaren Magnus Nilsson erkändes som kung i Västergötland år 1130. Vidare företogs under medeltiden en rad danska krigståg mot Västergötland. Exempelvis slagen vid Lena år 1208, Gestilren år 1210, Hova år 1275, Ettak år 1277 och Åsle mosse år 1389. Frågan är om dessa händelser representerar danska expansionsförsök eller försök att militärt hävda en överhöghet tidigare danska kungar ansåg sig ha haft.

Svaret på frågan i titeln till denna uppsats blir i vart fall att jag håller det för mycket troligt att ett antal västgötar betraktat Knut den store som sin kung. Någon administrativ eller militär organisation ledd från England eller Danmark förekom dock inte. Västergötland hade då ännu inte nått en sådan organisatorisk nivå att detta var möjligt.

Förkortningar

DR	Danmarks Runeinskrifter
DRB	Danmarks Riges Breve
Vg	Västergötlands runinskrifter

Litteratur

- Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Översatt av Emanuel Svenberg. Kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz. Stockholm 1984.
- CARLSSON, Anders. 1983. Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid. Stockholm Studies in Archaeology 5. Stockholm.
- Danmarks Riges Breve, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt. 1 Række 1 Bind 789-1052. København 1975.
- Danmarks Runeinskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1942.
- English Historical Documents c. 500-1042. Edited by Dorothy Whitelock, London 1955.
- GUDMUNDSSON, Bardi. 1927. Gøtalands politiske stilling fra 950 til 1050. (Ur: Norsk Historisk Tidsskrift V række 6 bind s 533-572)
- JONSSON, Kenneth. 1976. Vikingatidens myntimport. (Ur: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band xx sp 25-28)
- LINDE, Gunnar. 1982. Ortnamn i Västergötland. Stockholm.
- LÖFVING, Carl. 1984. Förändringar i maktstrukturen kring östra Skagerrak vid kristendomens införande. (Ur: Fornvännen 1984 s 93-103)
- MALMER, Brita. 1968. Mynt och människor. Vikingatidens silverskatter berättar. Stockholm.
- NIELSEN, Karl Martin. 1945. Var thegnerne og drengene kongelige hird maend? (Ur: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1945 s 111-121)
- SAHLSTRÖM, K.E. 1940. Västergötlands kulturella orientering under forntiden. (Ur: Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift 1940 s 17-36)
- SKAARE, Kolbjørn. 1976. Coins and Coinage in Viking-Age Norway. Oslo.
- SKOVMAND, Roar. 1942. De Danske skatfund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. (Ur: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1942, s 1-275)
- STENBERGER, Mårten. 1964. Det forntida Sverige. Stockholm.
- TUNBERG, Sven. 1940. Götarnas rike. Stockholm.
- WIDEEN, Harald. 1934. Myntfynden i Västergötland. En arkeologisk-historisk studie. (Ur: Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift 1934, s 43-84)
- WIDEEN, Harald. 1935. En västsvensk silverskatt från vikingatiden jämte en översikt av liknande fynd från Bohuslän, Halland, Västergötland och Dal. (Ur: Göteborgs och Bohus läns Fornminnesförenings tidskrift 1935, s 124-134)
- WIDEEN, Harald. 1955. Västsvenska vikingatidsstudier. Göteborg.
- Västergötlands runinskrifter. Häfte I-V. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940-1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter femte bandet)
- AAKJAER, Svend. 1927. Old Danish Thegns and Drengs. (Ur: Acta Philologica Scandinavica II, 1927-28 s 1-30)

GOTHENBURG UNIVERSITY
Department of Archaeology

GOTARC

SERIES B. GOTHENBURG ARCHAEOLOGICAL THESES
ISSN 02 82 - 6860

- No 1. FURINGSTEN, Agne: Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. Ett exempel från södra Västergötland 1500 f - 1000 e Kr.
Gothenburg 1985. ISBN 91-85952-08-7.
- No 2. LINDMAN, Gundela: Förhistoriska aggressionsstrukturer i det västsvenska landskapet.
Gothenburg 1985. ISBN 91-85952-10-9.
- No 3. CORNELL, Per: Early Centres and the Household. A theoretical and methodological study on Latin American cases.
Gothenburg 1993. ISBN 91-85952-34-6.
- No 4. EINARSSON, Bjarni F: The settlement of Iceland; Granastadir and the Ecological Heritage.
Gothenburg 1994. ISBN 91-85952-36-2.
- No 5. JOHANSSON, Nils: Burials and Society. A Study of Social Differentiation at the Site of El Pichao, North-Western Argentina, and in Cemeteries dated to the Spanish Native Period.
Gothenburg 1996. ISBN 91-85952-48-6.
- No 6. MYRDAL-RUNEBJER, Eva: Rice and Millet. An archaeological case study of a Sri Lankan transbasin irrigation system.
Gothenburg 1996. ISBN 91-85952-50-8.
- No 7. SCHJELLERUP, Inge: Incas and Spaniards in the conquest of the Chachapovas. Archaeological and Ethnohistorical Research in the North-eastern Andes of Peru.
Gothenburg 1997. ISBN 91-85952-52-4.
- No 8. KARLSSON, Håkan: Re-Thinking Archaeology.
Göteborg 1998. ISBN 91-85952-62-1.
- No 9. ARWILL-NORDBLADH, Elisabeth: Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förre och nu.
Göteborg 1998. ISBN 91-85952-68-0.

- No 10. BENGTTSSON, Lisbet: Prehistoric stonework in the Peruvian Andes. A case study at Ollantaytambo.
Göteborg University, Department of Archaeology & Etnografiska museet, Göteborg.
GOTARC B:10. ISBN 91-85952-76-1. Etnologiska Studier 44.
ISBN 91 85952 94 X.
- No 11. PERSSON, Per: Neolitikums början. Undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa. GOTARC serie B, No 11. ISSN 02-82-6860. Kust till kust-böcker nr 1.
Göteborg och Uppsala 1999. (OBS. Felaktigt och ej rättningsbart Gotarc B- samt ISBN-nummer).
- No 11. BÅGENHOLM, Gösta: Arkeologi och språk i norra Östersjöområdet. En kritisk genomgång av de senaste årens försök att finna synteser mellan historisk lingvistik och arkeologi.
Göteborg 1999. (Disputationsupplaga).
- No 12. BÅGENHOLM, Gösta: Arkeologi och språk i norra Östersjöområdet. En kritisk genomgång av de senaste årens försök att finna synteser mellan historisk lingvistik och arkeologi.
Göteborg 1999. ISBN 91-85952-98-2.
- No 13. NORDQVIST, Bengt: Coastal Adaptations in the Mesolithic. A study of coastal sites with organic remains from the Boreal and Atlantic periods in Western Sweden. Appendix: Eva-Lena Larsson.
Göteborg 2000. ISBN 91-85952-27-3.
- No 14. SCHEDIN, Pernilla: Möten med Värmland - om kontakter under järnåldern.
Göteborg 2000. ISBN 91-85952-39-7.
- No 15. ARTELIUS, Tore: Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats halländsk yngre järnålder.
Göteborg 2001. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter 36. Riksantikvarieämbetets förlag. Göteborgs universitet. ISBN 91-7209-192-4.
- No 16. LÖFVING, Carl: Gothia som dansk/engelskt skattland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000.
Göteborg 2001. ISBN 91-85952-55-9.
- No 17. GUSTAFSSON, Anders: Arkeologihistoria som historia och som arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier.
Göteborg 2001. ISBN 91-85952-57-5.

GÖTEBORG UNIVERSITY
Department of Archaeology

List of doctoral dissertations at the department

- 1968 CULLBERG, Carl: On artefact analysis. A study in the systematics and classification of a Scandinavian Early Bronze Age material with metal analysis and chronology as contributing factors.
ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA. Series in 4o. No 7. Lund.
- 1973 CULLBERG, Kjerstin: Ekehögen - Backa Röd - Valtersberg. Frågor om kronologi och kulturkontakter under yngre förromersk järnålder i Göteborgsområdet.
STUDIER I NORDISK ARKEOLOGI 12. Göteborg.
German summary. ISBN 91-85062-08-1.
- 1979 JOHANSSON, Lars: Socio-ekonomiska strukturer i tidigt neolitikum och deras förutsättningar. Studier över Bistoft LA 11 - ett boplatssfynd från Schleswig-Holstein. Mit Beiträgen von F. Johansson, D. Heinrich und J. Lepiksaar.
Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi.
Göteborg. ISBN 91-85952-00-1.
- 1980 NORDBLADH, Jarl: Glyfer och rum. Kring hällristningar i Kville.
Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi. Göteborg.
ISBN 91-85952-02-8.
- 1980 BERGSTRÖM, Eva: Produktion och samhällsförändring. Bronsålder och järnålder - ett västsvenskt exempel.
Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi. Göteborg.
ISBN 91-85952-04-4.
- 1985 FURINGSTEN, Agne: Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. Ett exempel från södra Västergötland 1500 f - 1000 e Kr.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 1.
Göteborg. ISBN 91-85952-08-7.
- 1985 LINDMAN, Gundela: Förhistoriska aggressionsstrukturer i det västsvenska landskapet.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 2.
Göteborg 1985. ISBN 91-85952-10-9.
- 1986 LINDMAN, Gundela: Aggressionsforskning i arkeologi. - Metoder och resultat i ett västsvenskt exempel.
Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi.
Göteborg. ISBN 91-85952-18-4.

- 1986 LINDMAN, Gundela; Kronologi som hjälpmedel i arkeologisk forskning. GOTARC. Serie C. Arkeologiska skrifter No 3. Göteborg. ISBN 91-85952-16-8.
- 1987 ADOLFFSSON, Gundula: Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige. Lund, Symposium Bokförlag. German summary. ISBN 91-7868-056-5
- 1987 SANDBERG, Berit: Björnsjöås. - En gård i Göteborgs inland. Näringsfång speglad i en arkeologisk undersökning och jämfört med skriftliga uppgifter och muntlig tradition. STUDIER I NORDISK ARKEOLOGI. Nr 16. Göteborg. ISBN 91-85062-10-3.
- 1993 CORNELL, Per: Early Centres and the Household. A theoretical and methodological study on Latin American cases. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 3 Gothenburg. ISBN 91-85952-34-6.
- 1994 EINARSSON, Bjarni F: The Settlement of Iceland. Granastadir and the Ecological Heritage. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 4. Gothenburg. ISBN 91- 85952-36-2.
- 1996 JOHANSSON, Nils: Burials and Society. A Study of Social Differentiation at the Site of El Pichao, North-Western Argentina, and in Cemeteries dated to the Spanish Native Period. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 5. Gothenburg. ISBN 91-85952-48-6.
- 1996 MYRDAL-RUNEBJER, Eva: Rice and Millet. An archaeological case study of a Sri Lankan transbasin irrigation system. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 6. Gothenburg. ISBN 91-85952-50-8.
- 1997 SCHJELLERUP, Inge: Incas and Spaniards in the Conquest of the Chachapoyas. Archaeological and Ethnohistorical Research in the North-eastern Andes of Peru. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 7. Gothenburg & The National Museum of Denmark. Department of Ethnography. Copenhagen. ISBN 91 85952-52-4.
- 1998 KARLSSON, Håkan: Re-Thinking Archaeology. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 8. Gothenburg. ISBN 91-85952-62-1.

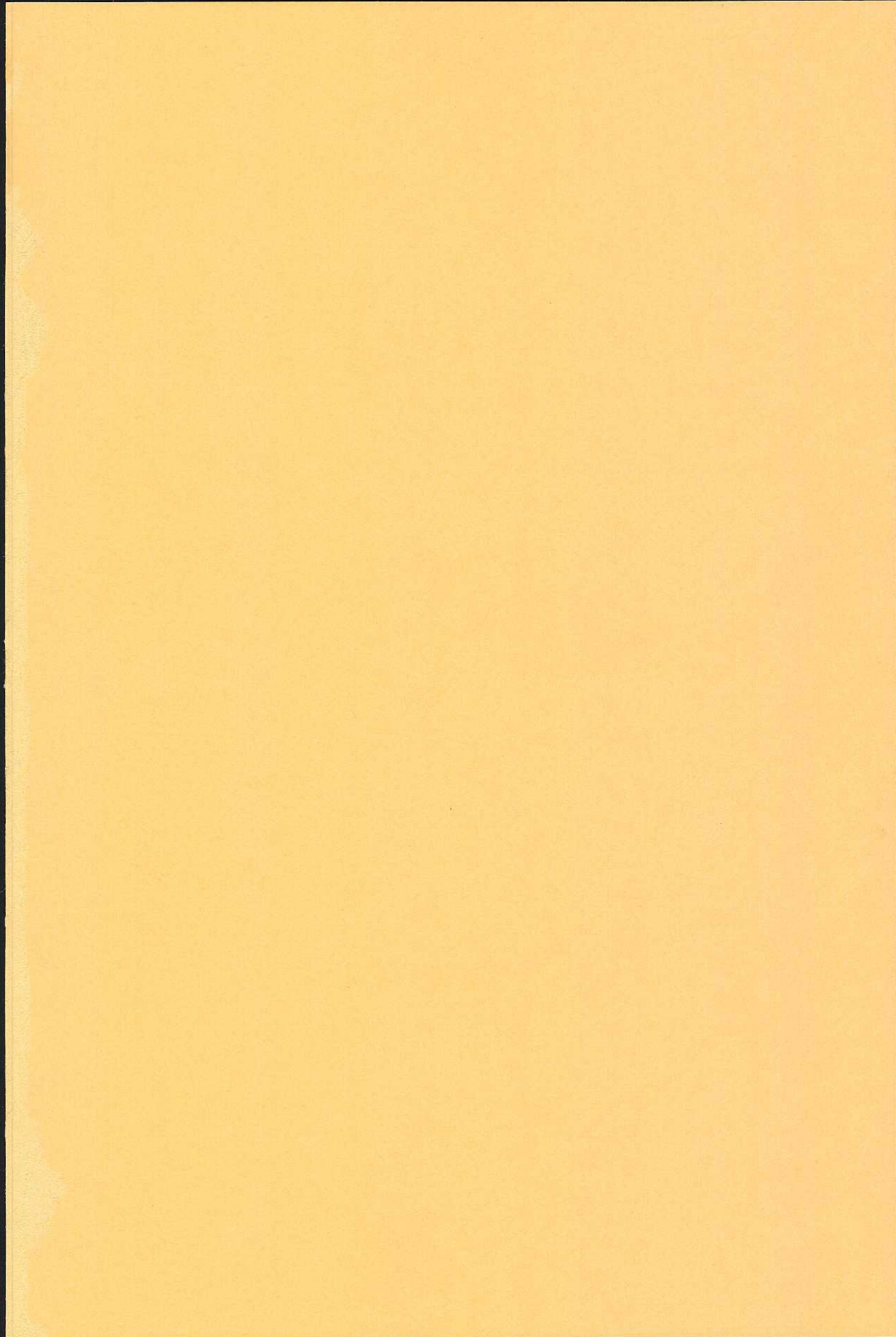

- 1998 PERSSON, Per: Neolitikums början. Undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi. Göteborg. (Disputationsupplaga).
- 1998 ARWILL-NORDBLADH, Elisabeth: Genuskonstruktioner i Nordisk Vikingatid. För och Nu.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 9.
Göteborg. ISBN 91-85952-68-0.
- 1998 BENGTTSSON, Lisbet: Prehistoric Stonework in the Peruvian Andes. A Case Study at Ollantaytambo. Gothenburg University, Department of Archaeology. (Disputationsupplaga).
- 1998 BENGTTSSON, Lisbeth: Prehistoric Stonework in the Peruvian Andes. A Case Study at Ollantaytambo.
Göteborg University, Department of Archaeology GOTARC B:10 /
Etnografiska Museet, Göteborg. Etnologiska studier 44.
Göteborg. ISBN 91-85952-76-1.
- 1998 NORDQVIST, Bengt: A Study of the Mesolithic on the West Coast of Sweden. Including A case-study of coastal sites with organic remains from the Boreal and Early Atlantic periods. Appendix: Eva-Lena Larsson. Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi. (Disputationsupplaga).
- 1999 PERSSON, Per: Neolitikums början. Undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa.
GOTARC serie B, Gothenburg Archaeological Theses No 11.
Kust till kust-böcker nr 1. Göteborg och Uppsala 1999. (OBS. Felaktigt och ej rättningsbart Gotarc B-nummer).
- 1999 BÅGENHOLM, Gösta: Arkeologi och språk i norra Östersjöområdet. En kritisk genomgång av de senaste årens försök att finna synteser mellan historisk lingvistik och arkeologi. (Disputationsupplaga).
GOTARC. Series B. Arkeologiska Skrifter no 11. Göteborg 1999.
- 1999 BÅGENHOLM, Gösta: Arkeologi och språk i norra Östersjöområdet. En kritisk genomgång av de senaste årens försök att finna synteser mellan historisk lingvistik och arkeologi.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 12. Göteborg. ISBN 91-85952-98-2.
- 2000 NORDQVIST, Bengt: Coastal Adaptations in the Mesolithic.
A study of coastal sites with organic remains from the Boreal and Atlantic periods in Western Sweden. Appendix: Eva-Lena Larsson. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 13. Göteborg. ISBN 91-85952-27-3.

- 2000 SCHEDIN, Pernilla: Möten med Värmland - om kontakter under järnåldern.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 14.
Göteborg. ISBN 91-85952-39-7.
- 2001 ARTELIUS, Tore: Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder.
Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter 36.
Riksantikvarieämbetets förlag. Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 15. Göteborg.
ISBN 91-7209-192-4.
- 2001 LÖFVING, Carl: Gothia som dansk/engelskt skattland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000. (Disputationsupplaga)
- 2001 LÖFVING, Carl: Gothia som dansk/engelskt skattland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 16.
Göteborg. ISBN 91-85952-55-9.
- 2001 GUSTAFSSON, Anders: Arkeologihistoria som historia och som arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier.
GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 17.
Göteborg. ISBN 91-85952-57-5.

Bokens argumentationstema är att det i Skandinavien omkring år 1000 rådde s.k. *heterarki* vilket innebar att maktförhållandena ständigt växlade.

I boken diskuteras olika organisationsformer för samhället och möjligheterna till styrning inom dessa. En slutsats blir att kungar och hövdingar vid denna tid inte styrde territorier utan att det istället var personliga band som höll samman systemet. Begreppet *Gothia* används för ett sådant område som bestod av de centrala delarna av de nuvarande Götalandskapen och leden därifrån till NV Mälaronrådet. Här ingick Sigtuna där Olof Skötkonung strax före år 1000 lät prägla mynt med kristna symboler. Uppsala låg utanför detta område. Inom *Gothia* finns ett antal stöd-*jepunkter* med ortnamnet Tegneby längs leden från Vättern genom Östergötland till Mälaronrådet och vidare till Finska viken. Ett annat system av tegnebyar finns längs östra Skagerrakkusten. Tegnebyarna tillskrivs den danske kungen Harald Blåtand.

I boken diskuteras också runstenar med titlarna "harda godan *thegn*" respektive "*dræng*" som förekommer i Götalandskapen, Skåne och på Jylland. Slutsatsen är att stenarna har rests över medlemmar i Knut den stores "*thingalid*" i England, dvs hans livvakt. Detta innebar att engelske kungens män – thegnarna – bl.a. satt i nuvarande Västergötland. Något "Svearike" skymtar inte i källorna under denna tid. Tvärtom skröt vikingar från Mälardalarnas län på runstenar med att de deltagit i den danska erövringen av England och på en runsten väster om Sigtuna nämns en man som varit medlem av thingalidet.

Det vikingatida fursteidealet med hövdingar som i olika grupperingar, i strid och kamp skulle besegra motståndare, var inte förenligt med bestående stora riken.

Den kyrkliga organisationen bestod däremot oberoende av vem som innehade ett visst ämbete. När den fullbordats med de nordiska ärkestiften under slutet av 1100-talet kunde kungarna i Skandinavien i samverkan med kyrkan börja utöva mera varaktig kontroll över sina områden. Först då började heterarkin att ersättas med bestående hierarkier.

GÖTEBORGS
UNIVERSITET